

MITEN HUONO-OSAINEN VOI OLLA OSALLINEN?

Tarkastelussa päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, vankien ja asunnottomien osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus

Mona Särkelä

Pro gradu-tutkielma

Yhteiskuntapolitiikka/Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteri ohjelma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

kevät 2009

TIIVISTELMÄ

VOIKO HUONO-OSAINEN OLLA OSALLINEN?

Tarkastelussa päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, vankien ja asunnottomien osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus

Mona Särkelä

Yhteiskuntapolitiikka/Kansalaisyhteiskunnan asiantuntijuuden maisteriohjelma

Pro gradu-tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Ohjaajat: Johanna Kohl, Esa Konttinen

Kevät 2009

89 sivua

Tutkimuksessa tarkastellaan huono-osaisten, tarkemmin päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, asunnottomien ja vankien, osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Tutkimuksen tarkoituksena on koota olemassa oleva suomalainen tutkimustieto 1978–2008-luvuilta koskien edellä mainittujen ryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta, muodostaa kokonaiskuva kohderyhmien osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta tutkimuskirjallisuuden avulla. Tavoitteina on perehtyä päihteidenkäyttäjien, asunnottomien, toimeentulotuen saajien ja vankien osallisuuden ilmenemiseen ja aktiiviseen kansalaisuuden muotoihin.

Tutkimuksen teoriakehyksen muodostavat huono-osaisuuden käsiteanalyysi ja käsitteen suhde osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden teorioihin ja toimintaresursseihin. Tutkimuksessa tarkastellaan erityisesti ryhmien sosiaalisten verkostojen ja itsensä toteuttamisen toimintaresurssien ilmenemistä aineistossa. Pääkysymykseksi muodostuu se, miltä huono-osaisten osallisuus, osallisuuden kokemukset ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismahdollisuudet suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavat sekä se, millainen ymmärrys huono-osaisten osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta tutkimusaineistosta välittyy.

Aineiston analyysimenetelmänä käytetään sisällönanalyysia. Sisällönanalyysin avulla aineistosta on nostettu esiin erilaisia osallisuuden näkökulmia ja aktiivisen kansalaisuuden ilmenemismuotoja, ja muodostamaan näistä kokonaiskuva. Sisällönanalyysi sopii tutkimuksen tutkimusmetodiksi, koska sen avulla tutkimusaineistosta on saatu poimittua tutkimusnäkökulman kannalta keskeinen informaatio. Tutkimuskysymysten avulla informaatiosta on muodostettu uusi kokonaiskuva huono-osaisten osallisuudesta.

Tutkimustulosten perusteella huono-osaisten ryhmien osallisuus sekä aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismahdollisuudet näyttävät heikoilta. Ryhmien omatoimista osallisuutta ja toimijuutta ei juuri tueta. Huono-osaisten osallisuuteen kohdistuvat näkökulmat ovat lähinnä aktivoinnin ja järjestelmän näkökulmia. Huono-osaisten tarjotaan vastuuta, muttei valtaa omaa elämää koskevassa päätöksenteossa. Vastuun tarjoaminen ilman valtaa nousi tutkimuksessa esille erityisesti palvelujärjestelmän tasolla.

Avainsanat: Huono-osaisuus, osallisuus, kansalaisuus, identiteetti, asunnottomuus, vangit, päihdeongelmaiset, toimeentulotuki.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	2
1.1 Miksi huono-osaisten osallisuuden tutkiminen on kiinnostavaa?	2
1.2 Tutkimuksen avainkäsitteet	10
2. TUTKIMUSKYSYMYKSET JA TOTEUTUS	12
2.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tavoitteet	12
2.2 Osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevä tutkimusaineisto	14
2.3 Tutkimusmenetelmänä sisällönanalyysi	17
3. KATSAUS HUONO-OSAISUUDEN TEORIATAUSTAAN JA ILMIÖÖN	19
3.1 Köyhyys, deprivatio, inkluusio, marginalisaatio ja syrjäytyminen	19
3.2 Huono-osaisuus käsitteenä ja ilmiönä	22
4. INHIMILLISET TOIMINTAMAHDOLLISUUDET EDELLYTYSTEN LUOJINA	27
4.1 Teoria inhimillisistä toimintamahdollisuuksista	27
4.2 Toimintamahdollisuudet tärkeitä yksilön hyvinvoinnille	29
4.3 Osallisuus, osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus	33
5. VANGIT JA OSALLISUUS	42
5.1 Vangit ja rikollisuus Suomessa	42
5.2 Tutkimusta vankien osallisuudesta ja osallistumismahdollisuuksista	44
6. PÄIHTEIDENKÄYTTÄJIEN OSALLISUUS	47
6.1 Päihteiden ongelmakäyttö Suomessa	47
6.2 Päihteidenkäyttäjien osallisuus	48
7. TOIMEENTULOTUENSAAJIEN OSALLISUUS	51
7.1 Ketkä saavat Suomessa toimeentulotukea?	51
7.2 Toimeentulotuen saajien osallisuus on heikkoa	53
8. ASUNNOTTOMUUS	56
8.1 Asunnottomuudesta	56
8.2 Asunnottomuus ja osallisuus	59
9. JOHTOPÄÄTÖKSET	62
9.1 Aktivoinnin ja järjestelmän näkökulmat hallitsevia	62
9.2 Uudenlaisten omaehtoisten osallistumisväylien tarve ja identiteetti	66
9.3 Yhteiskunnallinen osallistuminen ja sitä tukevat rakenteet	69
9.4 Lopuksi	73
LÄHTEET	76
LIITE 1.	89

1. JOHDANTO

1.1 Miksi huono-osaisten osallisuuden tutkiminen on kiinnostavaa?

Suomessa on aina ollut kurjia, köyhiä ja huono-osaisia.¹ Historiallisesta näkökulmasta on köyhyydessä matkattu absoluuttisesta köyhyydestä kohti suhteellista köyhyyttä. Matka ei ole kuitenkaan ollut yksinkertainen tai helppo. Yhteiskunnalliset muutokset ovat vaikuttaneet köyhyyden tilaan ja laajuuteen, huono-osaisuuteen sekä auttamismuotoihin. Köyhien ja huono-osaisten asema on ollut suomalaisessa yhteiskunnassa varsin vaihteleva. Suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa näkyy selkeästi erilaisten yhteiskunnallisten murrosten vaikutus. Aina kun maassa on tapahtunut suuri yhteiskunnallinen murros (esimerkkeinä kansalaissota tai teollistuminen), se on muuttanut asenneilmastoa ja toteutettavaa hyvinvointipolitiikkaa.

Esiteollisen ajan yhteiskunnassa köyhäinhoito oli osa yhteisön toimintaa ja puutetta kärsivistä ihmisistä huolehdittiin arkielämän yhteydessä. Köyhien ja sairaiden hoito kuului ensisijaisesti suvulle ja sukulaisille. Sairaata, työkyvyttömät ja muut puutetta kärsivät saivat avun lähiyhteisöltään, usein kerjuulla. Lähiyhteisö vastasi vaivahoidosta 1800-luvun puoliväliin, maaseudulla pidempäänkin. 1800-luvun teollistuminen ja sitä seurannut kaupungistuminen saivat aikaan köyhyyden kärjistymisen, etenkin maaseudulla ja tilattoman väestön keskuudessa. Kaupungeissakin kärsittiin kurjista oloista ja köyhyydestä. (ks. Karisto ym. 2003; Stark 2002; Pulma 1994.)

Suomessa teollistuminen tapahtui eurooppalaisittain myöhään ja maatalouspainotteisesti. Teollinen tuotanto vakiintui vähitellen maailmansotien välisenä aikana. Se lisäsi palvelujen kysyntää. Suomessa palvelutuotannon kehitys toteutui nopeammin kuin monissa Euroopan perinteisissä teollisuusyhteiskunnissa. Kehitys ilmentää poikkeuksellista tuotantorakenteen muutosta Suomessa. Muissa maissa kehitys kulki toisin eli niin, että alussa kasvoi teollinen työvoima ja vasta sen jälkeen laajenivat palvelut. Suomi siirtyi samanaikaisesti teolliseen yhteiskuntaan ja palveluyhteiskuntaan. (Urponen 1994, 170–172.)

¹ Käsitteiden määrittelystä on tarkemmin luvussa 1.2 Tutkimuksen avainkäsitteet. Huono-osaisuuden käsitelmäärittelystä

Teollistumista seurannut yhteiskunnallinen kehitys toi mukanaan muutoksen suhtautumisessa köyhäinhoitoon ja köyhiin. Entiset talonpoikaisyhteisöihin perustuneet köyhäinhoidon tavat purkautuivat vähitellen. Köyhäinhoitoon alettiin suhtautua enemmän yksilön ongelmana ja köyhien oma vastuu korostui. Samalla köyhyyden moralisointi ja syyttely lisääntyivät. Teollistumisen ja toistuvien nälkävuosien myötä köyhistä tuli taloudellinen taakka muulle väestölle. Köyhäinhoidon tarpeen kasvu loi kaupunkeihin köyhäintaloja, joissa kuri oli tiukkaa. Julkinen vastuu köyhistä laajeni, ja köyhäinhoitoa kustannettiin entistä enemmän verorahoilla sekä hyväntekeväisyyden kautta. Myös lainsäädäntö muuttui köyhäinhoidon muun kehityksen mukana ja sitä ohjaten.

Kansalaissota toi mukanaan puutetta ja hidasti sosiaalipoliittista rakentamista. Huono-osaisten auttamisessa lähimmäisenapu vahvistui sodan jälkeen. Kansalaissodan päätyttyä yhteiskunnalliseksi ongelmaksi muodostui maaseudun tilaton väestö. Maatalouden kehittäminen nousikin tämän ajan yhteiskuntapolitiikan painopisteeksi. Itsenäisyyden alkuvuosina sosiaalipolitiikalla oli vain vähän vaikutusta kansalaisten elämään. Suomen sosiaalimenot olivat vuosina 1918–1922 keskimäärin 1 % valtion menoista. Bruttokansantuotteesta sosiaalimenot olivat Suomessa 0,7 % samaan aikaan kuin ne olivat Saksassa 7,8 %, Tanskassa 2,6 % ja Ruotsissa 1,1 %. Sosiaalimenojen pienuutta Suomessa selittävät sosiaalivakuutuksen puuttuminen sekä kiinnostus ensisijaisesti työelämän uudistamiseen kuin sosiaalipolitiikkaan. (Urponen 1994, 174–177.)

Vuonna 1922 korvattiin vuoden 1879 vaivaishoitoasetus köyhäinhoitolaille, joka inhimillisti köyhien asemaa. Laajemmassa mittakaavassa sosiaaliturva oli kuitenkin vielä kehittämätöntä. (ks. Karisto ym. 2003; Pulma 1994.) Köyhäinhoitolaki ilmensi sosiaalipoliittisen ajattelutavan vähittäistä muutosta. Urposen mukaan köyhäinhoitolaki oli silti edelleen lähestymistavaltaan huoltopainotteinen ja se jätti tilaa kansalaisyhteiskunnan toiminnalle. Tähän aikaan sosiaalipolitiikkaan toivat oman lisänsä erilaiset oma-apu järjestelmät, työnantajatahojen sosiaalitoiminta sekä erilaiset sosiaalialan järjestöt. (Urponen 1994, 184.) Myös toisella maailmasodalla oli omat vaikutuksensa sosiaaliturvajärjestelmän kehittämistä helpottaneeseen mielialailmaston muutokseen.

ja suhteesta muihin lähikäsitteisiin lisäksi luvussa 3.

Kasvukauden jälkeen 1930-luvulla Suomi ajautui lamaan ja köyhyys kääntyi nousuun. Urposen (1994, 170–172) mukaan teollisuuden vuosittaisen kasvuvauhdin ansiosta suomalaiset selvisivät lamasta suhteellisen lievän vaurioin, sillä metsäteollisuuden vetovoima oli kova. Kenties lama antoi oman sysäyksensä sosiaaliturvan kattavuuden kasvulle, sillä 1930–1940-luvuilla sosiaaliturva laajeni. Laman jälkeen köyhyys muuttui absoluuttisesta köyhyydestä entistä enemmän suhteelliseksi köyhyydeksi - ansiotulojen vähyydestä tai puutteesta johtuvaksi köyhyydeksi. Urposen nostaa tärkeimmiksi laman jälkeisen hyvinvointivaltion kehityksen painopisteiksi kansaneläkelain (1937), perhe- ja työpolitiikkaan panostamisen (erityisesti vuonna 1945), työllisyyspolitiikkaan panostamisen (1955), sairausvakuutuksen (1960), sosiaalivakuutuksen (1975) sekä sosiaalipalvelujen kehittämisen (1985). Erityisesti sosiaalivakuutuksen osalta Suomi oli muita Pohjoismaita jäljessä, sillä Tanskaan syntyi yleinen eläkejärjestelmä jo vuonna 1891 ja Ruotsiin 1913. Samaan aikaan Suomessa kehitettiin ainoastaan tapaturmalaki 1895 ja tapaturmavakuutusasetus 1917. (Urponen 1994, 174–195.) Suomalaisen hyvinvointivaltion perusta luotiin 1950–1970-luvuilla, mutta sosiaaliturvan rakentaminen jatkui aina vuoteen 1990 asti. (Karisto ym. 2003, 290; Kuusi 1968; Urponen 1994, 257).

Tärkeimpiä, erityisesti päihteidenkäyttäjiä, toimeentulotuen saajia, asunnottomia, vankeja ja muita huono-osaisten ryhmiä koskettaneita lakiuudistuksia, olivat huoltoapulaki 1956, jossa veloitettiin kunnat huolehtimaan kuntalaistensa auttamisesta ja sosiaalihuoltolaki. Sosiaalihuoltolain uudistus oli uraauurtava, sillä siinä sosiaalihuolto normitettiin ensimmäistä kertaa yhden lain sijaan useilla erillisinä säännöksillä (vrt. Urponen 1994, 195–197). Sosiaalihuoltolain mukaan kunnan on huolehdittava sosiaalipalvelujen järjestämisestä. Palvelut on ensisijaisesti toteutettava niin, että ne mahdollistavat taloudelliset ja muut edellytykset selviytyä omatoimisesti. (ks. Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.) Laki uudistui vuonna 1984. Uudistuksen yhteydessä syntyi toimeentulotukijärjestelmä.

Päihteidenkäyttäjien elämää ja oikeuksien toteutumista helpottivat huoltoapulain ja sosiaalihuoltolain lisäksi vuonna 1961 voimaan tullut laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta ja sen kumonnut päihdehuoltolain uudistus vuonna 1986. Päihdehuoltolaki inhimillisti päihteidenkäyttäjien kohtelua. Lain tarkoituksena oli ehkäistä ja vähentää päihteiden ongelmakäyttöä sekä siihen liittyviä sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia. Laki velvoitti kunnan huolehtimaan päihdepalveluista niin, että niihin pystyi

hakeutumaan myös oma-aloitteisesti. (29.8.1986/653.) Asunnottomien arkioloihin pyrittiin vaikuttamaan lailla asunto-olojen kehittämistä (29.11.1985/919), jonka tavoitteena on turvata jokaiselle Suomessa vakinaisesti asuvalle mahdollisuus kohtuulliseen asumiseen. Lain avustuksista erityisryhmien asunto-olojen parantamiseksi (30.12.2004/1281) tavoitteena on lisätä erityisryhmiin kuuluvien asuntotarpeisiin soveltuvien ja asumiskustannuksiltaan kohtuullisten vuokra-asuntojen tarjontaa. Myös Aravalalla (17.12.1993/1189) yritettiin ehkäistä ja vähentää asunnottomuutta. Vankeihin liittyvä peruslaki, rikoslaki, annettiin jo vuonna 1889 (19.12.1889/39). Vankien asema ja oikeudet ovat kehittyneet ensimmäisestä annetusta rikoslaista paljon.

1990-luvun lama käänsi uudelleen Suomelle suotuisan talouskehityksen. Sosiaalipalvelut törmäsivät rahoitusongelmiin. Raija Julkusen (2001, 331) mukaan ”Suomessa pysäytettiin 1990-luvulla 30 vuotta kestänyt sosiaalipolitiikan laajentamisen kausi” ja siirryttiin puhumaan hyvinvointiyhteiskunnasta hyvinvointivaltion sijaan. Laman aikana pienituloisten ongelmat lisääntyivät, kuten edellisen 1930-luvun laman aikaan oli jo käynyt. Köyhyys ja huono-osaisuus kasvoivat ja toivat mukanaan modernille yhteiskunnalle vieraan ilmiön, leipäjonot. Myös tuloerot ja eriarvoisuus lisääntyivät. Raija Julkusesta on nähtävissä laman jälkeisen sosiaalipolitiikan mukauttaminen (tietynlainen kaventuminen) korkeaan työttömyyteen, epävakaisiin työmarkkinoihin sekä korkeaan valtion velkaan. Samalla valtion, kirkon ja järjestöjen työnjaossa on tapahtunut muutoksia. Järjestöt ja kirkot ovat saaneet itselleen eräänlaisen kriitikon roolin, ja ne nostavat esille erilaisia epäkohtia ja tuovat keskusteluun toisenlaista tietoa tilanteesta. Erityisesti kirkko on pitänyt 1990-luvulla esillä köyhyyskeskustelua. (Julkunen R. 2001, 65).

2000-luvun hyvinvointivaltio on sosiaalipoliittisesti sopeutettu hyvinvointivaltio, jonka sisällä solidaarisuus huono-osaisia kohtaan näyttää rapautuvan (vrt. Julkunen R. 2001). Eriarvoisuudesta on muodostunut Suomeen pysyvä olotila, kun laman jälkeistä tuloerojen kasvua ei ole tasoitettu. Suomi onkin entistä eriarvoistuneempi yhteiskunta. Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportin (2008, 13, 17) mukaan ”tulojen ja työllisyyden kasvu eivät ole hyödyttäneet tasaisesti koko väestöä. Yhtaikaa vahvan talouskehityksen kanssa on tapahtunut taloudellisen, alueellisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden kasvua, ... väestöryhmittäiset erot ovat kasvaneet. Tuloerot ja suhteellinen köyhyys ovat palanneet samalle tasolle kuin 1970-luvulla.” Myös suomalaisten hyvinvointi 2008 -raportti nostaa esiin yhteiskunnan eriarvoistumisen. Sen mukaan suomalaisten

elintaso on parantunut ja terveys kohentunut. Suomalaisten hyvinvointi on monen mittarin mukaan saavuttanut ja joiltain osin ylittänyt 1990-luvun lamaa edeltäneen tason. Suomi on vauraampi, mutta samalla nykyisin selvästi eriarvoisempi yhteiskunta. Työttömyys ja syrjäytyminen ovat korkealla tasolla, ja terveyserot ovat kasvaneet. Tuloerot ja suhteellinen köyhyys ovat nousseet 1970-luvun alun tasolle. (Moisio ym. 2008.)

Suhteellinen köyhyysaste on Suomessa kohtalainen verrattuna muihin EU- tai OECD-maihin. Vuonna 2004 se oli 12 % (Moisio, 2006, 640) ja vuonna 2007 11% (Moisio 2007). Tuloerot ovat edelleen pienet kansainvälisesti arvioituna siitä huolimatta, että ne ovat viime vuosina kasvaneet. Suomessa tuloerojen kasvu on ollut kolminkertaista OECD-maiden keskiarvoon verrattuna prosenttiyksiköistä laskien (Tulonjakotilasto 2006). Suurituloisimpien tulot ovat kasvaneet suhteessa muihin, mutta tuloerojen kasvu näkyy myös keski- ja pienituloisten välillä. Samanaikaisesti tulonsiirtojen ja verotuksen tuloeroja tasaava vaikutus on pienentynyt. Näin on käynyt muun muassa siksi, että vähimmäisturvan taso on jäänyt jälkeen jopa kolmanneksen yleisestä tulokehityksestä. Tuloerojen kasvun myötä myös suhteellinen köyhyys näyttää lisääntyneen ja koskettaa suomalaisista joka kahdeksatta. (Moisio 2008; Arajärvi & Särkelä R. 2008.)

Kansalaisbarometrin (2009) tuloksissa näkyi yleinen taloudellisen hyvinvoinnin kasvu. Taloudellisen tilanteen ja työllisyystilanteen arvioissa 70 prosenttia suomalaisista arvioi taloudellisen tilanteensa hyväksi. Toisaalta noin viidesosalla kotitalouksista on ollut vuoden aikana vaikeuksia selviytyä pakollisista menoista ja maksuista. Maksuvaikeuksista kertoneet taloudet ovat tyypillisimmin hyvin pienituloisia ja velkaantuneita. Kahdeksalla prosentilla kyselyyn vastanneista tulojen riittävyys välttämättömiin kuluihin, kuten asumiseen, vaatteisiin, lääkkeisiin ja ruokaan, on ollut heikkoa. Lisäksi viidennes kotitalouksista on kokenut jonkin verran vaikeuksia. Kasautuvat ja tuntuvat toimeentulo-ongelmat koskettavat kotitalouksista 9 prosentin elämää. Vaikeimmissa taloudellisissa ongelmissa tyypillistä on työttömyys, yksinhuoltajuus tai opiskeluvaihe.

Köyhyyden ja tuloerojen kasvun lisäksi on hyvä tarkastella myös yksilöiden koettua hyvinvointia ja sen suhdetta elämänlaatuun, toimintaresursseihin sekä osallisuuden kokemuksiin. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliiton Kansalaisbarometrin mukaan täysi-ikäisistä suomalaisista suurin osa pitää hyvinvointiaan hyvänä tai melko hyvänä. Huonoksi hyvinvointinsa arvioi noin kymmenesosa täysi-ikäisistä. Heikkoon

hyvinvointikokemukseen yhdistyy usein iän myötä heikentynyt terveys. Fyysisen terveydentilansa melko huonoksi tai huonoksi arvioi kymmenesosa suomalaisista ja psyykkisen terveydentilansa puolestaan näin arvioi kahdeksan prosenttia. Heikoksi sekä fyysisen että psyykkisen terveytensä arvioi kuusi prosenttia suomalaisista. Kasautunutta huono-osaisuutta eli syviä ongelmia useammalla kuin yhdellä elämän osa-alueella on kahdeksalla prosentilla täysi-ikäistä suomalaista. (Kansalaisbarometri 2009.) Väestön hyväksi arvioitu kokonaishyvinvointi peittää näkyvistä eriytyneen hyvinvoinnin kehityksen eri väestöryhmien välillä. Sosiaalibarometri tulosten mukaan vuosien ajan heikoimmaksi hyvinvointi on arvioitu huono-osaisten ryhmillä, kuten pitkäaikaistyöttömällä, useista ongelmista kärsivillä, ylivelkaantuneilla, huumeongelmaisilla, vankilasta, perusturvan varassa elävillä, alkoholiongelmaisilla ja mielenterveyden häiriöistä kärsivillä. (mm. Sosiaalibarometrit 2004, 2006, 2008.)

Yhteiskunnassa kaikilla tulisi olla oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskuntaan, sen päätöksentekoon sekä lähiympäristön kehittämiseen (vrt. Suomen perustuslaki 2 §). Tämä ei kuitenkaan näytä suomalaisessa yhteiskunnassa täysin toteutuvan. Erityisesti huono-osaisten ovat syrjäytymässä tai jo syrjäytyneet osallisuudesta niin yhteisöissä kuin laajemmin yhteiskunnassa. Siltaniemen ym. (2007, 2008) mukaan yhteiskunnan ja yhteisöjen ulkopuolelle jäämisen tunne heijastuu hyvinvoinnin kokemukseen, sillä syrjityksi ja ulkopuoliseksi itsensä kokevista suuri osa pitää hyvinvointiaan huonona tai melko huonona. Kansalaisbarometri (2009) korostaa, että suomalaisista valtaosa pitää tärkeänä mahdollisuuksiaan vaikuttaa omaan asuinympäristöönsä, asuinkuntaansa sekä laajemmin koko yhteiskuntaan. Eniten arvostetaan vaikutusmahdollisuuksia omaa asuinympäristöä koskevissa asioissa, jonka kokee tärkeäksi tai melko tärkeäksi 70 prosenttia vastaajista. Tärkeänä pidettyjen vaikuttamismahdollisuuksien toteutuminen koetaan heikoksi. Melkein neljännes kokee heikoiksi mahdollisuutensa vaikuttaa omaan asuinympäristöön koskeviin asioihin. Suomalaisista yli kolmannes arvioi vaikuttamismahdollisuutensa yhteiskunnallisiin asioihin huonoksi.

Kuten edellä on tullut ilmi osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien vaikeudet eivät ole vain huono-osaisten ongelma, vaikka ne usein kärjistyvätkin juuri huono-osaisiin. Osallisuus on syrjäytymisen vastavoima, joka kasvattaa sosiaalisia verkostoja ja luo yhteisöllisyyttä. Kohti aktiivista kansalaisuutta (2005, 42–47) mietinnön mukaan osallisuus lisää yksilön ja koko yhteiskunnan hyvinvointia. Osallistumalla ihminen voi toteuttaa

itseään ja vaikuttaa omaa elämäänsä ja itselleen tärkeisiin asioihin. Osa ihmisistä, kuten eri tavalla syrjäytyneet, eivät pääse kokemaan täysivaltaisesti tätä tunnetta. Osallisuus ja osallisuuden kokeminen ovat läheisesti kytköksissä yksilön identiteettiin ja sen muutoksiin.

Yksilön identiteetti muodostuu sosiaalisissa prosesseissa, ja se säilyy ja muotoutuu sosiaalisten suhteiden avulla (Hall 1999, 227). Bergerin ja Luckmannin (1995, 195) mukaan konstruoinne sosiaalisen todellisuutemme. Identiteetti ei siis ole pysyvä ominaisuus, vaan se muokkaantuu yksilön ympäristön, kokemusten ja sosiaalisten suhteiden muuttuessa, vuorovaikutussuhteissa. Toiset ihmiset ovat aina yksilön minän ja identiteetin muodostumisessa mukana, sillä identiteetti rakennetaan yhtäläisyyksien ja erojen kautta suhteessa ympäröivään maailmaan. Hallin mukaan identiteetti on yksilön antama nimi tai määre niille tavoille, joilla menneisyyden tapahtumat asemoivat häntä suhteessa muihin ja itseensä (Hall 1999, 227).

Identiteetin muodostumisessa ja etsinnässä tarvitaan yhteisöjä. Kulmalan mukaan ”omaa elämää kuvatessaan ihmiset määrittelevät samalla itseään arvioiden ja asettuen johonkin paikkaan tai positioon suhteessa toisiin ihmisiin ja ympäröivään yhteiskuntaan. Tätä kautta määrittelyn kohteeksi joutuvat ne toisetkin, jotka ovat mukana kertomuksessa. Ja edelleen, kertoessaan toisista ihminen tulee määritelleeksi myös itseään.” Identiteetin rakentumiseen vaikuttavat myös yhteiskunnan yleisellä tasolla vallalla olevat keskustelut ja käsitykset asioista. (Kulmala 2004, 231, 239.) Identiteetin muodostamisen yhteisöllinen puoli on sidoksissa osallisuuteen. Osallistumismahdollisuudet ja osallisuuden kokemus luovat monipuolisen pohjan oman identiteetin rakentamiseen vuorovaikutustilanteiden kautta. Yksilö, jolla osallistumismahdollisuudet ovat heikentyneitä tai joka tuntee itsensä ulkopuoliseksi yhteisöstä ja yhteiskunnasta, on vaikea rakentaa omaa identiteettiään suhteessa muihin ja yhteisöön.

Yksilöidentiteetin lisäksi ihmisille muodostuu erilaisia ryhmäidentiteettejä. Ryhmäidentiteetti muodostuu sen mukaan, mihin ryhmään ihminen luokittelee itsensä, mihin muut hänet luokittelevat ja miten ryhmä kokonaisuutena nähdään ja arvotetaan suhteessa muihin ryhmiin ja yhteiskuntaan. Usein ryhmäidentiteetti peittää alleen yksilön muita ominaisuuksia tai rooleja (Kulmala 2004). Ryhmäidentiteetistä voi näin ollen olla sekä etua että haittaa. Yksilölle myönteinen ryhmäidentiteetti voi olla esimerkiksi lääkärin tai äidin identiteetti, jotka kummatkin herättävät kuulijassaan hyviä mielikuvia. Tällaiseen

ryhmään identifioituminen luo yksilölle positiivista kuvaa itsestään. Kielteisiä mielikuvia herättävät puolestaan esimerkiksi työttömän, päihteidenkäyttäjän tai asunnottoman ryhmäidentiteetit. Jos siis yksilö tuntee ryhmäidentiteetikseen esimerkiksi asunnottomuuden, herättää se hänessä itsessään sekä ympäröivässä yhteiskunnassa kielteisiä mielikuvia, ja saattaa negatiivisuudellaan häivyttää yksilön identiteetin muita positiivisesti latautuneita ominaisuuksia.

Yhteiskunnan normit pitävät yllä käsityksiä hyvistä ja huonoista ryhmäidentiteeteistä ja edesauttavat tiettyjen ryhmien leimautumista sekä toiseuden kokemuksia. Ryhmien leimautuminen ja toiseus edesauttavat yksilöiden elämän eriytymistä. Samalla syntyy yhteiskunnallisesti arvokkaita ja tuottavia sekä vähemmän arvokkaita, tuottamattomia ryhmiä, jotka vieraantuvat toisistaan. Möttösen ja Niemelän mukaan hyvinvointivaltio pyrkii sosiaalistamaan yksilöt niin kutsuttuun normiyhteiskuntaan. Usein matka on marginaaliryhmille liian pitkä ja muodostuu vastayhteisöjä sekä osakulttuureja, jotka tavoittavat taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurillisesti syrjään jääneet. (Möttönen & Niemelä 2005, 72.)

Identiteetin kanssa läheisessä suhteessa on myös yksilön toimijuus tai toimijuudet. Toimijuus muodostuu sosiaalisissa suhteissa ja vuorovaikutuksessa osana yksilön identiteetin muodostumista. Toimijuus ei ole yksilön pysyvä ominaisuus, vaan yksilöllä voi olla monenlaisia toimijuuksia, kuten poliittinen toimijuus, oppijan toimijuus tai sosiaalinen toimijuus. Virkin (2004, 1) mukaan toimijuus vaatii refleksiivisyyttä ja edellyttää vaikuttamista oman elämän olosuhteisiin. Kyky toimijuuden luomiseen syntyy sosiaalisesti erilaisissa sosiokulttuurisissa konteksteissa. Toimijuus on osa yksilön subjektiutta, ja siihen vaikuttavat sosiaalisten suhteiden lisäksi valtasuhteet. Se on toiminnan mahdollisuuksia erilaisissa tilanteissa ja näin yhteydessä osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteisiin.

Osallisuus ja osallistumismahdollisuudet, kaikenlainen vuorovaikutus, on jokaiselle yksilölle tärkeä osa elämää ja itsensä toteuttamista. On luonnollista, että yksilöt, jotka eivät koe kuuluvansa yhteiskuntaan tai kokevat leimaantumista johtuvaa syrjintää, hakeutuvat samankaltaistensa joukkoon. Osa- ja vastakulttuurit ovat tämän syrjintä- ja hakeutumiskiirteen tulosta. Huono-osaisille, kuten toimeentulotuen saajille tai päihteidenkäyttäjille, joiden arkielämä on valmiiksi rajautunutta esimerkiksi työttömyyden,

taloudellisen niukkuuden tai huonon terveyden vuoksi, vuorovaikutussuhteet ja osallisuuden kokemus korostuvat entisestään. Suomalaisessa yhteiskunnassa osallisuutta, osallistumismahdollisuuksia sekä erilaisia sosiaalisia verkostoja rakennetaan pääsääntöisesti työidentiteetin, valtapositioiden ja harrastusmenojen kautta, joista huono-osaiset ryhmät ovat usein jo valmiiksi syrjäytyneet. Kuulumattomuuden tunteet, leimaantuminen ja osallistumismahdollisuuksien puute onkin valitettavan yleinen osa huono-osaisien arkipäivää. Osallisuus on yhteiskuntaan kiinnittymisen tärkeä muoto.

Kuten edellä on jo tullut ilmi, päihteidenkäyttäjät, toimeentulotuen saajat, vangit ja asunnottomat ovat vuosikymmenien ajan olleet suomalaisessa yhteiskunnassa huono-osaisimpia ryhmiä eikä heidän tilannettaan ole saatu yhteiskunnallisista toimin korjattua. Huono-osaisuuteen liittyvien tekijöiden kasautuminen tuottaa yhteiskunnallisesta osallisuudesta irtautumista. Päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien tarkastelulla pystytään parhaiten tarttumaan huono-osaisuuden ytimeen.

Hallinnonalojen välisen syrjäytymistyöryhmän loppuraportin (2003b, 17) mukaan toimeentulon takaava työ, hyvä elinympäristö, hyvät asumisolot, lähipalvelut sekä ihmisten omatoimista selviytymistä tukeva sosiaalinen verkosto muodostavat perustan normaalille osallistumiselle ja yhteiskuntaan kuuluvuudelle. Mielenkiintoista on selvittää sitä, millaiseksi muodostuu niiden ryhmien osallistuminen ja osallisuus, joiden elämässä ei edellä mainittu normaalin osallistumisen perusta toteudu. Esimerkiksi asunnottomalla ei usein ole työtä, hänen asumisolonsa ovat kelvottomat ja elinympäristö vaihtelee. Tällöin lähipalveluiden kanssa on ongelmia ja sosiaalinen verkosto saattaa olla hyvinkin kapea, ellei olematon. Sosiaaliset verkostot, yhteisöllisyys ja osallisuus ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa. Sosiaaliset verkostot luovat yhteisöllisyyttä ja osallisuuden tunnetta. Ilman sosiaalisia verkostoja ei yksilölle muodostu osallisuuden kokemuksia. Yhteiskunnallinen kuuluvuus ja mahdollisuudet osallistua näyttävät huono-osaisille hyvin erilaiselta kuin syrjäytymistyöryhmän loppuraportin ideaalitalanteessa.

Osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta on suomalaisessa yhteiskunnassa tarkasteltu enemmän pedagogisena kuin yhteiskunnallisena kysymyksenä. Tosin viime vuosina tilanne on tältä osin hieman parantunut (vrt. esim. Kohti aktiivista kansalaisuutta 2005; Harju 2004). Tässä tutkimuksessa halutaan muodostaa käsitys siitä, miten kaikista huono-osaisimpia ryhmiä, päihteidenkäyttäjiä, toimeentulotuen saajia, vankeja ja asunnottomia

koskevassa yhteiskuntapoliittisessa tutkimuksessa on tarkasteltu osallisuutta ja sen kehittämistä. Osallisuus ja ihmisten omien voimavarojen liikkeille saanti on yksi olennainen osa näiden ryhmien oman paikan löytämisessä yhteiskunnallisessa elämässä ja lähiyhteisössä.

1.2 Tutkimuksen avainkäsitteet

Tutkimuksen avainkäsitteitä ovat huono-osaisuus, sosiaalinen syrjäytyminen, inhimilliset toimintamahdollisuudet ja -resurssit, osallisuus, osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus. Käsitteet ovat kaikki monisyisiä, ja sisältävät erilaisia näkökulmia ja lähestymistapoja. Tässä tutkimuksessa käsitteet ymmärretään seuraavasti:

Huono-osaisuus on laaja-alaista elinolojen, elämäntapojen ja elämisen laadun puutteiden esiintymistä. Se on läheisesti kytköksissä köyhyyteen ja sosiaaliseen syrjäytymiseen. Huono-osaisuus voidaan jakaa taloudelliseen huono-osaisuuteen, sosiaaliseen huono-osaisuuteen, vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytymiseen, terveyden suhteen huono-osaisuuteen, työmarkkinoilta, asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytymiseen (ks. esim. Rauhala 1988; Raunio 2006). **Sosiaalinen syrjäytyminen** kuvaa huono-osaisuuden kasautumista. Syrjäytymisen saattavat laukaista erilaiset sosiaaliset ja taloudelliset riskit, kuten työttömyys tai asunnottomuus.

Inhimilliset toimintamahdollisuudet sisältävät niin sisäiset kuin ulkoiset mahdollisuudet eli kyvyn toimia sekä hyvät olosuhteet. Niihin kuuluvat sekä ihmisen perustarpeiden tyydyttäminen, kuten ravinto ja hyvä terveys että aktiiviset toiminnot kuten sanavapaus ja yhteisön päätöksentekoon osallistuminen. (Sen 1999; Nussbaum 2000.) Inhimillisiin toimintamahdollisuuksiin liittyvät läheisesti Allardtin (1976) ajatukset **toimintaresursseista**, joita voidaan kuvata elintason (having), yhteisyysuhteiden (loving) sekä itsensä toteuttamisen muotojen (being) kautta. Allardtin toimintaresurssijaottelussa ja inhimillisissä toimintamahdollisuuksissa keskitytään itsensä toteuttamisen muotoihin, erityisesti osallisuuden, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden kautta. Tässä tutkimuksessa käytän Allardtin teoriaa toimintaresursseista laajennettuna tekemisen (doing) ja kuulumisen (belongig) aspekteilla, koska ne tuovat lisää ulottuvuuksia

keskusteluun osallisuudesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta.

Osallisuus liittyy yhteisöön ja yhteiskuntaan kuulumisen tunteeseen esimerkiksi työn, harrastusten tai vaikuttamisen kautta. Viirkorven (1993, 22) mukaan osallisuus merkitsee omakohtaisesta sitoutumisesta nousevaa vaikuttamista asioiden kulkuun ja vastuun ottamista seurauksista. **Osallistuminen** on aktiivista toimintaa, ja hyvin lähellä aktiivisen kansalaisuuden käsitettä. Siihen liittyvät omakohtainen kiinnostus ja sitoutuminen, halu vaikuttaa omaa elämää, yhteisöä ja yhteiskuntaa koskeviin toimiin ja päätöksiin sekä vastuunotto. **Aktiivinen kansalaisuus** korostaa ihmisten yhteiskunnallista osallistumista ja toimintaa. Siihen siis liittyy voimakkaasti ajatus kansalaisesta aktiivisena toimijana, joka haluaa ja voi vaikuttaa asioissa, jotka kokevat itselleen tärkeiksi. Aktiivinen kansalaisuus on aktiivisuutta yksityiselämässä, työelämässä, vapaaehtois- ja järjestötoiminnassa (Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma 2007).

2. TUTKIMUSKYSYMYKSET JA TOTEUTUS

2.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tavoitteet

Tutkimuksen tarkoituksena on (1) koota yhteen olemassa oleva suomalainen tutkimustieto 1978–2008-luvuilta koskien vankien, päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallisuutta, vaikuttamista, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta, (2) poimia löytyneestä tutkimuskirjallisuudesta kohderyhmäkohtaisesti tärkeimmät tutkimustulokset sekä (3) muodostaa kokonaiskuva siitä, miten kohderyhmiin liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa on käsitelty osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta.

Tutkimuksella on kolme päätavoitetta. Ensimmäisenä tavoitteena on pohtia huono-osaisuuden käsitettä ja sen suhdetta osallisuuteen suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. Tarkoituksena on pohtia lyhyesti köyhyyden, syrjäytymisen, inkluusion ja marginalisaation käsitteellisiä suhteita huono-osaisuuden käsitteeseen. Huono-osaisuuden käsitteeseen yhdistetään ajatuksia Senin (1999) ja Nussbaumin (2000) inhimillisistä toimintamahdollisuuksista sekä Allardtin (1976) toimintaresursseista. Toimintamahdollisuuksista keskitytään itsensä toteuttamisen muotoihin eli osallistumiseen, osallisuuteen sekä aktiiviseen kansalaisuuteen.

Toisena tavoitteena on perehtyä toimeentulotuen saajien, päihteidenkäyttäjien, asunnottomien sekä vankien osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen liittyviin olemassa oleviin suomalaisiin tutkimuksiin. Tutkimusten kautta tarkastellaan erityisryhmistä tehtyä tutkimusta: Minkälaisia tutkimuksia on tehty? Minkälaisiin kysymyksiin ei löydy vastauksia läpikäydystä aineistosta? Lisäksi käydään läpi osallisuuteen, osallistumiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen liittyviä tutkimuksista esiin nousseita tuloksia. Kolmantena tavoitteena on muodostaa kokonaiskuva erityisryhmien osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta: Miten ja miksi huono-osainen ihminen syrjäytyy osallisuudesta ja osallistumisesta? Lopuksi tarkastellaan yhteiskuntapolitiikkaa ja kansalaisyhteiskuntaa huono-osaisten osallisuuden vahvistajina.

Tutkimuksessa tarkastellaan seuraavia kysymyksiä:

1. Miten huono-osaisten ryhmään kuuluvien erityisryhmien, päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien, osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus näkyvät sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa vuosina 1978–2008?
2. Mitä kyseiset tutkimukset kertovat päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta?
3. Millainen tulkinta tai ymmärrys osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta tutkimuksista välittyy?
 - Tarkastellaanko tutkimuksissa päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta mahdollisuuksien vai puutteiden ja vajavaisuuksien näkökulmasta?
 - Lähtevätkö tutkimukset liikkeelle ryhmien omasta elämismailmasta, kokemuksista ja identiteetistä vai ryhmien ulkopuolisista tavoitteista?
4. Millaisia suosituksia huono-osaisten osallisuuden, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden parantamiseksi tutkimustulosten perusteella voidaan tehdä?

Tässä tutkimuksessa keskitytään huono-osaisten, tarkemmin päihteidenkäyttäjien, vankien, asunnottomien ja toimeentulotuen saajien yhteisyysuhteiden toimintaresursseihin, erityisesti sosiaalisiin verkostoihin sekä itsensä toteuttamisen toimintaresursseihin, erityisesti osallisuuteen, osallistumiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Osallisuus, osallistuminen, vaikuttaminen ja aktiivinen kansalaisuus ovat osa itsensä toteuttamisen toimintaresursseja ja oikeuksia.

2.2 Osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevä tutkimusaineisto

Tutkimuksen aineiston muodostavat jo olemassa olevat päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, vankien ja asunnottomien osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevät suomalaiset tutkimukset. Tutkimus on rajattu käsittelemään tutkittavaa ilmiötä Suomessa, ja tutkimuskirjallisuus suomalaisiin tutkimuksiin ajalta 1978–2008. Tutkimus on rajattu käsittelemään vain Suomea, koska huono-osaisuus ja sen alle kuuluvat ryhmät näyttäytyy hyvin erilaisena eri maissa niin määriltään, asemaltaan kuin puhetaivoissa. Tutkimuksessa halutaan nimenomaan keskittyä selvittämään huono-osaisten osallisuutta Suomessa, jolloin vertailu muihin maihin ei ole tarpeellista. Vastaavanlaista kokoavaa perusselvitystä päihteidenkäyttäjien, asunnottomien, toimeentulotuen saajien ja vankien osallisuudesta ei ole Suomessa tehty. Aineisto on rajattu vuosiin 1978–2008, koska 20 vuoden aikajänne tuntui luonnolliselta tutkimuksen aikarajaukselta. Aikarajauksen lopullista valintaa helpotti myös se, ettei tarkasteltavien huono-osaisten ryhmien osallisuutta käsittelevää tutkimusaineistoa varhaisemmalta ajalta juuri löytynyt. 20 vuoden aikajänne auttoi järkevällä tavalla rajaamaan tutkimusaineiston kokoa.

Aineisto on kerätty kirjastojen tietokannoista Linda ja Helmet. Linda on yliopistokirjastojen yhteistietokanta, joka sisältää kansallisbibliografian viitetietoineen. Tietokannasta löytyy yliopistokirjastojen lisäksi Eduskunnan ja Tilastokirjaston kirjakannat. Helmet on pääkaupunkiseudun kirjastojen, Helsinki, Espoo, Vantaa ja Kauniainen, yhteistietokanta, johon on keskitetysti koottu saatavissa oleva kirjallisuus ja muu materiaali. Helmet on aineistonkeruussa toiminut tarkistustietokantana Lindassa tehdyille hauille. Helmetin kautta ei tutkimukseen löytynyt sellaista aineistoa, joka ei olisi löytynyt jo Lindan kautta.

Aineisto on muodostettu käyttäen kahta luokittelutapaa. Aineiston ensimmäisessä keruuvaiheessa on etsitty kaikki tutkimukset, joista löytyy asiansanana jokin erityisryhmistä sekä osallisuus, osallistuminen tai aktiivinen kansalaisuus. Tämän jälkeen on tehty yleishaku, esimerkiksi haettu tietokannoista kaikki asunnottomuutta² käsittelevät

² Liitteessä 1. esitetty tarkemmin hakusanat ja sanayhdistelmät, joilla tutkimusaineisto on poimittu tietokannoista.

tutkimukset sekä nostettu tästä kokonaisuudesta sisällönluvulla aineistoon mukaan ne tutkimukset, jotka selkeästi käsittelevät tai sivuavat erityisryhmien osallisuutta, osallistumista tai aktiivista kansalaisuutta. Aineistoa on siis puhtaasti luettu keskittyen käsiteltävien ryhmien osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen, erityisesti sosiaalisten verkostojen ja osallistumisen mahdollisuuksien ja vaikuttamisen näkökulmasta.

Lopullinen tutkimusaineisto jakautui seuraavasti erityisryhmien osalta: vankien osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus 8 tutkimusta, päihteidenkäyttäjät 4 tutkimusta, toimeentulotuen saajat 3 tutkimusta sekä asunnottomat 6 tutkimusta. Aineiston tutkimukset menevät osin päällekkäin esimerkiksi vankien asunnottomuus, vankien päihteidenkäyttö, päihteet ja asunnottomuus. Kahta eri ryhmää koskeva tutkimus on luokiteltu siihen ryhmään, johon tutkimus painottuu. Esimerkkeinä tästä *Asunnottomat alkoholistit* (Murto 1978) ja *Asunnottomien alkoholistien arki* (Maksimainen 2007), jotka olisi voinut luokitella sekä alkoholisteihin että asunnottomiin, mutta jotka käsittelevät ainoastaan asunnottomien kohdassa.

Poikkeuksia tähän ovat Granfeltin (2003) *Vankilasta kotiin vai kadulle?* ja Pohjolan (1995) *Asiakkaasta kansalaiseksi* tutkimukset. Granfelt käsittelee tutkimuksessaan sekä vankeja että asunnottomuutta, mutta välillä hyvin eriytyneesti. Pohjola puolestaan käsittelee vankien ja toimeentulotuen saajien asiakkuutta ja kansalaisuutta ryhmiä erittelevällä tavalla. Tutkimusten käyttö vain toisessa kohdassa olisi jättänyt tärkeää informaatiota toisesta ryhmästä käyttämättä. Tämän vuoksi tutkimukset ovat mukana kahteen kertaan niin, että kaikkien niissä käsiteltyjen erityisryhmien tutkimustiedot nousevat esiin.

On hyvä muistaa, että tässä tutkimuksessa käsitellyt erityisryhmät eivät ole ryhmänä yhtenäisiä, vaan sisältävät monenlaisia osaryhmiä, yksilöitä, elämäntilanteita ja rajapintoja, jonka esimerkiksi Murrin ja Maksimaisen tutkimukset tuovat hyvin esiin. Niin kuin aina keinotekoisia rajauksia luodessa, myös ryhmittelyssä yksilö voi kuulua useampaan ryhmään, ja ryhmät voivat rakentua päällekkäin ja lomittain. Asunnoton voi olla toimeentulotuen saaja, päihdeongelmainen tai vanki ja tämä pätee käänteisesti kaikkiin ryhmiin.

Alla on taulukko tutkimusaineiston koostumuksesta sekä jakautumisesta eri tarkasteluryhmien alle. Taulukkoon on jaoteltu ryhmät, tutkimuskirjallisuuden määrä jokaista ryhmää kohti sekä liitetty lista tutkimuskirjallisuudesta.

Taulukko 1. Aineiston jakautuminen ryhmittäin

Erityisryhmä:	Osallisuus, aktiivinen kansalaisuus:	Tutkimukset/Artikkelit:
Päihteidenkäyttäjät	4 kpl	<ul style="list-style-type: none"> - Ahmaoja (2006) Osallisena elämässä - Kaukonen & Hakkarainen (2002) Huumeidenkäyttäjä hyvinvointivaltiossa - Knuuti (2007) Matkalla marginaalista valtavirtaan? - Solomon (1998) Olin särkynyt sisältä
Vangit	8 kpl	<ul style="list-style-type: none"> - Granfelt (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? - Karsikas (2005) Selvinpäin olosta tulee hyvä fiilis - Kauppila (1999) Vankeudesta vapauteen - Pohjola (1995) Asiakkaasta kansalaiseksi? - Rantala (2006) Syrjäytyneille turvaa vai tuomioita? - Rantala (2004) Vankilasta vapautuvat huumeidenkäyttäjät - Rikoksettomiaan elämänhallintaan (2001) - Valokivi (2008) Kansalainen asiakkaana
Toimeentulotuen saajat	3 kpl	<ul style="list-style-type: none"> - Halttunen (1999) Tarttis pärjätä ittekki - Pohjola (1995) Asiakkaasta kansalaiseksi? - Ritakallio (1991) Köyhyys ei tule yksin
Asunnottomat	6 kpl	<ul style="list-style-type: none"> - Granfelt (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? - Haahtela (2008) Asunnottomien naisten osallisuus ja identiteetit kuntoutumiseen tähtäävässä palveluketjussa - Maksimainen (2007) Asunnottomien alkoholistien arki - Murto (1978) Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimennpiteet - Nuorteva (2008) Asunnoton yhteiskunnan jäsenenä - Setälä (2003) Demokratian arvo

2.3 Tutkimusmenetelmänä sisällönanalyysi

Tutkimuksen aineistona käytetään kirjallisuuskatsaustyypisistä jo olemassa olevia suomalaisia tutkimuksia liittyen päihteidenkäyttäjien, asunnottomiin, toimeentulotuen saajiin ja vankeihin. Tarkoituksena on aineiston avulla muodostaa kokonaiskuva erityisryhmien yhteiskunnallisesta osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Aineiston lukutapana käytetään sisällönanalyysia, jolla poimitaan jokaisesta tutkimuksesta tiedot siitä, millaisina erityisryhmien osallistuminen ja toimintamahdollisuudet näyttäytyvät, millainen on osallistumisen näkökulma eli nähdäänkö erityisryhmät toimijoina (subjekteina) vai toiminnan kohteina ja millaiseksi kokonaiskuva erityisryhmien osallisuudesta, toimintaresursseista ja aktiivisesta kansalaisuudesta muodostuu.

Tutkimuksessa käytetään laadullista aineiston analyysimenetelmää - sisällönanalyysia. Sisällönanalyysi on metodi, mutta myös teoreettinen kehys, jota voidaan hyödyntää ja liittää erilaisiin analyysikokonaisuuksiin. Sisällönanalyysi on siis menettelytapa, jolla pyritään samaan tutkittavasta ilmiöstä kuvaus tiivistetyssä muodossa, ja jonka avulla voidaan analysoida dokumentteja systemaattisesti ja objektiivisesti (Tuomi & Sarajärvi 2002, 105). Sisällönanalyysissa etsitään aineistosta tekstin merkityksiä. Tuomen ja Sarajärven (2002) mukaan sisällönanalyysissa on kyse maailmasuhteista, jossa ihminen tarkastelee todellisuutta ulkopuolelta. Sisällönanalyysin käyttö sopii tutkimukseen, koska tarkoituksena on muodostaa kokonaiskuva huono-osaisten erityisryhmien osallisuudesta, osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta lukemalla, analysoimalla ja yhdistelemällä jo olemassa olevia tutkimuksia ja tutkimustietoa uudeksi kokonaisuudeksi.

Tässä tutkimuksessa sisällönanalyysia on käytetty niin, että tutkimusaineistosta, jokaisesta teoksesta erikseen, on ensin poimittu kaikki erityisryhmän/ryhmien osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvä tekstipätkät. Tämän jälkeen jokainen tekstipätkä on luettu uudestaan ja sen tietoja on verrattu muihin poimituihin tekstipätkiin. Aineistosta on näin muodostettu jokaisen tarkasteltavan ryhmän, päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, asunnottomien ja vankien, osalta kokonaiskuvat heidän osallisuudestaan ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Ryhmäkohtaiset kootut analyysit löytyvät tutkimuksen luvuista 5.2, 6.2, 7.2 ja 8.2. Lopuksi ryhmäkohtaisia kokonaiskuvia on vertailtu keskenään

laajempien johtopäätösten tekemiseksi. Tutkimuksen edetessä tutkimusaineisto on ensin hajotettu osiin tutkimuksen avainkäsitteitä hyödyntämällä, koottu sekä ryhmittäin että lopuksi uudeksi kokonaisuudeksi johtopäätöksiin.

Tutkimus nojaa abduktiiviseen päättelyyn, jonka mukaan teorianmuodostus on mahdollista silloin, kun havaintojen tekoon liittyy jokin johtoajatus tai johtolanka (Alasuutari 1994). Aineiston analyysi on siis teorialähtöistä, kuten edellä on tullut ilmi. Tutkittava ilmiö määritellään jonkin jo tiedossa olevan mukaan. Tämä tieto testataan uudessa kontekstissa, jolloin kyseessä on deduktiivinen sisällönanalyysi (ks. Tuomi & Sarajärvi 2002). Tutkimuksen aineiston analyysi perustuu viitekehukseen, joka ohjaa analyysia. Aineisto kuvaa tutkittavaa ilmiötä. Sisällönanalyysillä pyritään järjestämään aineisto selkeään ja tiiviiseen muotoon ilman, että kadotetaan informaatiota. Näin ollen tutkimuksen aineiston laadullinen käsittely perustuu loogiseen päättelyyn ja tulkintaan, jossa aineisto aluksi hajotetaan osiin, käsitteellistetään ja kootaan uudella tavalla (Tuomi & Sarajärvi 2002.)

3. KATSAUS HUONO-OSAISUUDEN TEORIATAUSTAAN JA ILMIOÖN

3.1 Köyhyys, deprivatio, inkluusio, marginalisaatio ja syrjäytyminen

Köyhyys, deprivatio, marginalisaatio ja (sosiaalinen) syrjäytyminen ovat käsitteitä, jotka usein liitetään yhdessä tai erikseen huono-osaisuus-keskusteluun. Mitä näillä käsitteillä tarkoitetaan, mitä ne kuvaavat ja mikä on niiden suhde huono-osaisuuteen? Näihin kysymyksiin pureudutaan seuraavaksi lyhyesti. Tuodaan esille näkemyksiä käsitteistä ja niiden suhteista. Käsitteiden määrittely ei kuitenkaan ole yksinkertaista tai helppoa. Jotkin käsitteet herättävä intohimoja ja inhoa, joidenkin käyttöä pidetään leimaavana ja niiden käytöstä haluttaisiin luopua. Käsitteiden määritelmät ovat myös liukuvia. Ne saavat omia merkityksiään määrittelijältään, hänen ajatusmaailmastaan, ja yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa niitä kulloinkin käytetään.

Köyhyys on käsite, joka yksinkertaisimmillaan kuvaa yksilön, yhteisön tai maan taloudellista ja sosiaalista tilannetta. Se kytkeytyy puutteelliseen aineelliseen elintasoon. Köyhyyden käsitteellä on sekä subjektiivisia että objektiivisia ulottuvuuksia, ja se voidaan jakaa absoluuttiseen ja suhteelliseen köyhyyteen (ks. esim. Saari 2005; Ovtsharova 2005). Länsimaissa köyhyyttä tarkastellaan lähes poikkeuksetta suhteellisen köyhyyden kautta, koska absoluuttista köyhyyttä ei länsimaissa juuri enää ole. Köyhyys on suhteellista silloin kun yksilö ei saavuta yhteiskunnassa normina pidettyä kulutustasoa tai elämäntapaa. (Kangas & Ritakallio 2005, 30–35.) Tässä muodossa se liittyy läheisesti syrjäytymiseen, huono-osaisuuteen ja heikkoon sosiaaliseen toimintakykyyn eli toimintamahdollisuuksiin.

Köyhyys muuttaa kohdentumistaan ja esiintymistään yhteiskunnan sisällä. Se, ketä köyhyys koskettaa vaihtelee eri aikoina. Tämän vuoksi köyhyys on hyvä yhteiskunnan tilasta kertova mittari. Köyhyyttä ei nykyisin käsitellä pelkästään taloudelliseksi tai sosiaaliseksi ongelmaksi, vaan ongelmaksi, joka on sidoksissa talouteen, sosiaalisiin oloihin, politiikkaan ja päätöksentekoon, kulttuuriin sekä väestöllisiin piirteisiin kuten ikään. Näin köyhyyden käsite on liikkunut lähemmäksi huono-osaisuuden käsitettä. Käsitteiden lähentyminen näkyy tässä työssä päihteidenkäyttäjien, asunnottomien,

toimeentulotuen saajien ja vankien aseman ja elinolojen tarkastelun kautta. Nämä ryhmät kärsivät usein perinteisestä köyhyydestä, kuten tuloköyhyydestä, mutta samalla heillä on monia muitakin hyvinvointivajeita eli huono-osaisuutta, esimerkiksi sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia. Köyhyystutkimusta ovat aiemmin hallinneet perinteiset kvantitatiiviset, tuloköyhyydestä lähtevät tutkimukset (Vleminckx & Smeeding 2001; Gordon 2000), mutta viime vuosikymmenen aikana on tehty entistä enemmän myös laadullista köyhyystutkimusta, joissa on kyselyin ja haastatteluin kartoitettu yksilöiden omia ajatuksia ja tunteja toimeentulostaan ja elämästään sekä köyhyydestä. (ks. esim. Karjalainen & Saranpää 2002).

Köyhyyden käsite kytketään yleensä puutteelliseen aineelliseen elintason, jota mitataan tavallisimmin tulotason, kulutustason tai varallisuuden perusteella. Tällöin köyhyys ilmenee pienituloisuutena ja varattomuutena. Rahan puute kuvaa todellista huono-osaisuutta kuitenkin vain välillisesti. Viime aikoina pienituloisuutta onkin alettu tarkassa kielenkäytössä nimetä ”köyhyysriskiksi”, joka siis ilmentää pienituloisuuden ja elämisen laadun puutteellisuutta kuvaavan huono-osaisuuden toisiinsa liittymisen todennäköisyyttä. Kansallisen köyhyyden ja syrjäytymisen vastaisen toimintaohjelman mukaan köyhyys- ja köyhyysriskikäsitteet olisi varattava vain tuloköyhyyden tutkimukseen ja puhuttava huono-osaisuudesta tai syrjäytymisestä silloin, kun kyse on laaja-alaisesta ja välittämästä elinolojen, elämäntapojen ja elämisen laadun puutteiden esiintymisestä. (Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma 2003a).

Puhuttaessa köyhyydestä, syrjäytymisestä ja huono-osaisuudesta on hyvä tarkastella myös marginalisaation ja sosiaalisen deprivaaation käsitteitä. Sosiaalinen deprivatio tarkoittaa puutetta, menetystä ja/tai perustarpeiden tyydyttämättä jäämistä eli toimintaresurssien puutteellisuutta ja ongelmien kasautumista (ks. esim. Pohjola 1994a, 192). Deprivatio liittyy läheisesti eriarvoisuusteoreettisiin keskusteluihin. Kuuren ja Svedbergin mukaan marginalisaatio on erilaisuutta, poikkeavuutta valtavirrasta. Se on toiseutta, sivullisuutta ja muukalaisuutta. Se kuvaa yhteiskunnan ja yksilön välisiä suhteita, ja erilaisia syrjäytymisprosesseja. Marginalisaatioon yhdistyy valtavirran ulkopuolella elämisen kokemus, ja siihen voi liittyä eriasteista huono-osaisuutta. Marginalisaatio korostaa elämää yhteiskunnan reunalla, paikattomuutta. (ks. Kuure 1996; Svedberg 1995.) Hakkarainen (1992, 163) puolestaan painottaa sitä, että marginaalit ja marginaalissa eläminen kuvaa yhteiskunnan reuna-alueita, joissa elävät ryhmät poikkeavat elintavoiltaan ja normeiltaan

yhteiskunnan enemmistöstä.

Syrjäytyminen tai sosiaalinen syrjäytyminen kuvaa käsitteenä huono-osaisuuden kasautumista, ja sen heijastuksia useille eri elämänalueille. Syrjäytymisen käynnistäjänä pidetään sosiaalisia riskejä, kuten varattomuutta, terveyden heikentymistä, työttömyyttä, asunnottomuutta tai muita sosiaalisia ongelmia. (Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma 2001, 2003; Raunio 2006.) Syrjäytyminen kuvaa yksilölle (perheelle) kasautuvia hyvinvoinnin ongelmia ja siteiden heikentymistä muuhun yhteiskuntaan. Raunio mukaan syrjäytyminen on passiivisesti tapahtuvaa: ihmiset ajautuvat yhteiskunnallisten muutosten (niin rakenteellisten kuin institutionaalisten) vuoksi kauemmas yhteiskunnan osallisuudesta tai valtavirrasta (Raunio 2006, 62). Syrjäytyminen on myös osattomuutta yhteiskunnassa selviytymisen keskeisistä voimavaroista, kuten työstä, toimeentulosta, poliittisesta vaikuttamisesta ja sosiaalisista suhteista (Hyväri 2001, 71).

Aija Saaren (2008) mukaan inkluusio tarkoittaa laajana prosessina kaikkien ihmisten osallisuutta. Käsite korostaa sitoutumista yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden periaatteisiin sekä kansalaisten erilaisten, mutta samanarvoisten oikeuksien ja tarpeiden ymmärtämistä. Inkluusio on pääsyä mukaan yhteiskunnan järjestelmiin. Se tarkoittaa johonkin kuulumista, yhteisyyttä, jäsenyyttä, osallistumista, asumista ja olemista. Inkluusio on prosessinomaista kaikenlaisen diskriminoinnin vähentämistä, oli kyse sitten sukupuolesta, yhteiskunnallisesta asemasta, vammaisuudesta, sukupuolisesta suuntautuneisuudesta, etnisestä taustasta, kielestä, kulttuurista tai uskonnosta.

Kun puhutaan sosiaalisesta syrjäytymisestä, köyhyydestä, sosiaalisesta deprivatiosta, marginalisaatiosta ja inkluusiosta puhutaan samalla huono-osaisuudesta, sillä kaikki edellä kuvatut käsitteet liittyvät läheisesti huono-osaisuuteen tai kuvaavat huono-osaisuuden alueita. Sosiaalisen deprivatian voidaan ajatella olevan osa huono-osaisuutta. Sosiaalinen syrjäytyminen kuvaa puolestaan huono-osaisuutta luovia prosesseja. Huono-osaisuus kytkeytyy syrjäytymiseen esimerkiksi syrjäytymisenä yhteiskunnallisesta toiminnasta ja elämäntavasta. Niin deprivatio, syrjäytyminen kuin huono-osaisuuskin kuvaavat yksilön hyvinvoinnin eri ulottuvuuksia. Kaikki edellä esitellyt käsitteet viittaavat jollain tavalla yksilöä ja yhteiskuntaa yhdistävien siteiden heikentymiseen.

3.2 Huono-osaisuus käsitteenä ja ilmiönä

Huono-osaisuus on laaja-alaista elinolojen, elämäntapojen ja elämisen laadun puutteiden esiintymistä. Vaikka huono-osaisuudesta puhuttaessa ensimmäisenä tulee helposti mieleen köyhyydestä johtuvat ongelmat, siihen kuuluvat myös niin aineellisten, kulttuuristen kuin sosiaalisten resurssien puutteet tai ongelmat. Huono-osaisuus on yhteiskunnallinen ilmiö. Kuten Vähätalo toteaa, se kuinka paljon yhteiskunnassa kulloinkin on huono-osaisiksi määriteltäviä henkilöitä, ja millaisista alaryhmistä tämä ryhmä muotoutuu, suhteuttaa huono-osaisuusilmiön yhteiskunnan tilaan ja rakenteeseen (Vähätalo 1994, 11). Tärkeää on siis pohtia sitä, mitkä ryhmät määrittellään yhteiskunnallisesti huono-osaisiksi, miten eri elämäntilanteet vaikuttavat määrittelyyn sekä millaisia ovat ne yhteiskunnalliset prosessit, jotka vahvistavat tai ehkäisevät huono-osaisuutta.

Huono-osaisuus ei ole helposti paikannettavissa ja se koskettaa monia erilaisia yhteiskunnallisia ryhmiä. Pysyvää rajanveto sille, kuka on huono-osainen ja kuka ei, on mahdotonta tehdä. Eikä se ole edes tarpeen, sillä köyhyys on liukuva käsite. Millaisia ryhmiä huono-osaisuus-käsitteen sisältä sitten on löydettävissä? Millaisin eri tavoin yksilö (perhe) voi olla huono-osainen? Kuten edellä on tullut jo ilmi, huono-osaiset ovat monin tavoin hajautunut ryhmä. Huono-osaisia ryhmiä voivat olla työttömät, pitkäaikaissairaat, mielenterveysongelmaiset, vammaiset, maahanmuuttajat, seksuaalivähemmistöt, vangit, asunnottomat, toimeentulotuen saajat, päihteidenkäyttäjät ja niin edelleen (ks. Kainulainen 2006; Raunio 2006; Kautto 2006; Rauhala 1988).

Köyhät, jonka käsitteen alle kuuluu yksilöitä jokaisesta edellä mainitusta ryhmästä, ovat suurin huono-osaisten ryhmä. Jaottelu ei kuitenkaan ole yksiselitteinen eikä pelkästään riskiryhmään kuuluminen tai jonkin resurssin puuttuminen vielä tee kenestäkään huono-osaista. Waxman kehottaa huono-osaisten ryhmiä määriteltäessä kiinnittämään huomiota ryhmien elinolosuhteisiin, elinympäristöön sekä sosiaaliseen toimintaympäristöön (Waxman 1977). Rauhala (1988) on teoksessaan Huono-osaisten muotokuva jakanut huono-osaisuuden erilaisiin ulottuvuuksiin. Teosta voidaan pitää yhtenä huono-osaisuuden määrittelyn suomalaisena perusteoksena. Huono-osaisuuden ulottuvuuksia ovat taloudellinen huono-osaisuus, sosiaalinen huono-osaisuus, vallankäytöstä ja

osallistumisesta syrjäytyneet, terveyden suhteen huono-osaiset, työmarkkinoilta, asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyneet.

Vaikka tässä tutkimuksessa keskitytään vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytymiseen päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, vankien ja asunnottomien kautta, esitellään seuraavassa lyhyesti kaikki Rauhalan jaotteluun kuuluvat huono-osaisuuden ulottuvuudet, sillä ne näkyvät tutkimuksen erityisryhmien elämässä ja hyvinvoinnissa. Taloudellinen huono-osaisuus kuvaa rahallisten resurssien puutetta absoluuttisesti ja suhteessa eletävän yhteiskunnan normiin. Rahankäyttöä ei voida irrottaa siitä ympäristöstä, missä sitä käytetään. Näin ollen sama rahamäärä tuottaa erilaisia hyvinvointia. Hyvinvoinnin määrä riippuu niin käyttäjästä kuin ympäristöstä, missä käyttäjä elää. Hyvä terveys on yksilölle tärkeä resurssi ja voimavara, jonka ongelmat tai puutteet voivat tehdä yksilöstä terveyden suhteen huono-osaisen. Fyysisen ja psyykkisen terveyden ongelmat, kuten pitkäaikainen sairaus, kohottaa yleensä yksilön sosiaalisen syrjäytymisen uhkaa. Sairas ihminen saattaa olla kyvytön täyttämään häneen kohdistuvia sosiaalisia odotuksia ja velvollisuuksia. (ks. Rauhala 1988.) Päihteidenkäyttäjät, toimeentulotuen saajat, vangit ja asunnottomat kärsivät usein niin taloudellisista kuin terveydellisistä ongelmista. Näin taloudellinen huono-osaisuus ja terveydelliset ongelmat kuormittavat ryhmien arkielämää ja vievät voimavaroja muusta toiminnasta.

Työmarkkinoilta, asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyneiden ryhmä pitää sisällään työmarkkinoiden ja työn muutosten takia syrjäytyneet, pitkäaikaistyöttömät, fyysisen, psyykkisen tai sosiaalisen työrajoituksen omaavat, asuntomarkkinoilta syrjäytyneet ja koulutuksesta syrjäytyneet. Nämä siksi, että niin työmarkkinoilta syrjäytyminen, asunnottomuus kuin koulutuksesta syrjäytyminen leimaavat yksilöä ja sulkevat hänet helposti yhteiskunnan ulkopuolelle. Niin asunnon kuin koulutuksen merkitys yksilölle ja myös yhteiskunnalle on suuri. Asunnoton ei pysty toteuttamaan itseään ja osallistumaan yhteiskuntaan täysipainoisesti, koska yksi hänen perustarpeistaan on tyydyttämättä. Ilman asuntoa olevan yksilön työnteko vaikeutuu ja hänen arkitodellisuutensa eroaa täysin yhteiskunnan valtavirran arkitodellisuudesta. Heikko koulutustaso, esimerkiksi kesken jäänyt peruskoulutus, on esteenä yksilön jatkokouluttautumiselle ja vaikeuttaa pysyvän työn saantia. (ks. emt.; Raunio 2006.) Nämä huono-osaisuuden ulottuvuudet nousevat esille tutkimuksessa erityisesti leimaantumisen, toiseuden kokemuksen, arkielämän eriytymisen ja aktivointipuheen kautta. Asuminen ja toimeentulo ovat keskeisiä

materiaalisen hyvinvoinnin osa-alueita (Kainulainen 2006). Työmarkkinoilta, asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyminen koskettavat kaikkia tutkimuksen erityisryhmiä, voimakkaimmin kuitenkin asunnottomia ja toimeentulotuen saajia.

Yksilö tai perhe voi olla myös sosiaalisesti huono-osainen. Sosiaalinen huono-osaisuus on sidoksissa sosiaalisiin ongelmiin ja syrjäytymiseen tai vetäytymiseen lähiyhteisöstä ja yhteiskunnasta. Sosiaaliset suhteet ja verkostot saattavat olla heikot ja yksilöllä voi olla ongelmia itsensä toteuttamisessa. Tällöin pelkkä aineellisten resurssien lisääminen ei riitä, vaan on pureuduttava myös sosiaalisen ja taloudellisen huono-osaisuuden linkittävään tilaan. Huono-osaisuuden sosiaalinen ja taloudellinen puoli eivät ole irrallisia toisistaan, ja niihin linkittyvät tiivisti myös lähiyhteisö ja ympäristö. Rauhala mainitsee viimeisenä huono-osaisuuden ulottuvuutena vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytyminen. Tämä huono-osaisuuden muoto sisältää monia eri aspekteja. Siihen kuuluu tietynlainen syrjäänvetäytyvä, välinpitämätön tai kielteinen asennoituminen ja taipumus poliittiseen passiivisuuteen. Varattomuus, työttömyys, alhainen yhteiskunnallinen asema, heikko koulutus pohja ja muut huono-osaisuuden tekijät voivat lisätä toistensa vaikutusta kumulatiivisesti niin, että yksilön toiminnat rajoittuvat vain välttämättömiin ja hän eristäytyy sosiaalisesta toiminnasta. (ks. Rauhala 1988.) Jos siis ihminen joutuu käyttämään kaikki voimavaransa selvitäkseen arjesta tai pysyäkseen hengissä, ei hänellä ole käytettävissä voimavaroja enää yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Sosiaalinen huono-osaisuus on usein sidoksissa osallisuudesta, osallistumisesta, vallankäytöstä ja aktiivisesta kansalaisuudesta syrjäytymiseen.

Kaikki huono-osaiset eivät ole köyhiä tai edes pienituloisia. Pelkät aineelliset resurssit eivät vielä itsessään takaa hyvinvointia. Resursseja täytyy myös pystyä käyttämään hyvinvointia edistävästi (vrt. Nussbaumin ja Senin ajatuksiin inhimillisistä toimintamahdollisuuksista sekä Allardtin toimintaresursseihin). Huono-osaisuuden ja toimintaresurssien ja -mahdollisuuksien tarkastelussa täytyy huomioida yksilötason lisäksi huono-osaisuutta ja toimintaresurssien puutetta aiheuttavat rakenteet, valtakurssit, symbolinen väkivalta sekä mahdollisuuksien epätasa-arvo (vrt. esim. Heiskala 1996; Faubion 2002; Bourdieu 1998; Mann 1986).

Valta on Mannin mukaan yhteiskunnallisen toiminnan keskeinen elementti. Valtaa on kaikkialla siellä, missä on myös inhimillistä toimintaa ja kanssakäymistä. Mann määrittelee vallan yksinkertaisesti toimijan käytössä olevaksi resurssiksi. Yhteiskunnat ja yhteisöt koostuvat useista eritasoisista ja lomittaisista vallan verkostoista. Näissä verkostoissa valta on epätasaisesti jakautunutta sekä kerrostuneisuutta eikä kaikilla ole samanlaisia mahdollisuuksia käyttää valtaa. Sosiaalista valtaa on silloin kuin se kohdistuu toisiin ihmisiin. Sitä käyttävät usein keskittyneet vallan muodot, kuten esimerkiksi erilaiset instituutiot. (ks. Mann 1986.) Valtakysymyksiin, rakenteisiin sekä mahdollisuuksien epätasa-arvoon palaan tarkemmin johtopäätöksissä.

Yhteiskunnan eri järjestelmillä, esimerkiksi hallinnolla ja palvelujärjestelmällä, koko yhteiskuntapolitiikalla, on oma osansa huono-osaisuuden määrittelyssä. Usein käy niin, ettei yhteiskunnallisella tasolla keskustella yleisesti huono-osaisuudesta, vaan keskitytään erilaisiin hyvinvointivajeista kärsiviin ihmisryhmiin, kuten toimeentulotuen saajiin, päihteidenkäyttäjiin, vankeihin ja asunnottomiin. Kuitenkin juuri nämä ryhmät muodostavat huono-osaisuuden ytimen, jota tulisi tarkastella laajemmin eikä vain ryhmien tasolla. Pohjola on kiinnittänyt huomiota siihen, että vaikka huono-osaisten elämän valintamahdollisuudet ovat rajoittuneita ja pitkän tähtäimen suunnittelu hankalaa, heiltä odotetaan oman elämänsä suunnittelua aivan kuin heillä olisi samat yhteiskunnalliset lähtökohdat kuin muilla ihmisryhmillä. Kun elämän suunnittelu ei yhteiskunnan vaatimusten mukaisesti onnistu, joutuvat huono-osaiset riippuvuussuhteeseen muusta yhteiskunnasta ja sen arvojärjestelmästä, joita heidän ei uskota hallitsevan. Samalla suhde yhteiskunnan edustajiin ja palveluiden hakeminen muodostuu hankalaksi. (Pohjola 1994a, 197–207.) Pohjolan kehityskuvaus toteuttanee itseään hyvin myös päihteidenkäyttäjien, asunnottomien, toimeentulotuen saajien ja vankien osalta.

Yhteiskunnalliset tekijät – talous, turvallisuus, politiikka, hallinto jne. - voivat tuottaa tai vähentää huono-osaisuutta. Häkkilän ja Peltosen mukaan yhteiskunnan rakenteet määrittelevät köyhyyttä ja huono-osaisten suhdetta valtaväestöön. Nämä ovat vallan ideologia ja rakenteellisia ilmenemismuotoja, jotka joko aiheuttavat tai ehkäisevät huono-osaisuutta (Häkkilä & Peltola 2005.) Tällä hetkellä tilanne on Hirvilammen ja Laadun mukaan huono-osaisilla heikko, sillä oikeudenmukaisen yhteiskuntapolitiikan sijaan nykyinen yhteiskuntapoliittinen linja on aiheuttanut yhteiskunnallisten erojen kasvua. Vaurauden keskittyminen sekä pienituloisten heikompi tulokehitys ovat johtaneet

suomalaisen hyvinvoinnin eriarvoistumiseen. (Hirvilammi & Laatu 2008, 28–30.) Eriarvoistuminen ja huono-osaistumisen mekanismit liittyvät yhteiskunnalliseen kehitykseen, joka on hajauttanut perinteisiä yhteiskuntarakenteita ja asettanut taloudelliset vaatimukset entistä tiukemmalle (ks. Kosonen 1990). Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastaisessa kansallisessa suunnitelmassa (2001, 26) todetaan, että syrjäytymisen vastaisessa politiikassa on keskeisenä tavoitteena resurssien lisääminen niin, etteivät kaikki sosiaalisektorit kärsi samaan aikaan rahoituksen niukkuudesta.

4. INHIMILLISET TOIMINTAMAHDOLLISUUDET EDELLYTYSTEN LUOJINA

4.1 Teoria inhimillisistä toimintamahdollisuuksista

Amartya Senin (1999) ja Martha Nussbaumin (2000) ajatukset inhimillisistä toimintamahdollisuuksista (individual capabilities, human capabilities) pohjautuvat modernin liberalistisen ajattelun ja liberalistisen yhteiskunnan toiminnan ja toimintatapojen kritiikkiin. Toimintamahdollisuusetiikan tavoitteena on kokonaisvaltainen hyvä elämä, johon liittyy inhimillisten toimintamahdollisuuksien turvaaminen. Tämän ajattelumallin mukaan köyhyys ja huono-osaisuus nähdään kokonaisvaltaisena elämänlaatua heikentävänä ongelmana eikä vain aineellisten resurssien puutteena. Tulojen vähäisyys ja inhimillisten toimintamahdollisuuksien puute tai rajoittuminen ovat kuitenkin yhteydessä toisiinsa.

Inhimillisiä toimintamahdollisuuksia voidaan pitää eräänlaisina uusina elämän laadun mittareina ja arvioijina. Sen ja Nussbaum ovat sitä mieltä, että varallisuuteen, kuten esimerkiksi bruttokansantuotteeseen, perustuva hyvinvoinnin mittaaminen on ongelmallista. Varallisuus on huono elämän laadun mittari, koska se ei ota huomioon eri maiden tai erilaisten ihmisten välisiä eroja. Se ei sinällään anna objektiivista kuvaa siitä, minkälainen on kyseisen maan ja sen asukkaiden kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin taso. (Sen 1999; Nussbaum 2000.) Tärkeintä ei siis ole se, mitä ihmisillä tai maalla on, vaan se, miten he pystyvät hyödyntämään resurssinsa.

Inhimilliset toimintamahdollisuudet ovat vahvasti sidoksissa oikeudenmukaisuuteen, ja Nussbaum haluaankin nähdä ne universaaleina arvoina. Ihmiset tarvitsevat erilaisia resursseja pystyäkseen turvaamaan toimintamahdollisuutensa. Toimintamahdollisuudet sisältävät niin sisäiset kuin ulkoiset mahdollisuudet eli kyvyn toimia sekä hyvät olosuhteet. Niihin kuuluvat sekä ihmisen perustarpeiden tyydyttäminen, kuten ravinto ja hyvä terveys että aktiiviset toiminnot kuten sananvapaus ja yhteisön päätöksentekoon osallistuminen. Inhimillisten toimintamahdollisuuksien avulla saadaan esiin inhimilliselle elämälle tärkeimmät asiat, joita ilman elämä ei olisi enää elämisen arvoista. (ks. emt.)

Inhimillisten toimintamahdollisuuksien lähestymistapa näkee jokaisen ihmisen yksilönä. Sen ydinajatuksena on se, että ihminen on yksilönä vapaa ja arvokas, ja että hän itse luo elämäänsä yhdessä muiden kanssa. Yksilö ei siis ole itsensä ja elämänsä suhteen passiivinen alistuja, vaan toimija. Lähestymistapa ei keskity tarkastelemaan yksilön tyytyväisyyttä tai sitä, kuinka paljon resursseja hänellä on käytössään, vaan sitä, mitä hän pystyy oikeasti tekemään ja olemaan. Inhimillisten toimintamahdollisuuksien avulla voidaan mitata ja vertailla ihmisten elämänlaatua ja tarkastella näitä tuloksia keskeisimpien toimintamahdollisuuksien valossa.

Amartya Senin ja Martha Nussbaumin ajatuksissa inhimillisistä toimintamahdollisuuksista on paljon yhtenevää, mutta myös eroavaisuuksia. Sen keskittyy tulojen ja inhimillisten toimintamahdollisuuksien yhteyteen. Hän tarkastelee kontekstispesifisti poliittisia vapauksia, taloudellisia edellytyksiä, sosiaalisia mahdollisuuksia, julkisuusperiaatetta ja perusturvallisuuden takaamista. Nussbaumin lähestymistapa on konkreettisen suhteen vaativampi. Hänestä universaalien inhimillisten toimintamahdollisuuksien täytyy olla osa poliittisia peruseriaatteita, joiden avulla voidaan luoda hyvän elämän perusta joka maassa.

Inhimilliset toimintamahdollisuudet huomioiva näkökulma parantaa köyhyyden ja sen syiden ymmärtämistä. Se siirtää huomion keinoista päämääriin, siihen mitä ihmiset tavoittelevat ja mahdollisuuteen saavuttaa nämä päämäärät. Huono-osaisuuskeskustelussa tämä tarkoittaa sosiaalisten, taloudellisten ja terveydellisten resurssien parantamista tai ainakin mahdollisuuksien luomista resurssien parantamiseksi. Toimintamahdollisuuksien parantaminen auttaa sekä suoraan että epäsuorasti parantamaan ihmisten elämää ja tekemään ihmisten deprivatiosta entistä harvinaisempaa ja vähemmän akuuttia. (Sen 1999, 90, 92.) Inhimilliset toimintamahdollisuudet tulisi nähdä sosiaalisina tavoitteina, joiden avulla edistettäisiin tasa-arvoa.

Inhimillisten toimintamahdollisuuksien puuttuminen tai vajaa toteutuminen aiheuttaa inhimillistä puutetta ja kärsimystä. Tulojen alhaisuudella ja inhimillisten toimintamahdollisuuksien toteutumisella on yhteys toisiinsa, sillä tulot ovat tärkeä väline toimintamahdollisuuksille ja hyvinvoinnille. Vähäiset tulot ovat yksi suurimmista köyhyyden aiheuttajista. Tulojen alhaisuuden ja inhimillisten toimintamahdollisuuksien suhde on riippuvainen yhteiskunnan, perheiden ja yksilön tilanteesta.

4.2 Toimintamahdollisuudet tärkeitä yksilön hyvinvoinnille

Senin ja Nussbaumin kanssa yhteneviä ajatuksia toimintamahdollisuuksista tai toimintaresursseista on esittänyt Erik Allardt jo vuonna 1976 teoksessaan Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Allardtin mukaan hyvinvoinnin katsotaan koostuvan elintasosta ja elämänlaadusta, ja niihin liittyvistä tarpeista. Tarpeita on kolmenlaisia – osa tarpeiden tyydytyksestä määrittäytyy yksilön omistamien tai hallitsevien resurssien avulla, osa sen perusteella kuinka ihminen käyttäytyy suhteessa muihin ihmisiin ja osa suhteessa yhteiskuntaan. Näihin tarpeisiin liittyviä toimintaresursseja voidaan kuvata elintason (having), yhteisyysuhteiden (loving) sekä itsensä toteuttamisen muotojen (being) kautta. (Allardt 1976.) Nykyään itsensä toteuttamisen muotoja (being) voisi lähestyä myös tekemisen kautta (doing), jolla voidaan kuvata yksilön voimavarojen käyttöä elinympäristössään. Ystävyysuhteita (loving) on puolestaan perusteltua laajentaa toimintamahdollisuusteorian kautta ystävyysuhteiksi ja kuulumiseksi (belonging), jolloin se ilmaisee osallisuutta, yhteisöllisyyttä ja kuulumista. (Doing ja belonging Allardtin teorioissa vrt. Kiili 1998.)

Elintaso (having) pitää sisällään yksilön omistamien ja hallitsevien resurssien avulla tapahtuvan tarpeiden tyydyttämisen ja niihin liittyvät toimintaresurssit. Näitä toimintaresursseja ovat esimerkiksi terveys, koulutus, työllisyys, asunto-olot, vapaa-aika, sosiaalinen turvallisuus, ihmisoikeudet sekä taloudelliset ja poliittiset resurssit. (Allardt 1976, 39–40.) Tässä tutkimuksessa elintason resurssien ja toimintamahdollisuuksien ongelmat tulevat esille päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien sekä asunnottomien kautta. Kaikissa näissä ryhmissä elintason resurssit (ja toimintamahdollisuudet) ovat heikentyneet suhteessa muuhun väestöön.

Hyvät sosiaaliset suhteet muodostavat resurssin, joka vaikuttaa mahdollisuuksiin tyydyttää muita tarpeita. Yhteisyysuhteet (loving) kuvaavat yksilön tarvetta olla osa rakkauden ja hellyyden suhteita. Yhteisyys on toimintaresurssi, joka tukee yksilön muiden resurssien toteuttamista. Niin yhteisyys- kuin rakkasuhteet edellyttävät kykyä asettua toisen asemaan, ymmärrystä sekä yhteistä kieltä. (Allardt 1976, 43–46.) Kieli on tärkeä yhteisyyden tekijä, josta saattaa helposti muodostua myös yhteisyyden este. Huono-osaisten ryhmillä kieli saattaa olla joko kehittymättömämpää kuin valtaväestöllä tai he käyttävät sosiaalisia suhteita rajoittavaa kieltä. Kuuluminen (belonging) osana yhteisyysuhteita (loving)

korostaa osallisuuden näkökulmaa. Sen mukaan yksilöllä on oikeus osallistumiseen ja osallisuuteen sekä toimijuuteen ja oman subjektiivensa toteuttamiseen. Yksilölle täytyykin turvata mahdollisuus osallisuuteen omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa. Näkökulmassa on otettava kokonaisvaltaisesti huomioon niin yksilön identiteetin muodostus kuin erilaiset ryhmäjäsenyydet. (Belonging vrt. Kiili 1998, 19.)

Toiminnan puutteen ja sosiaalisen eristäytymisen välillä vallitsee vahva yhteys. Tekeminen on itsensä toteuttamisen edellytys. Itsensä toteuttaminen (being) on yksilön sisäisten mahdollisuuksien toteuttamista. Itsensä toteuttamisen osatekijöitä ovat yksilön persoona ja sen korvaamattomuus, arvonanto eli yksilön status, mahdollisuudet harrastuksiin ja vapaa-ajan toimintaan (tekeminen) sekä mahdollisuudet poliittiseen osallistumiseen. Itsensä toteuttamisen vastakohtana on vieraantuminen. Jos yksilö ei pysty itse vaikuttamaan toimintaansa, elämäänsä ja kohtaloonsa, hän vieraantuu yhteiskunnasta ja sosiaalisista suhteista. (Allardt 1976, 46–49.) Itsensä toteuttamisen ongelmat ja vieraantuminen sekä toiseuden ja ulkopuolisuuden kokemukset nousevat usein esille huono-osaisten kohdalla. Tekemisen (doing) liittäminen itsensä toteuttamisen muotoihin (being) auttaa Kiilin (1998, 20) mukaan kokonaisvaltaisesti hahmottaa yksilön osallistumista, voimavarojen käyttöönottoa eri elämäntilanteissa sekä niissä olevia rajoituksia ja mahdollisuuksia.

Allardtın ajatukset elintason, yhteisyysuhteiden ja itsensä toteuttamisen muotojen rakentumisesta ja suhteesta yksilön hyvinvointiin ovat hyvin samansisältöisiä inhimillisten toimintamahdollisuuksien ja erityisesti Martha Nussbaumin tekemän toimintamahdollisuuksia tarkemmin kuvaavan listan kanssa. Nussbaumin listalla on lueteltu tärkeimmät inhimilliset toimintamahdollisuudet. Näitä ovat elämä, ruumiillinen terveys, ruumiillinen koskemattomuus, aistit, mielikuvitus ja ajattelu, tunteet, käytännön järki, liittyminen, muut lajit, leikki sekä aineellinen ja poliittinen ympäristön kontrollointi. (Nussbaum 200, 78–80.) Allardtın jaottelua käyttäen Nussbaumin lista jakautuisi seuraavasti:

Taulukko 2. Inhimilliset toimintamahdollisuudet jaoteltuna Allardtin mukaan

Elintason toimintaresurssit	Yhteisyyssuhteiden ja kuulumisen toimintaresurssit	Itsensä toteuttamisen ja tekemisen toimintaresurssit
<ul style="list-style-type: none"> - elämä - ruumiillinen terveys - ruumiillinen koskemattomuus - ympäristön aineellinen kontrollointi 	<ul style="list-style-type: none"> - tunteet - liittyminen - muut lajit 	<ul style="list-style-type: none"> - käytännön järki - aistit mielikuvitus ja ajattelu - leikki - ympäristön poliittinen kontrollointi

Allardtin toimintaresurssien jaottelun mukaan elintason toimintaresursseihin kuuluisivat Nussbaumin inhimillisten toimintamahdollisuuksien listasta neljä kohtaa; elämä, ruumiillinen terveys, ruumiillinen koskemattomuus sekä ympäristön kontrollointi, jotka liittyvät yksilön omistamien ja hallitsevien resurssien avulla tapahtuvaan tarpeiden tyydyttämiseen ja niihin liittyviin toimintaresursseihin. Nussbaumin listassa elämä nähdään nimenomaan oikeutena elää normaalipituinen inhimillinen elämä (Nussbaum 2000, 78). Normaalipituinen elämä on inhimillisten toimintamahdollisuuksien toteutumisen perusedellytys ja yhteydessä terveyteen sekä ihmisoikeuksiin, jotka myös kuuluvat Allardtin elintason toimintaresursseihin. Ruumiillinen terveys ja koskemattomuus pitävät Nussbaumin listassa sisällään oikeuden hyvään terveyteen sekä oikeuden liikkua vapaasti ja olla turvassa ilman väkivallan pelkoa (Nussbaum 2000, 78). Nämä liittyvät elintason toimintaresursseissa läheisesti ihmisoikeuksiin, sosiaaliseen turvallisuuteen, terveyteen sekä asunto-oloihin, ja kuuluvat selvästi yksilön omistamien ja hallitsevien resurssien jaotteluun.

Yhteisyyssuhteiden ja kuulumisen toimintaresursseihin kuuluvat inhimillisistä toimintamahdollisuuksista tunteet, liittyminen ja muut lajit. Inhimillisistä toimintamahdollisuuksista tunteet sisältävät oikeuden kiintyä asioihin ja ihmisiin sekä oikeuden rakastaa. Liittyminen ja muut lajit pitävät sisällään oikeuden elää muiden kanssa ja oikeuden elää harmoniassa, huolehtien eläimistä, kasveista ja muusta luonnosta (Nussbaum 2000, 79–80). Ystävyysuhteiden toimintaresursseina nämä inhimilliset toimintamahdollisuudet kuvaavat hyvin yksilön rakkauden, hellyyden ja yhteisöllisyyden tarpeita. Huono-osaisilla ystävyysuhteiden toimintaresurssit ovat valitettavan usein heikolla tolalla. Esimerkiksi asunnottomilla on suuria vaikeuksia ystävyysuhteiden

luomisessa, ja usein on niin, ettei asunnoton saa ystäviä edes toisista asunnottomista (vrt. Maksimainen 2007). Myös sosiaaliset verkostot ovat kaventuneet, ympäristön poliittinen kontrolli vaikeutunut sekä luovuuden toteuttaminen vaikeampaa kuin väestöllä keskimäärin. Huono-osaiset kokevat myös kuulumattomuuden ja osattomuuden tunteita., jotka vaikeuttavat laajemmin osallisuutta omaa elämää koskevassa päätöksenteossa sekä identiteetin rakentumista

Ryhmään, itsensä toteuttamisen ja tekemisen toimintaresurssit, kuuluvat Nussbaumin listalta käytännön järki, aistit, mielikuvitus ja ajattelu, leikki sekä ympäristön poliittinen kontrollointi. Kaikki ovat osa yksilön sisäisten mahdollisuuksien toteuttamista ja persoonaa. Nussbaumin mukaan oikeus käyttää aisteja, mielikuvitusta, ajattelua ja järkeä, ja tehdä se inhimillisellä tavalla, oikeus käytännöllisen järjen käyttöön eli oikeus muodostaa käsitys hyvästä ja osallistua kriittisesti reflektoiden oman elämänsä suunnitteluun, oikeus nauraa, leikkiä ja nauttia huveista sekä oikeus poliittiseen osallistumiseen, sanan- ja yhdistymisen vapaus eli oikeus osallistua tehokkaasti poliittiseen elämään vaikuttaviin valintoihin ovat osa inhimillisiä toimintamahdollisuuksia. (Nussbaum 2000, 80). Nämä oikeudet ovat myös tärkeä osa Allardtin esiin nostamia itsensä toteuttamisen toimintaresursseja. Tärkeää on myös huomioida yksilön osallistumisen mahdollisuudet ja yksilön osallisuutta rajoittavat tekijät. Esimerkiksi vankeusrangaistus rajoittaa yksilön osallistumismahdollisuuksia niin entisten yhteisöjensä kuin laajemmin yhteiskunnallisesti eivätkä osallistumismahdollisuudet välttämättä näyttäyty yksilölle samana vankilasta vapautumisen jälkeen.

Toimintaresurssit ovat tärkeitä yksilön hyvinvoinnille. Monipuolinen ihmisarvoinen elämä rakentuu elintason, yhteisyyssuhteiden ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksien kokonaisuudesta. Hyvä elintaso ei yksin riitä takaamaan yksilölle laadukasta elämää, vaan sosiaaliset verkostot ja osallisuus ovat tärkeä osa yksilön hyvinvointia. Huono-osaisilla edellä esitellyt toimintamahdollisuudet, resurssit, ovat usein heikentyneitä. Elintason toimintamahdollisuuksien kohdalla tämä näkyy erityisesti materiaalisina hyvinvoinnin vajeina, kuten toimeentulon niukkuutena tai asunnottomuutena, mutta myös terveydellisinä ongelmina. Yhteisyyssuhteissa tämä näkyy kavenneina sosiaalisina verkostoina tai sosiaalisten suhteiden puutteena sekä tunne-elämän ongelmina. Itsensä toteuttamisen muodotkin ovat huono-osaisilla usein heikentyneet. Itsensä toteuttaminen esimerkiksi harrastustoiminta vaatii usein taloudellisia resursseja. Ongelmana ovat myös osattomuuden

ja vaikuttamismahdollisuuksien puutteiden kokemukset. Hyvinvointi ja osallisuus Itä-Suomessa tutkimuksen mukaan syrjityksi tuleminen ja ulkopuolisuuden kokemukset yhdistyvät voimakkaasti heikoksi koettuun omaan hyvinvointiin. (Siltaniemi ym. 2008, 40–59.) Tämä tulos tukee hyvin ajatusta huono-osaisten toimintaresurssien ja osallisuuden puutteellisuudesta.

4.3 Osallisuus, osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus

Laaja-alaisesti ymmärrettynä osallisuus voi olla osallistumista, osallistamista, valtaistamista ja voimaannuttamista (empowerment) tai omien voimien ja voimavarojen mobilisointia (egenkraftsmobilisering³). Tässä tutkimuksessa osallisuus, osallistuminen ja osallistaminen erotetaan toisistaan, sillä käsitteistä löytyy eroavia merkityssisältöjä. Osallisuuden, osallistumisen ja osallistamisen lisäksi on syytä tarkastella yhteiskunnallista vaikuttamista, osallistumattomuutta, osattomuutta sekä osallistumismahdollisuuksien ja vaikuttamismahdollisuuksien puutetta, jotka kaikki yhdessä muodostavat osallisuuden kentän. Myös aktiivinen kansalaisuus on käsitteenä osa osallisuuden ja osallistumisen teoriaa.

Osallisuuden käsite kuvaa kuulumista yhteiskuntaan tai yhteisöön. Se liittyy kysymykseen poliittisten yhteisöjen toimintatavoista sekä yksilön yhteiskunnalliseen asemaan. (Bäcklund ym. 2002, 7; Sassi 2002, 59.) Siltaniemen ym. mukaan yhteenkuuluvuuden ja osallisuuden tunne omassa yhteisössä tai yhteiskunnassa rakentuu usein harrastusten, työn sekä vaikuttamistoiminnan kautta. Osallisuus on kansalaisten mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristön kehittämiseen sekä päätöksentekoon (Siltaniemi ym. 2008, 43.) Osallisuus ja osallisuuden kokemukset ovat kytköksissä osallistujan henkilökohtaiseen elämismaailmaan, identiteettiin ja verkostoihin. Osallisuuden vastakohtana voidaan pitää osattomuutta, joka lyhyesti määriteltynä on tilanne, jossa yksilö ei ole osallinen jostakin yhteiskunnan tärkeänä pidetyistä asioista, kuten sosiaalisista suhteista, työmarkkinoista, taloudellisesta tai yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta (Seppänen 2001). Osattomuudesta

³Egenkraftsmobilisering - norjankielinen käänös sanasta empowerment, joka eroaa hieman myös merkityssisällöltään. Kuvaa empowermentin ydinajatusta omien voimavarojen löytämisestä paremmin kuin suomenkielinen vastine. (ks. esim. www.versova.fi)

kärsivä ihminen on yleensä myös passiivinen ja osallistumaton kansalainen.

Kohti aktiivista kansalaisuutta (2005, 42–49) mukaan osallisuus syntyy osallistumisen ja vaikuttamisen kautta. Osallisuus on kuulumisen ja mukanaolon tunnetta. Ihminen kokee olevansa osallinen omassa yhteisössään ja suomalaisessa yhteiskunnassa työn, harrastusten, osallistumisen ja vaikuttamistoiminnan kautta. Tällaista osallisuutta kokee suuri osa suomalaisista. Ei-osallisuus on ihmiselle lamauttava kokemus, sillä osallisuus ja yhteenkuuluvuuden tunne on yksi elämän perusedellytyksistä. Osallisuus on paitsi tunne kuulumisesta johonkin, myös toimintaa ja silloin lähellä vaikuttamisen tematiikkaa. Osallisuus voi olla esimerkiksi edustuksellisen demokratian kehittämiseen osallistumista, kansalaistoimintaa, kansalaisaktivismia tai järjestötoimintaa. Toimintana osallisuus voi olla tieto-osallisuutta, kuten kyselyihin vastaamista, suunnitteluosallisuutta, esimerkiksi valmistelutyöhön liittyvää vuorovaikutusta, päätösosallisuutta tai toimintaosallisuutta. (ks. Kohonen & Tiala 2002.) Osallisuus toimintana on läheisessä yhteydessä osallistumisen ja osallistamisen käsitteisiin ja niiden merkityssuhteisiin.

Osallistuminen liittyy osallisuutta konkreettisemmin kansalaisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin itseään ja lähipiiriään koskevassa päätöksenteossa. (Bäcklund ym. 2002, 7; Sassi 2002, 59.) Osallistuminen ja osallisuus ovat kytköksissä toisiinsa, sillä ilman osallisuutta eli johonkin kuulumisen tunnetta osallistumiselta puuttuu perusta. Osallistumiselle on ominaista vapaaehtoisuus ja omakohtainen halu osallistua. Koskiahon mukaan osallistujan motiivit voivat olla ideologisia, kulttuurillisia, taloudellisia ja sosiaalisia. Osallistuminen voi olla pitkäaikaista tai spontaania lyhytaikaista reagointia jonkin tavoitteen saavuttamiseksi tai ongelman ratkaisemiseksi. Osallistamisesta taas puhutaan silloin, kun kansalaisia vaaditaan tai kehoitetaan osallistumaan tiettyihin yhteiskunnallisiin hankkeisiin. Osallistamisessa osallistumisen tarve on syntynyt siten muualla kuin osallistujien mielessä. (Koskiahon 2002, 37.) Tässä tutkimuksessa keskitytään osallistumiseen osallistamisen sijaan, sillä tarkastelun keskipisteenä on yksilöiden omaehtoinen halu osallistua sekä siihen tarjotut mahdollisuudet ei niinkään muilta tahoilta tulevat osallistumisen vaatimukset.

Osallistumista voidaan lähestyä joko sen laajuuden tai sisällön kautta. Laajuudesta puhuttaessa tarkastellaan sitä, kuinka monella on mahdollisuus osallistua. Sisältöön vaikuttaa puolestaan se, onko osallistumisella ja käytetyillä osallistumistavoilla todella

merkitystä. Osallistumisen laajuus ja sisältö ovat yhteydessä yhteiskunnan hierarkioihin. Bäcklundin ja Sassin mukaan onkin tärkeää ymmärtää hierarkioita ja erotteluja, joilla ihmiset tai ryhmät asettuvat erilaisiin asemiin suhteessa toisiinsa (Bäcklund ym. 2002, 7; Sassi 2002, 59). Osallistumiseen vaikuttaa omakohtaisen kiinnostuksen lisäksi tarjolla olevat osallistumismahdollisuudet ja niiden tavoitettavuus.

Osallistuminen mahdollistaa vaikuttamisen. Kohti aktiivista kansalaisuutta raportin mukaan vaikuttaminen eroaa osallistumisen ja osallisuuden käsitteistä. Vaikuttaminen tarkoittaa selkeää vaikutuksen ilmenemistä tai muutoksen aikaansaamista ja viittaa osallistumisen käsitettä suoremmin kykyyn osallistua vaikuttavasti poliittis-hallinnollisiin prosesseihin. (Kohti aktiivista kansalaisuutta 2005, 42–49.) Vaikuttamisen käsite ei siis suoranaisesti sisälly osallistumiseen, vaan osallistua voi ilman suoranaista vaikuttamista. Yhteiskunnalliseen keskusteluun onkin noussut yhdistävä käsite: vaikuttava osallistuminen. Anttiroikon (2003, 19) mukaan käsite kuvaa osallistumiseen liittyvää vaatimusta mielekkyydestä eli osallistumisen on oltava jollakin tavalla vaikuttavaa.

Osallistua, toimia, verkostoitua ja vaikuttaa, voi monin eri tavoin. Perinteisesti osallistuminen jaotellaan suoraan osallistumiseen sekä edustukselliseen demokratiaan. Kummatkin edellä mainitut osallistumisen muodot pitävät sisällään erilaisia tapoja vaikuttaa. Edustukselliseen demokratiaan muun muassa kuuluu osallistuminen kunnallisvaaleihin ja eduskuntavaaleihin, ja sitä kautta vaikuttaminen päätöksentekoon päättäjien valinnan kautta sekä osallistuminen kunnallisiin luottamuselimiin. Suoraa osallistumista ovat esimerkiksi kansanäänestykset, mielipidekirjoitukset, adressien keruu, erilaisten aloitteiden teko, tempaukset, kuluttajaliikkeet sekä protestiosallistuminen. Kettusen ja Oseniuksen (2002) mukaan suoran osallistumisen ja edustuksellisen demokratian erilaiset osallistumisen muodot, toimintaosallisuus, tiedonvaihto-osallisuus ja päätöksenteko-osallisuus voidaan nähdä peräkkäisinä osallistumisen väylinä, kohti vahvempaa osallistumista.

Osallistuminen sisältää ajatuksen kansalaisesta aktiivisena toimijana, joka kykenee, haluaa ja saa vaikuttaa itselleen tärkeissä asioissa. (Kohonen & Tiala 2002; Siltaniemi ym. 2008). Osallistuminen on keino vaikuttaa asioihin. Huono-osaisuuden yhteydessä puhutaan paljon osallistamisesta, osallistumisesta, osallisuudesta ja aktivoinnista, mutta ei juurikaan aktiivisesta kansalaisuudesta. Osallistumisen teoriaan liittyy kuitenkin aina ajatus

aktiivisesta kansalaisesta. Osallistuminen aktivoinnin näkökulmasta tarjoaa osallistujalle jonkun toisen laatiman valmiin raamin, jonka sisällä hän voi toimia. Se tarjoaa mahdollisuuden osallistua, mutta ilman yksilöiden omaehtoista osallisuutta. Aktiivinen kansalaisuus puolestaan tukee yksilöiden omaehtoista osallisuutta ja korostaa ihmisten yhteiskunnallista toimintaa ja osallistumista.

Euroopan Unionin komission mukaan aktiivinen kansalaisuus on ”kansalaisten osallistumista kulttuuri- ja talouselämään sekä poliittiseen, demokraattiseen ja yhteiskunnalliseen elämään yhteiskunnan kokonaisuudessa ja sen yhteisöissä” (KOM (2001)678, 33). Euroopan Unionissa aktiivinen kansalaisuus nähdään kuitenkin ennen kaikkea työllisyyteen ja työllisyyspolitiikkaan liittyvänä aktivointina – aktiivisena työllisyytenä (vrt. esim. KOM(2001)678; KOM(2003)773, KOM(2005)14). Suomessa aktiivista kansalaisuutta on lähestytty aktivoinnin lisäksi erityisesti pedagogisesta, koulutuksellisesta ja opetuksellisesta, näkökulmasta (ks. esim. Manninen 2008), ei niinkään osallistumisen ja itsensä toteuttamisen näkökulmasta.

Kansalaisuus on identiteettinä kuulumista, tunnetta ja ymmärrystä. Aktiivinen kansalaisuus ilmenee Suomessa 2000-luvulla monimuotoisena. Ihminen voi olla aktiivinen kansalainen henkisesti, kulttuurisesti, aatteellisesti, yhteiskunnallisesti, poliittisesti ja toiminnallisesti. Aktiivinen kansalaisuus on tiedostava, tietoisia valintoja tekevä elämäntapa. Se voi olla myös järjestelmien ja rakenteiden ulkopuolista aktiivista kansalaisuutta. Aktiivinen kansalaisuus on toiminnallista kansalaisuutta, osallistumista, vaikuttamista ja vapaaehtoistoimintaa. (Kohti aktiivista kansalaista 2005, 42–49.) Toimikunnan näkemys aktiivisesta kansalaisuudesta on varsin moniulotteinen.

Harjun kirjoittamassa Aktiivisten kansalaisten Suomi-teoksessa näkökulma on hyvin yhteneväinen Kohti aktiivista kansalaisuutta raportin kanssa. Teoksen mukaan aktiivinen kansalaisuus voidaan ymmärtää laajana, kaikenlaisena aktiivisuutena niin omassa lähiyhteisössä kuin laajemmin yhteiskunnassa. Aktiivinen kansalaisuus on yksilön aktiivisuutta yksityiselämässä, työelämässä, yhteiskunnallisesti, järjestö-, ja vapaaehtoistoiminnassa. Se voi olla osallistumista ja vaikuttamista edustuksellisen demokratian tai yhdistysten kautta tai suoraa toimintaa asioiden muuttamiseksi. (ks. Harju 2004; Gastil & Levine 2005.) Aktiivinen kansalaisuus on yhteiskunnallista kriittisyyttä, jossa halua osallistua ja vaikuttaa kumpuaa yksilöstä itsestään.

Näin ollen aktiivisessa kansalaisuudessa on kysymys vaikuttamisesta ja yhteisöllisessä kontekstissa toimimisesta, toimijuudesta ja itsensä toteuttamisesta. Miten aktiivinen kansalaisuus sitten näyttäytyy ihmisille erilaisissa elämäntilanteissa? Voimmeko kaikki olla ja toteuttaa aktiivista kansalaisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa? Aktiivisten kansalaisten Suomi-teoksen mukaan aktiivisesta kansalaisuudesta puhuttaessa on huomioitava yksilön arkitodellisuus. Erilaisissa arkitodellisuuksissa aktiivisella kansalaisuudella on erilaisia merkityksiä, ja merkitys voi vaihdella yksilön elämäntilanteen mukaan. Täysin syrjäytyneen ihmisen voi olla vaikeaa ilmentää todellista kansalaisuutta. (Harju 2004, 21–22.) Syrjäytyneen ihmisen arkitodellisuuden eriytyminen valtavirrasta, voimavarojen käyttö osallistumiseen, itsetunnon ongelmat ja kuulumattomuuden kokemukset saattavat heikentää tai estää aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen.

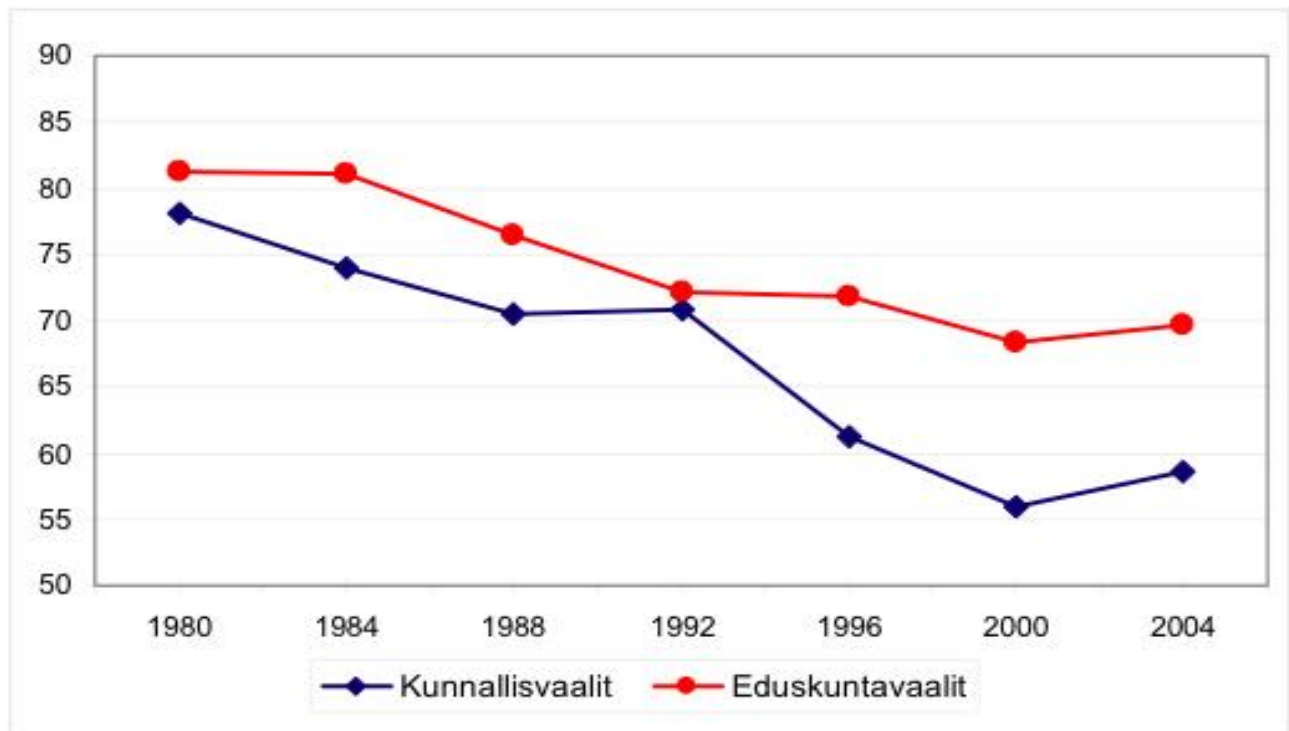
Kansalaisuudesta voidaan myös poissulkea. Meriläisen mukaan (2000, 26) kansalaisuus on mielleltävissä yhteisön jäsenyydeksi, joka määrittyy aina sosiaalisissa prosesseissa – joitakin kohdellaan koska kansalaisina, joitakin ei. Kohti aktiivista kansalaisuutta raportti nostaa esiin sen, etteivät kaikki ole aktiivisia kansalaisia. Esimerkiksi syrjäytyneet jäävät usein täyden kansalaisuuden määrittelyn ulkopuolelle. Lisäksi monet muut ryhmät, kuten erilaiset vähemmistöt tai vammaiset, eivät pysty ilmentämään täyttä kansalaisuuttaan sen eri muodoissa. (Kohti aktiivista kansalaisuutta 2005, 42–49.) Näyttäisikin siltä, ettei Suomessa ole vain yhdenlaista kansalaisuutta, vaan kansalaisuuden toteuttaminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen mahdollisuudet ovat riippuvaisia toteuttajastaan ja hänen yhteiskunnallisesta asemastaan sekä suhteestaan muihin. Aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen ja osallistuminen vaativat usein myös taloudellisia resursseja. Taloudellinen niukkuus saattaa jo itsessään rajoittaa osallistumismahdollisuuksia ja kansalaisuuden toteuttamista.

Suomalaisessa yhteiskunnassa aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen mahdollisuuksia tulisi helpottaa ja kynnystä osallistumiseen madaltaa. Tällöin myös huono-osaisten aktiivinen kansalaisuus näyttäytyisi yhteiskunnassa paremmin. Aktiivisen kansalaisuuden vaatimukset yksilölle ovat suhteellisen kovat. Bennin mukaan aktiivinen kansalaisuus edellyttää tietoa yhteiskunnan rakenteesta, paikallisen ja kansallisen hallinnon toiminnasta, poliittisista puolueista, valmiutta neuvotella ja toimia yhteistyössä muiden kanssa, kykyä hallita konfliktitilanteita, ottaa vastuuta ja ilmaista itseään sekä taitoa olla kriittinen (Benn

2000). Kohti aktiivista kansalaisuutta raportti (2005, 63) korostaa lisäksi perustietojen tuntemista kansalaisten oikeuksista, velvollisuuksista ja instituutioista sekä mahdollisuudesta osallistua. Aktiivinen kansalaisuus ei ole yksilön synnynnäinen ominaisuus, vaan sitä täytyy tietoisesti harjoitella. Kukaan meistä ei varmasti hallitse täysin aktiivisen kansalaisuuden vaatimuksia. Tärkeämpää kuin aktiivisen kansalaisuuden vaatimusten täydellinen täyttäminen onkin omaehtoisen osallistumisen onnistumisen kokemukset, kohtaamisten mahdollistaminen ja tätä kautta osallistumisen lisääntyminen.

Suomalaisen aktiivisen kansalaisuuden ongelmat heijastuvat ihmisten äänestyskäyttäytymiseen ja viime vuosina paljon keskustelua herättäneeseen äänestysaktiivisuuden laskuun. Kuten alla olevasta taulukosta näkee, äänestysaktiivisuus on laskenut suhteellisen tasaisesti vuoden 1980 tasosta vuoteen 2004. Äänestysaktiivisuuden lasku on vaikuttanut jyrkemmin kunnallisvaalien osallistumismääriin kuin eduskuntavaalien, tosin kunnallisvaaleissa äänestysaktiivisuus hieman nousi vuosien 2000–2004 välissä. Äänestystrendi on pysynyt vuoden 2004 tasolla viimeisimpiin vaaleihin, vuoden 2008 kunnallisvaaleihin asti. Vuoden 2008 kunnallisvaaliprosentti oli 61 % (ks. www.kuntavaalit.fi).

Taulukko 3. Äänestysaktiivisuuden kehitys kunnallis- ja eduskuntavaaleissa 1980–2004

(Pikkala: Kuntaliiton vaalitulinpäätös 2005)

Äänestysaktiivisuuden kehitys kertoo samaa, minkä Kansalaisbarometri 2009 nostaa politiikan luotettavuuden näkökulmasta esiin. Suomalaisilta näyttävät luottavan toisiinsa, mutta luottamus politiikkaan sekä poliittiseen päätöksentekoon ei ole kovin vahvoja. Kunnallispolitiikan luotettavuutta epäilee runsas kolmasosa suomalaisista. Valtakunnallista politiikkaa epäilee vielä suurempi osuus eli 40 % suomalaisista. Yleisintä epäluottamus politiikkaa kohtaan on niillä, jotka ovat tyytymättömiä omiin osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksiinsa. Kokemus kuulluksi tulemisesta sekä kansalaisille luodut hyvät osallistumisen väylät päätöksenteossa näyttävät vahvistavan luottamuksen syntyä. (Kansalaisbarometri 2009.)

Vaikka poliittinen passiivisuus liitetäänkin yhdeksi osaksi huono-osaisuutta, on hyvä muistaa, että osallistumattomuus voi myös olla yksilön tietoinen valinta. Jokaisella kansalaisella on myös oikeus olla osallistumatta, ilman että hän on syrjäytynyt vallankäytöstä tai osallistumisesta. Toimivaan demokratiaan kuuluu aina oikeus olla osallistumatta ja myös huono-osaisilla on tämä sama oikeus. Toimiva demokratia perustuu vapaaehtoisuuteen. Osallistumatta jättäminen ja kansalaistottelemattomuus ovat nekin yksi tärkeä vallankäytön muoto.

Suomessa on suuri joukko ihmisiä, jotka kokevat omat osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuutensa puutteellisiksi (ks. esim. Siltaniemi ym. 2007; 2008; Kansalaisbarometri 2009). Bäcklundin ym. mukaan osallisuuteen liittyy paljon ryhmien välisiä kuiluja ja rajalinjoja, jotka vaikeuttavat keskinäistä ymmärtämistä ja laajan osallistumisen toteutumista. Osallisuus koskettaa yksilön asemaa ja hänen suhdettaan yhteiskuntaan, sen kulttuuriin, vallitseviin arvoihin, yhteisöön, politiikkaan ja hallintoon. (Bäcklund ym. 2002, 9.) Yhteiskunnan jäsenten keskinäinen kommunikaatio on ratkaisevaa osallistumismahdollisuuksien toteutumiselle ja osallisuuden kokemukselle. Huono-osaiset, kuten päihteidenkäyttäjät, asunnottomat, toimeentulotuen saajat tai vangit, saattavat syrjäytyä osallisuudesta ja osallistumisesta siksi, ettei yhteistä arkitodellisuutta, yhteistä kieltä eli puhetapaa ja tapaa toimia välttämättä löydy. Jaetun todellisuuden ongelmat ovatkin yksi tekijä huono-osaisuuden osallistumisen ongelmia tarkasteltaessa.

Hyvinvointi ja osallisuus Itä-Suomessa tutkimuksen mukaan ulkopuolisuuden kokemukset yhdistyvät voimakkaasti heikoksi koettuun omaan hyvinvointiin. Yksilöiden osallistumismahdollisuuksien vajeet kytkeytyvät usein fyysisiin, psyykkisiin, sosiaalisiin ja taloudellisiin ongelmiin. Osallistuminen ei kytkeydy yksistään ihmisten omaan aktiivisuuteen tai elämäntilanteeseen, vaan siihen, onko ihmisten osallistumiselle luotu käytännön edellytyksiä. (Siltaniemi ym. 2008, 48–59.) On hyvä muistaa, että kansalaisuus ja osallistuminen ovat paitsi yksilöllisiä, myös kollektiivisia, yhteisöllisiä yhteiskunnallisia prosesseja. Näihin prosesseihin, kuten yhteiskunnallisiin liikkeisiin, yhdistyksiin, kansalaisaloitteiden tekemiseen ja boikotteihin mukaan pääsy ja osallistuminen ovat tärkeitä yksilön osallistumisen väyliä.

Kaikilla ei tällä hetkellä ole mahdollisuutta käyttää annettuja vaikuttamisen ja osallistumisen väyliä. Esimerkiksi ”tulojen riittämättömyys näyttää heikentävän tietyn väestöosan yhteiskunnallisia osallistumismahdollisuuksia kulkumahdollisuuksien, sanomalehtitilausten sekä tietokoneen ja internetin käytön ulkopuolelle jäämisen vuoksi” (Siltaniemi ym. 2007, 229). Osattomuuden tunteet ja osallistumisen puutteet ovat tärkeä osa huono-osaisuutta, joka pitäisi tunnistaa omana huono-osaisuuden osa-alueena entistä paremmin. Suomessa yksilö kärsii huono-osaisuudesta, jos hänellä ei ole mahdollisuutta vaikuttaa lähiympäristöön, omaan elämäänsä tai yhteiskunnalliseen päätöksentekoon niin halutessaan. Edellä on jo todettu, että osallisuuden kokemus ja kuulumisen tunne

rakentuvat yhteisöjen, kuten työn tai harrastustoiminnan kautta. Kaikilla ei ole kuitenkaan yhtäläisiä mahdollisuuksia päästä osallistumisen kentille.

5. VANGIT JA OSALLISUUS

5.1 Vangit ja rikollisuus Suomessa

Rikollisuus on yhteiskunnallinen ilmiö, joka aiheuttaa turvattomuuden tunteita ja pelkoa muissa yhteiskunnan jäsenissä. Järjestyshäiriöitä ja lainrikkoojia on totuttu paheksumaan, ja heidät on pyritty eristämään muusta väestöstä. Suhtautuminen vankeihin ja vankiloihin ei kuitenkaan ole pysynyt tasaisena, vaan siinä on tapahtunut muutoksia sekä myönteisempään että negatiivisempaan suuntaan. Esimerkiksi 1960-luvulla vankeinhoitolaitos joutui julkisen arvostelun kohteeksi, jonka jälkeen ehdonalaiset tuomiot lisääntyivät suhteessa ehdottomiin.

Vanki on henkilö, joka on menettänyt vapautensa tuomion täytäntöönpanon jälkeen. Vankeja ovat tutkintavangit, sakkovangit ja vankeusvangit. Kansankielessä vanki sanalla viitataan lähes poikkeuksetta vankeusvankeihin. Tutkinta vangit on vangittu epäillyn rikoksen johdosta siihen asti, kunnes syyte nostetaan ja tutkintavanki todetaan joko vapautetuksi syytteistä tai syylliseksi rikokseen. Sakkovanki puolestaan on vanki, jolta ei ole saatu perittyä hänelle määrätty sakkoo. Tällöin sakko lasketaan päiväsakoiksi ja muunnetaan vankeudeksi.

Vangit muodostavat yhtenäisen ryhmän vain siinä mielessä, että he kaikki ovat syyllistyneet rikokseen ja suorittavat rangaistustaan vankilassa. Vankeja usein pelätään ja karsastetaan, eivätkä he näy jokapäiväisessä arkielämässämme. Heidän osallistumisensa ja ylipäättään kuulumisensa yhteiskuntaan on vankeusrangaistuksen vuoksi rajoittunutta. Vankeusaika vieraannuttaa vankia usein yhteiskunnasta. Vapautuneen vangin saattaa olla vaikea sopeutua takaisin normaaliin pidettyyn arkielämään ja yhteiskuntaan. Sopeutumista vaikeuttaa vieraantumisen ja mahdollisen laitostumisen lisäksi yhteiskunnallinen syrjintä ja tuen puute. Sosiaalibarometrin 2004 mukaan vankilasta vapautuneet ovat yksi suomalaisen yhteiskunnan kaikkein heikoimmassa asemassa olevista ihmisryhmistä, jonka auttamiseksi ei ole löytynyt riittävästi taloudellisia resursseja, ammatillista osaamista eikä poliittista tahtoa.

Vankilassa ollessa yksilölle kehittyä helposti vankilaidentiteetti. Pitkän vankeusrangaistuksen vangin identiteetistä irrottautuminen voi olla haastavaa, varsinkin kuin yhteiskunta suhtautuu vankeihin ja vankilassa olleisiin usein karsaasti. Vankilaan joutuneiden yhteiskunnalliset taustat ovat varsin vaihtelevia ja vankilaan päädytään niin köyhistä kuin ”paremmistakin” perheistä.

Taulukko 4. Vankiluvun kehitys vuosina 1978–2007 keskivankiluvun mukaan

Vuosi	Yhteensä	Naisia	Sakko-vankeja	Tutkinta-vankeja	Ulkomaalaisia	Elinkautis-vankeja
1978	5 399	147	169	673	12	17
1980	5 088	135	135	549	8	19
1985	4 411	137	113	500	15	27
1990	3 441	109	95	372	20	28
1995	3 248	133	173	289	73	34
2000	2 855	144	121	376	173	59
2002	3 433	204	190	478	293	66
2004	3 577	206	81	473	284	97
2006	3 778	246	189	463	306	124
2007	3 551	244	134	506	307	136

Lähde: www.stat.fi/til/van_tau.html. päivitetty 27.6.2008

Kuten taulukosta näkyy, vankimäärä on laskenut Suomessa vuoden 1978 vankiluvusta 5 399 vuoteen 2000, jolloin keskimääräinen vankiluku oli 2 855. Tänä ajanjaksona keskimääräinen vankiluku lähes puolittui. Vuoden 2000 jälkeen vankiluku on kasvanut vuosittain aina vuoteen 2005 asti (3 888 vankia), ja laskenut sen jälkeen vuoteen 2007 asti, jolloin keskivankiluku oli 3 551. Vuoden 2007 keskivankiluku on uusin käytettävissä oleva tilastoluku. Erityisesti ulkomaalaisten vankien määrä on kasvanut vuosien 1978–2007 välillä.

Tilastokeskuksen mukaan eniten vankilasta vapautui tarkasteltavana jaksena vankeja vuonna 1978, jolloin heitä oli 11 335. Vähiten vankeja vapautui puolestaan vuonna 1998 (5 883 henkilöä). Vuonna 2007 vankilasta vapautui yhteensä 7 352 ihmistä. (ks. www.stat.fi/til/van_tau.html) Vangeista joka viides on ollut vähintään kahdeksan kertaa

vankilassa.(www.rikosseuraamus.fi/uploads/aqdlq.pdf; www.rikosseuraamus.fi/15371.htm).

5.2 Tutkimusta vankien osallisuudesta ja osallistumismahdollisuuksista

Vankeja ja vankeudessa elämistä on tutkittu suhteellisen paljon. Tutkimukset keskittyvät lähinnä elinolosuhteisiin ja selviytymiseen vankilassa (Ruckenstein & Teppo 2005), vankien perhe- ja työtilanteeseen (Rikosseuraamusvirasto 2003; Enroos 2008) sekä vankien aktivointiin ja yhteiskuntaan sopeutumiseen vankilasta pääsyn jälkeen (ks. esim. Hyväri 2001). Tutkimusta on tehty myös vangeista ryhmänä ja ihmistyyppinä, vankien päihdekäytöstä ja päihdekuntoutuksesta sekä vankien asunnottomuudesta (ks. esim. Granfelt 2007; 2006; 2003). Miesvankeja on tutkittu huomattavasti enemmän kuin naisvankeja.

Vankien osallisuuteen ja osallistumiseen linkittyviä tutkimuksia on tehty enemmän kuin muissa erityisryhmissä. Osallisuutta sivuavia tutkimuksia on lähestytty kansalaisuuteen, palvelujärjestelmiin ja niiden toimintakäytäntöihin linkittymisen kannalta (Valokivi 2008; Pohjola 1995), voimaantumisen (empowerment) ja kuntoutumisen näkökulmasta (Karsikas 2005; Granfelt 2008) sekä elämänhallinnan ja yhteiskuntaan integroitumisen näkökulmasta (Kauppila 1999; Rantala 2006; Riittinen 1998; Rikoksettomaa elämänhallintaa 2001). Tutkimusten kohdentumisen perusteella näyttää siltä, että vankien osallisuus ja yhteiskuntaan osallistuminen ovat aiheita, joita on tutkittu lähinnä yhteiskuntaan integroitumisen, sopeutumisen ja elämänhallinnan kautta. Yhtään suoraan vankien osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevää tutkimusta ei löytynyt.

Tutkimuksessaan *Kansalainen asiakkaana* Valokivi (2008) pohtii, miten kansalainen voi asiakkaana osallistua ja vaikuttaa palvelujärjestelmiin sekä niiden toimintakäytäntöihin. Tutkimus käsittelee vanhusten ja lainrikkojien osallisuutta, oikeuksia ja velvollisuuksia. Valokiven mukaan asiakkaan kokemukset kohtaamistilanteissa kertovat sekä osallisuuden että syrjäytymisen käytännöistä. Kohtaamiset palvelujärjestelmän kanssa voivat tukea kansalaisten oikeuksien toteutumista, kansalaisten osallisuutta ja arjessa selviytymistä. Samalla kohtaamiset voivat pahimmassa tapauksessa muodostaa tai olla esteenä kansalaisten oikeuksien toteutumiselle. Tutkimuksessa korostetaan syrjäytyneimpien

asiakkaiden mahdollisuutta määrittellä omat tarpeensa ja oikeutta saada ne myös esille ja näkyväksi. (ks. Valokivi 2008, 18–116.) Valokivi on samaa mieltä Pohjolan kanssa siitä, että lainrikkoajat unohdetaan helposti heitä itseään koskevassa päätöksenteossa. Sen sijaan, että lainrikkoja olisi aktiivinen toimija, hänet asetetaan toimenpiteiden kohteeksi. (Pohjola 1995, 90–94.)

Valokiven tutkimuksen näkökulmana on asiakkuus. Kansalainen – asiakas jaottelun esiin nostaminen varsinkin palvelujärjestelmiä tarkasteltaessa on nyky-yhteiskunnassa erittäin tärkeää. Vankien osalta näyttää siltä, että heitä kohdellaan enemmän asiakkaina kuin kansalaisina. Tällöin osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen on haastavampaa. Kukaan ei halua olla oman elämänsä objekti. Palvelujärjestelmää tulisikin tarkastella osallistumisen näkökulmasta. Kuinka yksilö, esimerkiksi vanki, pystyy toteuttamaan itseään ja aktiivista kansalaisuuttaan palvelujärjestelmän sisällä? Miten hän saa hoidettua asioitaan? Miten häntä tässä prosessissa autetaan ja tuetaan? Ja miten taataan se, että yksilö on prosessin aikana aktiivinen toimija eikä toimenpiteiden kohde?

Vankien osallisuutta ja osallistumista sivuaa myös komiteamietintö *Rikoksettomaan elämänhallintaan* (2001). Komiteamietinnön mukaan vankien verkostoja tulee hyödyntää yhteiskuntaan kiinnittymisessä. Vankilaan joutuminen itsessään heikentää yksilön yhteiskuntaan kiinnittymistä ja sosiaalisia verkostoja. Vankeusrangaistuksen suorittaminen yleensä vain vahvistaa huono-osaisuutta, sillä yksilön siteet yhteiskuntaan katkeavat. Näin osallistuminen yhteiskunnan tarjoamiin mahdollisuuksiin heikkenee ja edellytyksiä esimerkiksi osallistuvalla kuntalaisuudelle on harvoin. Vanki on yleensä enemmän eri viranomaisten yksittäisten ja koordinoimattomien toimenpiteiden kohteena kuin aktiivinen osallistuja omaa elämäänsä koskevissa asioissa. (ks. *Rikoksettomaan elämänhallintaan* 2001, 60–97.)

Komiteamietinnön mukaan asteittaisen vapautumisen malli on tärkeä väline yksilön yhteiskuntaan integroitumisessa ja osallistumismahdollisuuksien lisääntymisessä. Malli nähdään hyvänä vaihtoehtona yksilön totuttautuessa siviilielämään. Se kuitenkin edellyttää vankiloiden avautumista muuhun yhteiskuntaan päin. (emt 2001, 7-8.) Myös Granfelt (2003) nostaa esiin lainrikkojien elinympäristön rajoittuneisuuden ja korostaa tarvetta luoda osallistumismahdollisuuksia. Hänen mukaansa elämä vankilassa on elämää yhteiskunnassa. Vankilat, erityisesti avovankilat, ovat ymmärtäneet tämän ja avautuneet

suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Avautuminen on sinällään hyvä askel eteenpäin, mutta ei välttämättä tarkoita osallistumismuotojen kasvua. (ks. Granfelt 2003.)

Rikoksettomiaan elämönhallintaan komiteamietinnön mukaan seuraamusjärjestelmän ja yhteiskunnan tukijärjestelmien yhteensovittamisen päätavoitteena on uusintarikollisuuden ja siihen kytkeytyvän syrjäytymisen vähentäminen sekä lainrikkajien yhteiskuntaan sopeutuminen (*Rikoksettomiaan elämönhallintaan* 2001, 6). Mietinnön näkökulma on ylhäältä alaspäin ohjautuva. Vaikka mietinnössä nostetaan esiin vangin aktiivista osallistumista omaa elämää koskevissa asioissa, korostuu siinä voimakkaasti yhteiskuntaan integroituminen ja sopeutuminen. Samalla unohtuu ajatus siitä, ettei vanki pysty integroitumaan, sopeutumaan ja osallistumaan yhteiskuntaan, jos yhteiskunta ei ole valmis sopeutumaan vangin mukaantuloon.

Kauppilan mukaan vankien osallistumista on rajoitettu vapaudenmenetyksellä, mutta tämä ei tarkoita sitä, että muita ihmisyyteen, kansalaisuuteen ja kotikuntaan liittyviä oikeuksia saisi vangilta viedä (Kauppila 1999, 18). Vaikutusmahdollisuuksien puute ja yhteiskuntaan kuulumattomuuden tunne voivat johtaa erilaisiin avuttomuuden muotoihin, joista poisoppiminen on vaikeaa. Yleensä lainrikkajan elämää leimaavatkin enemmän ei-toivotut osallistumisen muodot. Vangeilta löytyy kuitenkin halua osallistua esimerkiksi koulutukseen ja työntekoon. (ks. Kauppila 1999.) Karsikas (2005) on tutkimuksessaan, *Selvin päin olosta tulee hyvä fiilis – päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen* Kauppilan kanssa samoilla linjoilla. Hänen mukaansa yhteiskunnan toimenpiteillä voidaan kaventaa tai lisätä ihmisten toimintaedellytyksiä (Karsikas 2005, 15).

Vankilassa olevien tai siellä olleiden voimaantuminen, joka näkyy myös mahdollisuuksina osallistua ja toimia yhteiskunnassa, ei ole mahdollista ilman yhteiskunnallisten edellytysten luomista. Tämä tarkoittaa palveluiden ja aineellisten resurssien lisäämistä. (emt 2005.) Sekä Kauppila, Karsikas että Rantala (2004; 2006) nostavat esiin kysymyksen siitä, miten vangit pystyvät kiinnittymään yhteiskuntaan, jos heitä ei hyväksytä sen jäseniksi. Rikolliset, kuten muutkin marginaaliryhmät, suljetaan helposti muiden kansalaisten toimesta osittain tai kokonaan yhteiskunnan ulkopuolelle, vaikka puheiden tasolla heidän integroitumista ja osallistumista tuettaisiin. Tämän vuoksi ihmisten omien sosiaalisten verkostojen merkitys rikoksista ja vankilakulttuurista irrottauduttaessa on suuri.

6. PÄIHTEIDENKÄYTTÄJIEN OSALLISUUS

6.1 Päihteiden ongelmakäyttö Suomessa

Tässä luvussa käsitellään päihteidenkäyttöä ongelmakäytön näkökulmasta eli siitä, miten päihteiden ongelmakäyttö on vaikeuttanut ja rajannut yksilön elämää suhteessa sosiaalisiin verkostoihin ja muuhun yhteiskuntaan.

Päihteidenkäytöstä, erityisesti alkoholista, mutta myös huumeista ja muista päihdyttävistä aineista puhutaan Suomessa paljon. Alkoholien käyttö onkin lisääntynyt Suomessa viimeisen neljän vuosikymmenen aikana. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tilaston mukaan vuonna 2006 alkoholijuomien kokonaiskulutus oli noin 10 litraa 100 %:n alkoholia asukasta kohden. Huumeidenkäyttö lisääntyi 1990-luvulla koko maassa, mutta on tasaantunut 2000-luvulla. Alkoholijuomien tilastoitu kulutus on nelinkertainen 1960-luvun alkuvuosiin verrattuna. Lisäksi tilastoimattoman kulutuksen osuus alkoholin koko kulutuksesta on noussut 1960-luvun lopun noin 10 prosentista runsaaseen 20 prosenttiin vuonna 2005. Vuonna 2004 poistettiin matkustajatuontikiintiöt, alennettiin alkoholiverotusta ja Viro liittyi EU:n jäseneksi. Tämän jälkeen alkoholin kulutus kasvoi 10 prosenttia. (ks. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus 2008b; Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti 2008a.)

Suomalaisten alkoholinkulutus on jakautunut hyvin epätasaisesti eikä tähän jakaumaan ole viimeksi kuluneiden kolmen vuosikymmenen aikana tullut muutosta. Väestön kymmenesosa juo lähes puolet kaikesta kulutetusta alkoholista. Miehissä eniten juova kymmenes kuluttaa noin 40 prosenttia kaikesta miesten kuluttamasta alkoholista. Naisten kohdalla vastaava osuus on noin 50 prosenttia. Alkoholinkulutus oli Suomessa 1960-luvun lopulle saakka lähes täysin miesten alkoholinkäytöstä johtuvaa, mutta naisten osuus alkoholin kokonaiskulutuksesta on ollut koko ajan kasvussa. Nykyisin naiset juovat yli neljänneksen kaikesta alkoholista. (Alkoholien käyttö Suomessa www.paihdelinkki.fi/110.)

Huumeiden käyttö lähti Suomessa jyrkkään kasvuun 1990-luvulla. Vastaavankaltainen on nähtävissä myös 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. 1970-luvun alun jälkeen huumeiden käyttö väheni ja huumetilanne pysyi pitkään muuttumattomana. 1990-luvulla huumeiden

käyttö ja siihen liittyvät haitat lisääntyivät Suomessa jyrkästi. Kasvaneet huumehaitat näkyivät rikollisuuden ja sairastuvuuden kasvuna, tartuntatautilanteen vaikeutumisena ja huumekuolemien lisääntymisenä. Viime vuosina huumeiden käytön lisääntyminen on vähitellen taittunut. (Huumeiden käyttö Suomessa www.paihdelinkki.fi/112.)

Toiviainen kuvailee päihderiippuvuutta salakavalaksi, vakavaksi ja pitkäaikaiseksi sairaudeksi, jolle on ominaista voimakas himo, pakonomaisuus sekä kyvyttömyys hallita jonkin päihdyttävän aineen käyttöä ja lopettamista. Tyypillisiä ovat myös vieroitusoireet ja vähitellen tapahtuva sietokyvyn kasvu. (Toiviainen 2008, 158.) Ongelmana päihteidenkäyttö onkin hyvin monisyinen, ja pitkällä aikavälillä huono-osaisuutta ja syrjäytymistä lisäävä tekijä, toisaalta huono-osaisuus ja syrjäytyminen saattavat itsessään lisätä päihteidenkäyttöä. Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportin (2008a, 30) mukaan päihdehaitat keskittyvät syrjäytymisen kannalta riskiryhmiin, erityisesti huono-osaisiin nuoriin aikuisiin ja keski-ikäisiin miehiin.

Alkoholin veroalennus nosti alkoholin kulutusta vuonna 2004, mutta kulutus on palannut normaalille kasvu-uralleen ja vuonna 2006 kokonaiskulutus on jopa hieman laskenut. Kulutuskasvun piikki ja alkoholihaitat näyttävät keskittyvän vähävaraisille suurkuluttajille, joista suuri osa on työelämän ulkopuolella olevia työkäisiä. Merkille pantavaa on, että nuorten alkoholikulutukseen veroalennuksella ei näytä olleen vaikutusta. (emt.)

6.2 Päihteidenkäyttäjien osallisuus

Vanhimmat tietokannasta löytyvät päihteitä, erityisesti alkoholia, koskevat tutkimukset on tehty jo 1800-luvun loppupuolella. Tutkimus on tehty erityisen paljon 1920–1980-luvuilla. Päihteistä ja päihteidenkäytöstä tutkimusta on tehty yleistutkimuksena (Hein & Virtanen 2001), yhteiskunnallisesta ja yhteiskuntapoliittisesta näkökulmasta (Huumeet ja yhteiskunta 1998; Huumausainepolitiikan kertomus 2005), käytön, haittojen ja ehkäisyn näkökulmasta (Hein 1999; Piironen 2004; Malin-Kaartinen ym. 2008), päihdekuntoutuksen ja hoidon näkökulmasta (Alkoholi ja muut päihteet 1999), sosiaalisten suhteiden näkökulmasta (Suonpää 2002), ilmiönä (Kaukonen & Hakkarainen 2002; Seppälä 2003; Rauhala & Töhönen 2003), rikollisuuden näkökulmasta (Kinnunen 2001),

asiakkuuden ja avuntarpeen näkökulmasta (Törmä & Huotari 2005) sekä kansalaisuuden näkökulmasta (Meriläinen 2000).

Päihteidenkäyttäjien osallisuutta, osallistumista ja aktiivisen kansalaisuutta käsitteleviä tutkimuksia on tehty niukasti. Ahmaoja (2006) on tutkinut päihteidenkäyttäjien osallisuutta omaa elämää koskevaan päätöksentekoon, Solomon (1998) elämänhallintaa ja Knuuti (2007) marginalisoitumista. Lisäksi Murto (1978) ja Maksimainen (2007) ovat tutkineet asunnottomien alkoholistien elinolosuhteita ja elämäntapaa sekä yhteiskunnallisia toimenpiteitä. Murto on tutkimuksessaan sivunnut myös osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden näkökulmaa. Murron tutkimusta käsittelem tarkemmin asunnottomien osallisuutta tarkastelevassa luvussa 8.2.

Ahmaoja (2006) käsittelee tutkimuksessaan *Osallisena elämässä* päihteidenkäyttäjien osallisuutta yhteisökuntoutuksen näkökulmasta. Yhteisökuntoutus lähtee siitä, että päihteidenkäyttäjällä on oikeus ja velvollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon sekä oman päihdekuntoutuksen suunnitteluun. Tärkeimpänä tavoitteena on päihteidenkäyttäjän kannustaminen osallistumiseen ja osallisuuteen. Ahmaojan mukaan osallisuus on autonomiaa ja persoonallista vaikuttamista. Osallisuuden ja sitoutumisen kautta päihteidenkäyttäjällä on mahdollisuus kokea olevansa osallisena omassa elämässä. Kuntoutukseen hakeutuessa päihteidenkäyttäjät ovat olleet osallisena ainoastaan päihteiden käyttöä ylläpitävässä ja tukevassa ympäristössä. Päihteiden käytön lopettamisen jälkeen elämän mielekkyyden löytäminen uudestaan saattaa olla vaikeaa. Sosiaalisen verkostoitumisen myötä osallisuus kasvoi, ja asioihin pystyi paremmin vaikuttamaan. (ks. Ahmaoja 2006, 5-59.)

Tutkimuksesta todetaan, että ennen kuntoutusta haastateltavat eivät olleet osallisena omassa elämässään. Osallisuus saavutettiin sitoutumisen ja osallistumismahdollisuuksien tarjoamisen kautta. Samalla osallisuuden opettelu ja valinnan mahdollisuudet loivat päihteidenkäyttäjille paremmat mahdollisuudet päihteettömään elämään. (emt.) Myös Solomon (1998) on tutkimuksessaan tullut siihen tulokseen, että päihteidenkäyttäjillä on usein yhteiskuntaan ja yhteisöihin kuulumattomuuden tunteita. He ovat saattaneet menettää perheensä, työnsä ja muut sosiaaliset verkostonsa. Halu kuulua johonkin on kuitenkin vahva. Erityisesti työpaikka kasvattaa päihteidenkäyttäjien itsetuntoa ja avaa ovet yhteisöön ja laajemmin yhteiskuntaan.

Matkalla marginaalista valtavirtaan tutkimuksessaan Knuuti käsittelee huumeidenkäyttäjää marginaaliryhmänä ja heidän osallisuuttaan yhteiskunnassa. Huumeiden ongelmakäyttäjät ovat edelleen Suomessa pieni vähemmistö eikä kosketuspintaa heidän elämäänsä juuri ole. Huumeidenkäyttäjää samoin kuin käyttötapoja on vaikeaa luokitella erilaisiin ryhmiin, koska sekakäyttöä on paljon. Huumeidenkäyttäjien osallisuuden ja osallistumismahdollisuuksien kannalta työ, normaali arkielämä, asunto, sosiaaliset verkostot ja tuki ovat tärkeitä. Tutkimuksen mukaan osallistumismahdollisuuksien ja osallisuuden kokemusten kautta huumeidenkäyttäjien osallisuus ja osallisuuden tunne kasvaa. Suomalainen yhteiskunta sietää kuitenkin edelleen huonosti erilaisuutta, joka osaltaan vaikeuttaa huumeidenkäyttäjien osallisuuden kokemusten syntymistä ja osallistumista. (ks. Knuuti 2007.)

Päihteidenkäyttöön liittyvistä hyvinvointiongelmista muodostuu helposti myös järjestysongelmia, joihin vastataan kontrollin kiristämällä ja sanktioiden lisäämisellä (Kaukonen 2002). Koska tämä kontrolli keskittyy erityisesti huono-osaisimpiin ryhmiin, kuten huumeidenkäyttäjiiin tai alkoholisteihin, vaikeutetaan kontrollin lisäämisellä ryhmien osallistumista ja osallisuutta. Uhkakuva-ajattelusta tulisikin siirtyä mahdollisuus-ajatteluun, jossa erityisryhmät ja erilaisuus nähtäisiin mahdollisuutena, joihin panostamalla yhteiskuntaan saataisiin lisää rikkautta, toimijoita ja hyvinvointia. Tämä vaatisi yhteiskunnallista panostusta erityisryhmiin, heidän päästämistä mukaan itseään koskevaan päätöksentekoon sekä erilaisuuden sietokyvyn kasvamista suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tutkimusta päihteidenkäyttäjien osallisuudesta ja osallistumisesta on tehty lähinnä kuntoutuksen näkökulmasta. Tutkimusta laajemmin päihteidenkäyttäjien osallistumismahdollisuuksista, osallisuudesta tai aktiivisesta kansalaisuudesta ei löydy. Tutkimuksissa tunnutaan helposti ajattelevan, ettei päihteidenkäyttäjä pysty osallistumaan ja olemaan osallisena niin kauan kun hän käyttää päihteitä. Osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kehittymiselle nähdään mahdollisuuksia vasta sitten kun päihteiden käyttö on loppunut tai loppumassa. Vaikka päihteiden ongelmakäyttö asettaakin omat vaikeutensa osallisuudelle, osallistumiselle ja aktiiviselle kansalaisuudelle, tulisi silti pitää mielessä, että päihteidenkäyttäjillä saattaa olla osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta käytöstä huolimatta. Mielenkiintoista olisi tutkia, löytyykö tällaisia osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden muotoja, ja mitä ne tarkemmin ovat.

7. TOIMEENTULOTUENSAAJIEN OSALLISUUS

7.1 Ketkä saavat Suomessa toimeentulotukea?

Toimeentulotuella tarkoitetaan toimeentulotukilain (1412/97) 1 §:n mukaista ”kunnan varoista suoritettua sosiaalihuoltoon kuuluvaa viimesijaista tukea kotitaloudelle silloin, kun käytävissä ei ole tavanomaisia tuloja tai toimeentuloa turvaavia etuuksia tai ne eivät riitä turvaamaan henkilön ja perheen ihmisarvoisen elämän kannalta vähintään välttämätöntä toimeentuloa.” Toimeentulotuki koostuu varsinaisesta toimeentulotuesta, ehkäisevästä toimeentulotuesta sekä kuntouttavaan työtoimintaan annetusta tuesta. Vuodesta 2006 lähtien varsinainen toimeentulotuki on lisäksi jaettu kahteen osaan eli perus- ja täydentävään toimeentulotukeen. Toimeentulotuen perusosa muodostuu toimeentulotukilain 7 a §:ssä määritellystä laskennallisesta vähimmäiskulutustasoa vastaavasta jokapäiväiseen toimeentuloon kuuluvien menojen suuruudesta.

Täydentävä toimeentulotuki puolestaan harkitaan asiakaskohtaisesti. Se koostuu toimeentulotukilain 7 c §:n mukaisesti hakijan erityisistä tarpeista tai olosuhteista johtuvista menoista, silloin kun perustoimeentulotuki ei riitä yksin turvaamaan välttämätöntä toimeentuloa. Perus- ja täydentävän toimeentulotuen lisäksi asiakkaalla on mahdollisuus hakea ehkäisevää toimeentulotukea omatoimista suoriutumista edistäviin tarkoituksiin. Ehkäisevän toimeentulotuen myöntämisperusteista päättää kunta (toimeentulotukilaki 13 §). Ehkäisevää toimeentulotukea myönnetään yleensä lyhytaikaisesti tai kertaluonteisesti. Tilapäiseksi tukimuodoksi tarkoitettu toimeentulotukijärjestelmä kannattelee suurta joukkoa vaikeassa elämäntilanteessa eläviä. Vaikka toimeentulotuki on tarkoitettu tilapäiseksi tueksi, jakautuvat toimeentulotuen asiakkaat yhä voimakkaammin tilapäisiin ja pitkäaikaisasiakkaisiin. Toimeentulotuki ei ole pystynyt tehokkaasti korjaamaan ja ehkäisemään yksilöiden vaikeaa elämäntilannetta, ja monille toimeentulotuesta on muodostunut säännöllinen toimeentulon tae.

Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen (1.1.2009 alkaen Terveiden ja hyvinvoinnin laitos) tilastotiedotteen mukaan toimeentulotukea myönnettiin vuonna 2007 yhteensä 217 842 kotitaloudelle ja 342 492 henkilölle. Varsinaista toimeentulotukea sai 213 562 kotitaloutta, joista 202 183 sai perustoimeentulotukea ja 84 931 täydentävää

toimeentulotukea. Ehkäisevää toimeentulotukea myönnettiin 19 603 kotitaloudelle. Toimeentulotukea vuonna 2008 saaneista kotitalouksista 70,7 prosenttia oli yksinäisten henkilöiden muodostamia kotitalouksia. Kotitaloudet saivat varsinaista toimeentulotukea keskimäärin 5,8 kuukautta. Pitkäaikaisesti, eli 10 – 12 kuukautena tukea saaneiden kotitalouksien osuus kaikista toimeentulotukea saaneista talouksista oli yhteensä 26,4 prosenttia. Samalla kun kaikkien toimeentulotukea saavien kotitalouksien määrä väheni, pitkäaikaisesti toimeentulotukea saaneiden kotitalouksien määrä lisääntyi 3 prosentilla edellisestä vuodesta. (Sosiaali- ja terveystalouden tutkimus- ja kehittämiskeskus 2008a)

Forma ja Saarinen vahvistavat edellä esitellyn kehityksen. Heidän mukaansa toimeentulo-ongelmista kärsivien kotitalouksien ongelmat ovat kuitenkin kasvaneet ja vaikeutuneet. Esimerkiksi lyhytaikaisten toimeentulotukiasiakkaiden määrä on laskenut jo lamaa edeltävälle tasolle, mutta pitkäaikaisasiakkaiden määrä on edelleen moninkertainen lamaa edeltäneeseen tilanteeseen verrattuna. (ks. Forma & Saarinen 2008.) Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportin mukaan toimeentulovaikeuksien pitkittyessä yksilön syrjäytymisriski kasvaa. Pitkittynyt köyhyys johtuu pääsääntöisesti pysyvästä työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämisestä. (Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti 2008a.)

Ryhmänä toimeentulotuen saajat ovat varsin hajanainen, ja aivan kuten esimerkiksi päihteidenkäyttäjää yhdistää ryhmänä vain päihteet, toimeentulotuen saajia yhdistää ryhmänä vain toimeentulotuki. Toimeentulotuen saajien joukossa on työttömiä, asunnottomia, pitkäaikaissairaita, eläkeläisiä, pienituloisia työntekijöitä sekä ”tavallisia” työssäkäyviä perheitä, joita on kohdannut jonkinlainen yllättävä elämäntilanteen muutos. Niin työttömiä kuin toimeentulotuen saajia lähestytään usein aktiivoinnin kautta. Aktiivinen sosiaalipolitiikka-työryhmän muistion mukaan aktiivoinnin keinoja ovat omatoimisuuden sekä sosiaalitoimen aktiivisuuden lisääminen (2000). Aktiivointipyrkimysten helpottamiseksi toimeentulotukeen on lisätty myös sanktioiden käytön mahdollisuus eli mahdollisuus alentaa toimeentulotukea. Esimerkiksi asiakkaan työnhaun katkeamiseen voidaan reagoida sosiaalitoimen puolelta toimeentulotukea alentamalla.

7.2 Toimeentulotuen saajien osallisuus on heikkoa

Toimeentulotukea ja sen saajia on tutkittu paljon. Tutkimusta on tehty aktiivisen sosiaalipolitiikan ja aktivoinnin näkökulmasta (Aktiivinen sosiaalipolitiikka-työryhmän muistio 2000; Lappalainen 2000; Keskitalo 2008), asiakaskyselyinä (Paananen 2000; 2007), elämäntilanteen tutkimuksena (Julkunen I. 1994; Pohjola 1994b; Kuusisto-Niemi 1996; Lappalainen 1998), kansalaisoikeuden ja oikeuksien näkökulmasta (Matthies 1992; Rotinen 1995) sekä sosiaalityön näkökulmasta (Rostila 1997; Jerkku 2005). Toimeentulotukea on tutkittu lisäksi toimeentulotuen kehittämisen näkökulmasta (Soininvaara 1994; Arajärvi 1997), kannustavuuden näkökulmasta (Hiilamo 2004), oikeudellisesta näkökulmasta (van Aerschot 1996), kulutuksen näkökulmasta (Kosunen 1999) ja köyhyyden ja syrjäytymisen näkökulmasta (Salomaa 1997; Haapola 2002, 2004).

Tutkimuksista on vaikeaa löytää suoria viittauksia toimeentulotuen saajien osallisuuteen, osallistumiseen tai aktiiviseen kansalaisuuteen. Näitä teemoja sivuavia tutkimuksia on tehty asiakkaan kansalaisuuden näkökulmasta (Pohjola 1995), kansalaisjärjestöjen ja vapaaehtoistyön näkökulmasta (Halttunen 1999) ja köyhyyden näkökulmasta (Ritakallio 1991). Tutkimuksenasetteluni kannalta on hieman ongelmallista, että vain kolmessa aineistonkeruumenetelmälläni löytyneessä tutkimuksessa käsiteltiin tai suoraan sivuttiin toimeentulotuen saajien osallistumismahdollisuuksia. Vaikka suoria yleistyksiä näin pienestä materiaalista on vaikeaa ja turhaa tehdä, kuvaavat tutkimukset omalta osaltaan kuitenkin hyvin toimeentulotuen saajien osallistumismahdollisuuksia omista näkökulmistaan. Tehtyjen tutkimusten vähäisyys kertoo myös siitä, miten tärkeää aihetta olisi laajemmin tutkia ja selvittää.

Halttunen on tutkimuksessaan *”Tarttis pärjätä itteki”* nostanut sosiaalisen tuen lisäämisen tärkeäksi osallisuuden tunteen ja osallistumisen halua kasvattavaksi tekijäksi. Toimeentulotuen saajien joukossa suurena ongelmana näyttäytyvät juurettomuus ja sosiaalisten suhteiden kiinteyden rapistuminen. Verkostoituminen lähinaapureiden kanssa sekä erilaiset yhteistoiminnan muodot loivat osalle haastatelluista turvallisuutta, sosiaalista tukea ja osallisuuden kokemuksia. Tutkimuksessaan Halttunen törmäsi yksilöiden ja perheiden passivoitumiseen ja turhautumiseen vaikuttamisyritysten tuntuessa tuloksettomilta. Poliittisiin päättäjiin vaikuttamista pidettiin tärkeänä, mutta monen

mielestä ei kannattanut toimia, koska mihinkään ei kuitenkaan voinut vaikuttaa. (Halttunen 1999, 60–71.) Parhaiten toimeentulotuen saajista tutkimuksen mukaan näyttäisi menestyvän niin kutsuttu selviytyjä, jolla on olemassa hyvä ja laaja sosiaalinen verkosto. Hän jaksaa olla osallistuva ja aktiivinen, ja haluaa vaikuttaa ympäristöönsä sekä omaa elämää koskevaan päätöksentekoon.

Asiakkaasta kansalaiseksi? artikkelissaan Pohjola nostaa esiin asiakas-sanaan liittyvän vaatimustason ja todellisuuden välisen ristiriidan. Vaikka Pohjolan esille tuomat esimerkit on valittu kuntoutuksen alueelta, voidaan hänen mukaansa samankaltaisen käyttäytymisen nähdä toteutuvan myös laajemmin palvelujärjestelmässä, ja toimeentulotuessa. Asiakkaan tulisi vaatimusten mukaan olla aktiivisia, osallistuvia, omaa itsemääräämisoikeuttaan toteuttavia, valintoja tekeviä subjekteja. Silti asiakas jää todellisuudessa usein sivuun häntä koskevassa päätöksenteossa. Aktiivisen mukanaolon sijaan kyseessä on ylhäältä alaspäin suuntautuva antamisen ja vastaanottamisen ajattelu, jossa ajatus asiakkaasta tasavertaisena on vieras. Asiakkaan osallisuuteen omassa asiassa on palvelujärjestelmässä vielä pitkä matka. (ks. Pohjola 1995, 90–94.)

Pohjolan esittämien ajatusten pohjalta on mielenkiintoista pohtia sitä, miten ihmiselle tarjoutuu mahdollisuuksia osallistua omaan elämäänsä koskevaan päätöksentekoon muuten, jos hän ei asiakkaana pysty osallistumaan omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon. Miten omaa osallistumismotivaatiota ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamishalua voi pitää yllä, jos yksilö ei pysty vaikuttamaan edes perustasolla omaa elämäänsä liittyvään päätöksentekoon? Jos osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen ei toteudu palvelujärjestelmän tasolla, miten yksilö pystyy löytämään tai luomaan tai miten hänelle pystytään tarjoamaan osallistumismahdollisuuksia muuten liittyen omaan elämään, lähiympäristöön ja yhteiskuntaan liittyvässä toiminnassa ja päätöksenteossa? Ritakallio (1991, 112–127) onkin tutkimuksessaan, *Köyhyys ei tule yksin*, tullut siihen johtopäätökseen, että toimeentulotuen saaminen johtaa pitkittyessään vallasta syrjäytymiseen, ja samalla primäärisuhteiden merkitys toimeentulotuen saajilla kasvaa, koska valtaosa heistä ei ole laajemmin mukana yhteiskunnallisessa elämässä.

Toimeentulotuen saajien osallisuutta tarkasteltaessa näyttää siltä, että niin tutkimuksissa kuin valtakunnanpolitiikassa pääasiana on aktivointi, ei osallistumismahdollisuuksien luominen tai aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismahdollisuuksien lisääminen. Aktivointi

tapahtuu usein ylhäältä alaspäin. Samalla helposti unohtuu, että ihminen aktivoituu itse niistä mahdollisuuksista, joita hänellä on. Toimeentulotuen saajien osallisuus nähdään lähes poikkeuksetta osana aktivointia. Osallisuus ja osallistuminen eivät siten lähde yksilön omasta halusta ja tarpeista, vaan esimerkiksi viranomaisten vaatimuksesta ja käskystä. (vrt. esim. Lapplainen 2000; Keskitalo 2008.)

Toimeentulotuen saajia on totuttu tarkastelemaan viranomaisnäkökulmasta, ylhäältä alaspäin, ja samalla tuntuu unohtuneen, että tällä hetkellä yhteiskunta tarjoaa toimeentulotuen saajille monessa suhteessa vastuuta, muttei valtaa. Vastuu nousee tutkimuksissa esille lähinnä aktivointipuheena, jolloin yksilöllä on vastuu aktivoitua viranomaisten haluamalla tavalla. Vallan puute näkyy tässä puutteena saada vaikuttaa niin muotoihin, jolla osallistua (vrt. aktivoitua) kuin laajemmin osallistumismahdollisuuksien puutteena tai vähäisyytenä omassa elämässä, yhteisössä ja yhteiskunnassa. Osallistumismahdollisuuksien puute tai vähäisyys ja arkielämän eriytyminen voivat johtaa, ja ovat jo suomalaisessa yhteiskunnassa ainakin jollain tasolla johtaneet, toimeentulotuen saajien yhteiskunnasta eriytymiseen ja myös äärimmäiseen syrjäytymiseen.

8. ASUNNOTTOMUUS

8.1 Asunnottomuudesta

Asunnottomuuden juuret ulottuvat maaseudun tilattoman väestön kasvuun ja sen mukana tuomiin ongelmiin. Vasta 1980-luvulla asunnottomia siirryttiin käsittelemään huonotapaisten sijasta huono-osaisina, ja asunnottomien ryhmä jaettiin ulkona tai väliaikaissuojissa asuviin, tuttavien ja sukulaisten luona asuviin, iäkkäiden vanhempien luona asuviin sekä laitoksissa asuviin (ks. Taipale & Kaakinen 1988). Nykyään käsitys asunnottomuudesta on laajentunut, mutta asunnottomuutta käsitellään lähinnä asuntopoliittisena kysymyksenä, rakenteellisena ongelmana ja osana syrjäytymistä. Asunnottomuus voi olla näkyvää tai näkymätöntä, hetkellistä tai pitkäaikaista. Näkyvimmillään asunnottomuus on ulkona asuvien, ilman kunnan suojaa olevien asunnottomuutta, näkymättömimmillään esimerkiksi nuoren vanhempiensa luona vastentahtoisesti asuvan asunnottomuutena. Aarniolan (1988, 141) mukaan asunnottomuus on kodittomuutta. Ei ole paikkaa mihin koota omaisuuttaan eikä yksityisyyttä, omaa rauhaa. Asunnottoman ei tarvitse siivota, tiskata eikä kunnostaa kotiaan. Asunnottoman arki muodostuu hyvin erilaiseksi kuin asuvien.

Asunnottomuus on siis myös kodittomuuskysymys, ja asunnottomuutta voidaan lähestyä yhteiskunnasta syrjäyttävän kodittomuuden näkökulmasta. Granfeltin mukaan kodittomuus on vahva subjektiivinen ja psykososiaalinen ilmiö, joka monella tavalla kiinnittyy marginalisaatioon ja tietyllä tavalla edustaa äärimmäistä marginalisoitumista (ks. Granfelt, 1998). Koditon elää marginaalissa suhteessa kodillisiin. Kodittomuuskysymyksenä asunnottomuus-ongelma laajenee entisestään, sillä vakituisesti asuva voi olla koditon, jos hän ei tunne asuntoa kodikseen. Asuminen ja oma koti ovat osa ihmisarvoista elämää. Suomen perustuslain (1999/731) mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon sekä tukea omatoimista asumisen järjestämistä. Asunnottomat jäävät kuitenkin helposti yhteiskunnan ulkopuolelle (Kaakinen & Nieminen 2006).

Pienituloisuus ja köyhyys altistavat puutteelliselle asumiselle sekä lisäävät asunnottomuutta (Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti 2008a).

Vaikka asunnottomuus kytkeytyy erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin tai riskeihin, myös hyvätuloinen tai menestyvä ihminen voi joutua asunnottomaksi. Asunnottomuuteen voivat johtaa yksilötasolla esimerkiksi yleiset elämänhallinnan ongelmat, päihdeongelmat, psyykkiset ja fyysiset sairaudet, maksuvaikeudet ja velkaantuminen, vuokranantajan päätös myydä asunto, avio- tai avoerotilanne, muutto toiselle paikkakunnalle sekä vuokrat.

Lehtosen mukaan yhteiskunnallisella tasolla asunnottomuuden riskejä lisäävät sosiaaliset tekijät ja toisaalta verkostojen puute ja henkilökohtainen haavoittuvuus. Yhteiskunnallisia asuntomarkkinoilta syrjäyttäviä sosiaalisia rakenteita ovat kohtuuhintaisten asuntojen, yhteiskunnallisen tuen ja sosiaalisten ongelmien ehkäisyn puute sekä sosiaalinen eristäminen. Asunnottomuutta lisäävät myös puutteet arjenhallinnassa kuten asumistaidoissa, terveystalvelujen muutosten vaikutukset eli laajempi siirtyminen avohoitoon sekä maahanmuuton lisääntyminen (Lehtonen 2008, 29). Tänä päivänä yksi suuri asunnottomuuden syy löytyy myös ihmisten luottotietohäiriöistä. Niin yritykset kuin yksityiset vuokranantajatkin tarkistavat entistä hanakammin vuokra-asunnon hakijan luottotiedot, ja häiriömerkintä johtaa joko suoraan hylkäämiseen tai tavallista suurempien vuokravakuuksien vaatimiseen. Kun luottotietohäiriöinen kerran menettää asuntonsa, on hänen lähes mahdoton löytää uutta.

Asunnottomuus on urbaani ilmiö, joka koskettaa erityisesti miehiä, mutta niin naiset kuin kokonaiset perheetkin saattavat joutua asunnottomiksi. Marraskuussa 2008 yksinäisiä asunnottomia oli noin 8000 ja asunnottomia perheitä noin 300, joista pitkäaikaisasunnottomia arvellaan olevan yhteensä 2500. Pitkäaikaisasunnottomilla tarkoitetaan asunnottomien ryhmää, jonka asunnottomuus on pitkittynyt ja kroonistunut tai uhkaa kroonistua siksi, että tavanomaiset asumisratkaisut eivät tämän ryhmän kohdalla toimi eikä yksilöllisiä tarpeita vastaavia ratkaisuja ole riittävästi tarjolla. Pitkäaikaisasunnottomista 80 % asuu pääkaupunkiseudulla, suurin osa Helsingin alueella. (Asunnottomat 2007; Asunnottomat 2008.)

Suomalaista asuntopolitiikkaa ohjaavat erityisesti taloudelliset näkökulmat. Tämä tarkoittaa sitä, että huono-osaisten ryhmien asumisen varmistaminen on jäänyt vähemmälle huomiolle. Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportin mukaan asunnottomien määrä on viime vuosina kuitenkin ollut laskussa. Hallituksen tavoitteena on edistää jokaisen mahdollisuutta tarpeitaan ja toiveitaan vastaavaan asumiseen. Hallitus on

puuttunut asunnottomuuden vähentämiseen ja tavoitteena on pitkäaikaisasunnottomien määrän puolittaminen vuoteen 2011 mennessä. (Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti 2008a, 26–35.) Tällä hetkellä kuitenkin puheet hyvinvointivaltion toimivuudesta tai huonompiosaisten huolenpidosta tuntuvat asunnottomuudesta puhuttaessa sangen yleviltä (Juurinen&Virtanen-Olejniczak 2008, 141).

Asunnottomuus koskettaa kaikkia tässä tutkimuksessa käsiteltäviä erityisryhmiä – päihteidenkäyttäjiä, toimeentulotuen saajia sekä vankeja, ja näkyvät heitä koskevassa aineistossa. Pelkistäen voi todeta, että toimeentulotuen saajilla asunnottomuuden syyt löytyvät usein vuokraveloista, yleisestä velkaantumisesta tai maksuvaikeuksista sekä luottotietohäiriöistä. Päihdeongelmaisten kohdalla asunnottomuuden syyt ovat moninaisempia. Näistä ryhmistä erityisesti vankien asumistilanne vaikuttaa todella heikolta, sillä vankilaan joutuvista 41 % on asuntolassa asuvia tai asunnottomia ja vankilasta vapautuvien tilanne on vieläkin heikompi (ks. Rikoksettomaan elämänhallintaan 2001, 30–38).

Asunnottomuutta on tutkittu paljon 1970–1980-luvuilla (ks. esim. Aarniola 1988), mutta tutkimusta on tehty kiitettävästi myös 1990- ja 2000-luvuilla. Asunnottomuutta on tutkittu asunto- ja yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä (Summa 1990; Lehtonen & Salonen 2008; Kaakinen & Nieminen 2006), kaupunkikohtaisesti (Korhonen 2002; Juurinen 2001), palvelujen ja sosiaalityön näkökulmasta (Hämäläinen 2003; Karjalainen 1993; Sunikka & Seppälä & Granfelt 2007), kodittomuuskysymyksenä (Mikkonen & Kärkkäinen 2003), erityisryhmien näkökulmasta (Rastas 2002; Granfelt 2003; Murto 1978) ja identiteetin näkökulmasta (Haahtela 2008). Lisäksi asunnottomia on tutkittu yhteiskunnan jäsenenä (Nuorteva 2008), joka kaikista parhaiten nivoutuu myös osallisuuteen, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden teemoihin. Asunnottomien osallistuminen ja osallisuus jäävät tutkimuksissa yleisesti kuitenkin valitettavan vähälle huomiolle. Seuraavaksi tarkastelen asunnottomien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta erityisesti Haahtelan (2008), Granfeltin (2003), Murrin (1978) ja Nuortevan (2008) tutkimusten pohjalta, koska näistä teoksista löytyy selviä viittauksia asunnottomien osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen.

8.2 Asunnottomuus ja osallisuus

Haahtela on kirjoittanut artikkelin asunnottomien naisten identiteetistä. Artikkelissa esitellään naistyötä, jonka kautta tuetaan asunnottomien naisten osallistamista ja kuntoutumista kohti työkykyistä kansalaisuutta sekä kiinnittymistä yhteiskuntaan. Naistyön palveluketju avaa asunnottomille naisille erilaisia osallisuuden paikkoja, kuten päivätoimintaa ja työpajoja, joissa heillä on mahdollisuus liittyä ja kiinnittyä toimintaan. Mahdollisuuksien ja osallisuuden kokemukset rakentuvat näin oikeuksien ja velvollisuuksien kautta. Ne, joilla on vaikeuksia sosiaalisten suhteiden solmimisessa, voivat saada uudenlaisia osallisuuden kokemuksia tukipisteen avulla. (ks. Haahtela 2008.) Osallisuus siis muodostuu osallistumisen kautta, ja näyttäytyy sitoutumisena toimintaan. Toiminnan avulla yhteiskunnallinen osallisuus ja osallisuus omien asioiden hoidossa vahvistuvat. Artikkelissaan Haahtela toteaa, että osallistuminen tuo naisille yhteiskuntaan liittyviä oikeuksia. He oppivat työelämään liittyviä taitoja ja tietoja, joiden avulla pärjääminen yhteiskunnassa helpottuu. Naiset osallistuvat aktiivisesti oman elämänsä suunnitteluun ja muutoksen tavoitteluun. (Haahtela 2008, 248–252.)

Osallisuus ja osallistuminen näyttäytyvät Haahtelan artikkelissa ennen kaikkea osallistamisen näkökulmasta. Asunnottomille naisille tarjotaan valmiit raamit, jonka sisällä he voivat osallistua ja kokea osallisuutta. Tällöin asunnottomien omaehtoinen osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus nähdään rakentuvaksi osallistamisen kautta. Osallistaminen tukeutuu yksilön motivoitumiseen, mutta osallistumisen tapa ja motivaatio eivät suoraan lähde yksilöstä itsestään. Haahtelan esittelemä naistyö tarjoaa mallin asunnottomien naisten kuntoutukseen ja osallistumisen lisäämiseen. Artikkelin mukaan osallistuminen tuo mukanaan oikeuksia, ja naisia tuetaan kohti työkykyistä kansalaisuutta.

Vankilasta kotiin vai kadulle? teoksessaan Granfelt (2003) erittelee vapautuvien vankien asumistilannetta ja asunnottomuutta. Tutkimus perustuu ajatukselle, että asuminen on muun elämän perusedellytys, joka mahdollistaa työssäkäynnin, päihteidenkäytön hallinnan sekä ihmissuhteiden solmimisen. Asunnottomuus, vankeus ja köyhyys lisäävät tarkoituksettomuutta ja toivottomuuden kokemuksia – osattomuutta. Asuminen on jo itsessään osallisuutta, sillä Granfeltin mukaan asuminen on tapa olla yhteiskunnassa ja maailmassa. Asunto on yhteiskuntaan integroitumisen perusedellytys. Kodittomana ei voi integroitua yhteiskuntaan. (Granfelt 2003, 13.) Esimerkkinä tilanteen parantamiseksi

Granfelt esittelee asumisen porrasmallin, joka helpottaa yksilön kiinnittymistä lähiyhteisöön ja yhteiskuntaan, ja lisää yksilön osallisuutta sekä mahdollistaa laajemman osallistumisen.

Lasse Murron tutkimus *Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet* (1978) pureutuu syvällisesti asunnottomien alkoholistien elämään ja elinolosuhteisiin. Tutkimuksesta löytyy viittauksia asunnottomien alkoholistien osallisuuteen, osallistumiseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen. Murron mukaan asunnottomille alkoholisteille on tyypillistä tunne siitä, että ponnistelut ovat turhia, koska mahdollisuudet elämäntilanteen muuttumiseen ovat kuitenkin pienet. Myös yhteiskunnan asioihin puuttuminen ja puuttumisyritykset lähinnä turhauttavat. Asunnottomien alkoholistien vaikutus- ja osallistumismahdollisuudet omaan tilanteeseen sekä laajemmin poliittisesti, taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti ovat vähäisemmät kuin ihmisillä yleensä. (ks. Murto 1978, 118–119.)

Sekä Granfeltin että Murron tutkimukset kuvaavat hyvin asunnottomuutta osattomuutena. Omaan elämään, yhteisöön ja yhteiskuntaan vaikuttaminen, osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen on äärimmäisen hankalaa ilman asuntoa. Kuten Murto asian ilmaisee, heikommassa yhteiskunnallisessa asemassa olevat saattavat suhtautua varsin välinpitämättömästi ympäröivään maailmaan. Heidän ajattelunsa liikkuu pääasiallisesti vain oman maailman ja kokemuksen puitteissa, ja niitä on vaikea liittää koko yhteiskuntaa koskevien kysymysten käsittelyyn. (ks. Murto 1978). Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö heikommassa asemassa olevat haluaisi vaikuttaa omaan elämäänsä koskevaan päätöksentekoon tai laajemminkin toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan.

Asunnottomien omia kokemuksia vaikutusmahdollisuuksistaan on tutkinut Nuorteva (2008) pro gradu työssään *Asunnoton yhteiskunnan jäsenenä*. Tutkimuksessaan Nuorteva haastatteli asunnottomia Asunnottomien yö-tapahtuman aikana. Tulosten mukaan asunnottomien ääni pääsee vain harvoin esille asunnottomuuskeskusteluissa ja -tutkimuksissa. Asunnottomat kokevat puutteita vaikutusmahdollisuuksissaan sekä yhteiskunnallista kuulumattomuutta. Asunnottomien mielestä poliitikot eivät ole tarpeeksi tietoisia asunnottomien todellisuudesta, eivätkä yhteiskunnan päättäjät eri tasoilla kuuntele asunnottomien mielipiteitä ja näkemyksiä. Tutkimuksessa asunnottomat nostivat esille halun tulla kuulluksi ja kuunnelluksi sekä pettymyksen siitä, ettei tukea yhteiskunnan

tasolta saa. (Nuorteva 2008, 62–65.) Tutkimuksista nousee hyvin esiin se, että tutkittavalla ryhmällä saattaa olla, ja onkin, sanottavaa omasta elämästään ja siihen liittyvistä toimenpiteistä. Vaikka yksilö kokisi voimattomuuden tunteita, haluaa hän silti olla elämänsä subjekti eikä objekti.

Kuten edellä on jo tullut esiin asunnottomuustutkimukset käsittelevät eri asunnottomien osaryhmiä, kuten vankeja tai päihteidenkäyttäjiä. Tutkimukset käsittelevät asunnottomuutta ja asunnottomia, mutta eivät juuri kuule itse asunnottomien mielipiteitä tai heidän ajatuksiaan. Tutkimukset ovat lähinnä suunnattu viralliseskustelun eri toimijoille, kuten virkamiehille tai tutkijoille, ei asunnottomille. Sama trendi näkyy laajemmin kaikkien huono-osaisten ryhmien kohdalla. Kohderyhmää ei kuitenkaan tulisi sivuuttaa, vaan ihmiset pitäisi ottaa mukaan omaa elämää koskevaan tutkimukseen ja päätöksentekoon. Samalla yksilöiden omaehtoinen osallisuus, osallistuminen ja aktiivinen kansalaisuus lisääntyisivät. Setälän (2003) mukaan kaikilla yhteiskunnan jäsenillä pitää olla oikeus ja mahdollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon ja päättää omasta toiminnastaan. Asunnottomien osallisuuden, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden vahvistamisessa perusedellytyksenä on ennen kaikkea asunnottomuuden ehkäisy ja torjunta. Ihmisarvoisen elämän mukaiset asumisolot ovat jo iso askel osallisuuteen. Oma koti luo jokaiselle parhaat edellytykset osallistumiseen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamiseen.

9. JOHTOPÄÄTÖKSET

9.1 Aktivoinnin ja järjestelmän näkökulmat hallitsevia

Päihteidenkäyttäjää, vankeja, toimeentulotuen saajia ja asunnottomia käsittelevässä tutkimusaineistossa näkyi omaehtoinen osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus varsin heikosti. Jo tutkimusaineiston koko antoi viitteitä siitä, ettei huono-osaisten osallisuutta ole tästä näkökulmasta tutkittu paljoakaan aiemmin. Myös muiden huono-osaisten ryhmien, mielenterveyskuntoutujien, vammaisten, pitkäaikaistyöttömien ja koulupudokkaiden, osalta tilanne näyttää samansuuntaiselta (vrt. Särkelä M. ym. 2009). Tutkimuksissa osallisuus nousi esiin lähinnä yhteisöhoitojen, aktivoinnin, yhteiskuntaan integroitumisen ja palvelujärjestelmän näkökulmasta.

Tutkimusaineiston perusteella vankien osallisuus on lähinnä toimenpiteiden kohteena olemista eri yhteiskunnan tasoilla (vrt. esim. Rikoksettomaan elämähallintaan 2001). Myös toimeentulotuen saajien kohdalla vastaanottamisen malli näytti tutkimusaineiston perusteella hallitsevalta. Päihteidenkäyttäjien osallisuus näyttäytyi mahdollisena tulevana osallisuutena, joka mahdollistuu siinä vaiheessa kun päihteidenkäyttäjä on kuivilla. Käytön aikaisesta osallisuudesta muuna kuin hoitokytköksenä ei tutkimusaineistossa juuri puhuttu (vrt. Ahmaoja 2006; Salomon 1998). Asunnottomat ovat valmiiksi sivusta osallisuudesta, sillä asuminen on jo osallisuutta lähiyhteisöön ja yhteiskuntaan.

Huono-osaisten osallisuutta lähestytään helposti osallistavasta ja aktivoivasta näkökulmasta sen sijaan, että keskityttäisiin omaehtoisen osallistumisen mahdollisuuksien lisäämiseen ja osallistumisen kynnyksen madaltamiseen. Molemmat näkökulmat ovat itsessään tärkeitä ja niitä tulisi pitää esillä rinnakkain. Suomalaisen kansalaisen stereotypia on terve, työssäkäyvä, lakia noudattava, heteroseksuaalinen ja suomalaisen identiteetin omaava kansalainen. Stereotypian takaa jää usein huomaamatta rajapinnalla elävät. Heidän kansalaisuutensa nähdään ennemminkin aktivointina ja tarpeena aktivoida kuin yhteiskunnallisena tasavertaisena kansalaisuutena. Erityisesti huono-osaiset ihmiset nähdään aktivoinnin kohteena, ei henkilöinä, joilla on oikeus omaehtoiseen osallistumiseen ja osallisuuteen. (vrt. Särkelä M. ym. 2009).

Osallistumiseen liittyvä aktivointi voi kuitenkin jopa rajata yksilön osallistumisen väyliä ja vaikuttamiskohteita, sillä aktivoiva osallistaminen lähtee valmiista raameista eikä välttämättä tue yksilön omista tarpeista nousevaa osallistumista. Aktivoinnilla ja osallistamisella siis tarjotaan mahdollisuutta osallistua, muttei tueta yksilöiden omaehtoista osallisuutta ja omanlaisia osallistumisen paikkoja.

Osallisuuden heikkous nousi tutkimuksissa vahvasti esiin objekti-subjekti-jaottelun kautta. Tutkimusaineistossa päihteidenkäyttäjää, asunnottomia, toimeentulotuen saajia ja vankeja lähestyttiin lähinnä objektiin näkökulmasta. Ryhmät olivat tutkimusten kohteen lisäksi myös osallisuuden ja osallistamisen kohteita. Ryhmien omaehtoista osallisuutta tai sen muotoja ei käytännössä tuotu esiin. Jokainen meistä kuitenkin haluaa olla oman elämänsä subjekti, ja siihen kaikilla tulee olla mahdollisuus. Toisilla tämä mahdollisuus on heikentynyt tai rajattu. Huono-osaisten osallisuuden ja osallistumisen ongelmiin vaikuttaa joissain määrin myös kielen ja ilmaisun ongelmat. Työelämän ja vaikuttamistoiminnan ulkopuolella olevan ilmaisu ei välttämättä vastaa yhteiskunnan kommunikaation normia, esimerkkinä tästä eräs päihdekuntoutuja, joka lopetti yhdistystoiminnan koska ei osannut ilmaista itseään kielellä, jota yhdistyksen kokouksissa käytettiin. Osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta tulisikin tarkastella entistä laajempaan kysymyksenä, johon ovat sidoksissa yhteisöllisyys, yksilön ja ryhmän identiteetti, luottamus ja sosiaalinen pääoma, elämänhallinta sekä omaehtoisuuden ja osallisuuden monimuotoisuus.

Osallisuus omaa itseään koskevaan päätöksentekoon ja osallistumismahdollisuudet laajemmin ovat huono-osaisten (päihteidenkäyttäjillä, vangeilla, toimeentulotuen saajilla ja asunnottomilla) heikommat kuin ihmisillä keskimäärin (ks. esim. Pohjola 1994a, 1995; Siltaniemi ym. 2008, 2009). Nämä ryhmät unohdetaan helposti heitä itseään koskevassa päätöksenteossa. Sen sijaan, että heitä pidettäisiin aktiivisina toimijoina, heidät asetetaan toimenpiteiden kohteeksi. Päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallistumismahdollisuuksien parantamiseksi tulisi vaikuttaa muiden kansalaisten asenteisiin ja haluun ottaa ryhmät mukaan eri osallistumisen areenoille. Negatiivisesta solidaarisuudesta täytyisi päästä kohti positiivista solidaarisuutta, niin että osallisuutta ja osallistumista tuettaisiin muutenkin kuin puheen tasolla.

Huono-osaisten kansalaisuus määrittyy helposti erilaisten asiakkuuksien kautta. Tämä näkyy hyvin palvelujärjestelmässä. Asiakkuus-määrittely vaikeuttaa huono-osaisten kansalaisuuden toteuttamista, sillä asiakkaana olo ikään kuin syö heiltä mahdollisuudet aktiiviseen ja täysipainoiseen kansalaisuuteen, siirtää heidät subjekteista toimenpiteiden kohteeksi (vrt. Valokivi 2008). Palvelujärjestelmän toimivuudella onkin suuri vaikutus huono-osaisten arkielämään ja osallisuuden sekä kuulluksi tulemisen kokemuksiin. Huono-osailla näyttää olevan vaikeuksia palvelujärjestelmän kanssa. Palvelujärjestelmässä he näyttävät menettävän subjektiutensa ja muuttuvan toimenpiteiden kohteeksi. Palvelujärjestelmän heikkous nousi esiin erityisesti vankien kohdalla. Pitkien laitoksissa vietettyjen ajanjaksojen jälkeen vankien paluu arkielämään on vaikeaa, ja näyttää siltä, että juuri tässä vaiheessa yhteiskunnan tukiverkkojen ja palvelujärjestelmän kanssa toimiminen on hankalaa (vrt. Rikoksettomaan elämänhallintaan 2001).

Kun kansalaisesta tulee palvelujärjestelmän asiakas, hän helposti leimautuu. Leimautuminen heikentää mahdollisuuksia osallistua tasa-arvoisesti kansalaisena yhteiskunnalliseen toimintaan. Päihteidenkäyttäjät, vangit, toimeentulotuen saajat ja asunnottomat kärsivät kaikki tästä leimasta. Palvelujärjestelmässä pyritään erilaisten aktivointitoimenpiteiden avulla kannustamaan sen asiakkaita takaisin normaalina pidettyyn elämään ja sitä kautta aktiiviseen kansalaisuuteen. Aktivoinnilla on sijansa palvelujärjestelmässä. Kansalaisuus tulisi ymmärtää laajempaan, ei vain rakenteisiin ja normeihin sidoksissa olevana kokonaisuutena. Pitäisi analysoida tarkemmin ihmisten toimintaa ja sitä kautta löytää ihmisille luontaisia osallistumisen tapoja ja lähteä tukemaan sekä luomaan edellytyksiä niille. On mahdollista, että emme vielä riittävästi tunne ja tunnista niitä tapoja, joilla ihmiset jo nyt osallistuvat, johtuen siitä etteivät tavat edusta perinteistä valtavirran osallistumista. Tätä kautta voisi löytyä konkreettisia uusia mahdollisuuksia osallistua ja toimia aktiivisena kansalaisena.

Yhteiskunnan tehtävänä on varmistaa, että kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on mahdollisuus osallistua omaa elämäänsä, lähiyhteisöään koskevaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Erityisryhmät ja erilaisuus tulisi nähdä mahdollisuutena, joihin panostamalla yhteiskuntaan saataisiin lisää rikkautta, toimijoita ja hyvinvointia. Tämä vaatisi yhteiskunnallista panostusta erityisryhmiin ja heidän muukaan ottamista heitä itseään koskevaan päätöksentekoon sekä erilaisuuden sietokyvyn kasvamista suomalaisessa yhteiskunnassa. Tämän tulisi heijastua myös palvelujärjestelmään, jota voisi

kehittää ihmislähtöisemmäksi ja tasavertaisemmaksi. Palvelujärjestelmää tulisikin tarkastella kriittisesti osallistumisen näkökulmasta. Miten yksilö pystyy toteuttamaan itseään ja osallisuuttaan palvelujärjestelmän sisällä? Miten palvelujärjestelmä mahdollistaisi huono-osaisten aktiivisen mukanaolon ja tasavertaisuuden työntekijöiden kanssa?

Tutkimuksen aineistossa olleissa eri tutkimuksissa todettiin, että vankien mahdollisuudet osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan niin vankilassa kuin vapautumisen jälkeen ovat rajoittuneet. Miten sitten vankien osallistumismahdollisuuksia niin vankeudessa kuin vapautumisen jälkeen pystyttäisiin tukemaan? Mielenkiintoista olisi selvittää minkä verran ja minkälaisilla eri tavoilla vangit haluaisivat osallistua eri areenoilla, kuten yhteiskunnallisesti tai lähiyhteisön toimintaan, minkälaisia asioita tai rakenteita he kokevat osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen esteiksi, ja miten he itse lähtisivät luomaan itsellensä osallistumismahdollisuuksia ja osallistumisen paikkoja. Tärkeää olisikin tehdä tutkimusta laajemmin siitä, miten eri ryhmät kokevat oman osallisuutensa, mahdollisuutensa osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan sekä pohtia, millä tavalla sosiaalisesti syrjäytyneiden, kuten asunnottomien, on mahdollista osallistua yhteiskunnan toimintaan ja itseään koskevaan päätöksentekoon.

Lisäksi tulisi tehdä tutkimusta, jonka teossa kohderyhmät ovat itse mukana. Pääteidenkäyttäjiä, vankeja, toimeentulotuen saajia ja asunnottomia koskevassa tutkimuksessa korostui halu olla osallisena omaa elämää koskevassa päätöksenteossa ja päätöksenteossa myös laajemmin (ks. esim. Nuorteva 2008). Osana yhteiskunnallista päätöksentekoa tehdään usein myös tutkimuksia tai selvityksiä, joihin päätöksenteko pohjautuu. Jos tutkittavan ryhmän jäsenet otettaisiin mukaan tutkimuksen tekemiseen, vahvistaisi se heidän omaehtoista osallisuuttaan, osallistumisen kokemuksia sekä aktiivista kansalaisuutta. Erilaisia heikommassa asemassa olevia ryhmiä tulisi kuunnella enemmän, ja tutkia näiden ryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta niin kulttuurillisena, kielellisenä, poliittisena, yhteiskunnallisena kuin identiteettikysymyksenä.

Jotta päästäisiin käsiksi ja löydettäisiin uusia eri ihmisryhmien tapoja osallistua yhteisöjen ja yhteiskunnalliseen toimintaan, tulisi osallisuutta ja osallistumista siis tutkia monipuolisimmin. Tutkimuksissa tulisi tuoda esille erityisryhmien omia kokemuksia kansalaisuudestaan. Erityisryhmien omasta arkielämästä kumpuava tieto on tärkeää

löydettävissä olevaa tietoa, jolle pitäisi osata antaa aiempaa suurempi arvo. Kuten Helne toteaa, syrjäytyneiden oma puhuttu syrjäytyminen ja kertomukset elämästään, saattavat oikaista virheellisiä käsityksiä. Syrjäytyneiden ääneen kuulumatta jääminen saattaa johtaa virheellisiin ratkaisuihin toimenpiteistä päätettäessä. (Helne 2002, 155.)

Vankien, päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismahdollisuuksia tulisi myös tutkia enemmän. Tärkeää olisi kerätä tietoa siitä, miten nämä ryhmät kokevat omat mahdollisuutensa osallistua ja toteuttaa aktiivista kansalaisuuttaan sekä siitä, mitä kaikkea ryhmät itse tarkoittavat puhuessaan osallistumisesta ja aktiivisesta kansalaisuudesta. Osallistumisen, osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteitä tulisi hahmottaa eri huono-osaisten ryhmien näkökulmasta. Näyttäytyvätkö termit eri ryhmille samalla tavalla kuin mitä niillä on totuttu viranomais- ja tutkijakeskusteluissa tarkoittamaan?

9.2 Uudenlaisten omaehtoisten osallistumisväylien tarve ja identiteetti

Osallisuus on tärkeä osa yksilön identiteettiä ja sen luomisprosessia. Kuten aiemmin on jo tullut ilmi, identiteettiä rakennetaan vuorovaikutuksen avulla sosiaalisissa suhteissa. Omaehtoisella ja mielekkäällä osallistumisella yksilön saa positiivisia kokemuksia itsestään toimijana ja suhteestaan yhteiskuntaan ja muihin toimijoihin. Niin päihteidenkäyttäjillä, toimeentulotuen saajilla, asunnottomilla kuin vangeilla on halu toimia yhteiskunnassa ja osallistua sosiaalisissa verkostoissa. Heille osallistuminen saattaa kuitenkin tuntua liian hankalalta tai osallistumisen vaatimukset liian suurilta. Täytyy muistaa, että heikommassa asemassa olevat käyttävät perinteisten osallistumisväylien lisäksi myös vaihtoehtoisia osallistumisen muotoja, joko omasta halustaan tai osallistumisareenoilta poissulkemisen vuoksi. Näin ollen ihmiset määrittelevät aina itse osallisuutensa ja osallistumisensa, tapansa olla toimija ja aktiivinen kansalainen. Voisiko olla olemassa osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta, joita ei viranomais- tai tutkijapuheessa vielä tunnisteta osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden muodoiksi?

Omaehtoisella osallisuudella on suuri merkitys myös kansalaisuuden rakentajana. Jokainen ihminen on kansalainen, vaikka hän ei aktiivisesti toteuttaisi kansalaisuuttaan. Manninen

(2008, 90) huomauttaa, etteivät kaikki kansalaiset pysty harjoittamaan kansalaisuuttaan aktiivisesti yhteiskunnan tarjoamissa puitteissa eli paikoissa ja tavoilla, joissa kansalaisten haluttaisiin osallistuvan. Kuure (1999, 61, 69) puolestaan toteaa, yhteiskunnan yksilöllistymisen vaikuttaneen kansalaisuuden rakentumiseen siten, että kansalaisuus rakentuu nykyisin entistä enemmän yksilön arkipäivän tasolla. Kansalaisuus ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen muodot näyttäisivät olevan murroksessa. Tämän voi nähdä peilaantuvan myös äänestysaktiivisuuden laskuna ja erilaisten vaihtoehtoisten osallistumismuotojen, kuten internetissä vaikuttamisen, haktivismin⁴, kasvuna.

Päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja vankien osallisuuden, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden voidaan nähdä ilmentyvän muualla kuin annetuissa rakenteissa. Osa- ja vastakulttuurien osallistumisen paikat kiinnittävät ryhmän jäsenet tiukasti omaan ryhmäänsä, esimerkkinä kuuluminen tiiviiseen ryyppyporukkaan. Tällöin ne saattavat rajata laajempaa yhteiskunnallista toimijuutta. Vastakulttuurien ryhmistä löytyy myönteistä tukea yksilön omalle identiteetille, sosiaalisia verkostoja ja positiivisia kokemuksia, jotka saattavat laajemmassa yhteiskunnallisessa kanssakäymisessä jäädä kokematta. Laajempi yhteiskunnallinen osallistuminen saattaa tällöin tuntua tarpeettomalta. Esimerkiksi erilainen vaikuttamistoiminta, kuten äänestäminen, näyttäisi tutkimusaineiston mukaan olevan huono-osaisten eri ryhmille tavanomaista vaikeampaa. Toisaalta löytyy halua osallistua ja vaikuttaa, mutta toisaalta vaikuttamisyrittämisellä ei nähdä tilanteeseen saatavan muutosta (vrt. Murto 1978).

Huono-osaisten osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus näyttäisivät kärsivät myös ihmisten arkitodellisuuden eriytyemisestä. Suomalaisen yhteiskunnan teollistumisen jälkeinen kehitys on kasvavaa vauhtia rikkonut vanhoja yhteisöllisyyden perinteitä. Yhteisöllisyyden kadotessa osallisuuden kokemus on erityisesti huono-osaisten kadoksissa. Vielä muutama vuosikymmen sitten oli jokaisella kylällä ja pikkupaikkakunnalla oma ”kylähullunsa”, joita yhteisö tuki oudoksumisesta huolimatta. Tämän päivän Suomessa tällaiset ”kylähullut”, erityisryhmien edustajat, vaietaan yleensä näkymättömiin. Usein huono-osaisten ryhmille, kuten päihteidenkäyttäjille tai vangeille, muodostuu omat vahvat alakulttuurinsa, alakulttuurin ryhmäidentiteetti ja sille ominaiset puhetavat. Alakulttuurit ja niissä

⁴ Haktivismilla tarkoitetaan tietokone- ja verkkovälitteisen aktivismin eri muotoja ks. esimerkiksi <http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/haktivismi>

käytettävä kieli yhdistää ryhmän jäseniä toisiinsa, mutta saattaa samalla vaikeuttaa suhdetta valtaväestöön sekä hankaloittaa alakulttuurista irtautumista.

Huono-osaisten osallisuuteen ja osallistumismahdollisuuksiin saattaa siis vaikuttaa kulttuurinen muutos yhteiskunnassa ja sen eri yhteisöissä. Vaikka Suomi on 2000-luvulla entistä moniarvoisempi ja monikulttuurisempi yhteiskunta, tietynlaista erilaisuutta, kuten alkoholisteja, siedetään huonosti. Huono-osaisten osallistumismahdollisuuksien parantamiseksi tulisikin vaikuttaa muiden kansalaisten asenteisiin ja haluun ottaa heidät mukaan eri osallistumisen areenoille. Tällä hetkellä esimerkiksi vanki on yhteiskunnan näkökulmasta vanki vapauduttuaankin, ja kohtelu sen mukaista.

Suomalaisessa yhteiskunnassa korostetaan työn ensisijaisuutta toimeentulon lähteenä ja parhaana keinona yhteiskunnallisen osallisuuden saavuttamiseen. Toimeentuloturva puolestaan nähdään passiivisena etuutena, jonka piirissä olevat tulee aktivoida. (Keskitalo 2008, 7-8.) Huono-osaiset ovat pääosin syrjäytyneet työelämästä, jolloin yhteiskunnallista osallisuutta ei sen avulla voida saavuttaa. Kansalaisyhteiskunta tarjoaa tällöin osallistumismahdollisuuksia ja mahdollisuuksia osallisuuden tunteen rakentumiselle. Laajempaa yhteistyötä pitäisi kehittää yhteiskunnan eri toimijoiden välille. Kuntien, järjestöjen ja erilaisten yhteisöjen yhteistyö ja tuki ovat keskeisessä asemassa palveluja järjestettäessä esimerkiksi vapautuvalle vangille (vrt. Rikoksettomaan elämänhallintaan 2001, 64–70).

Siisiäisen mukaan eliitin ja kansalaisten jokapäiväisen elämän välinen kuilu voidaan kuroa umpeen ainoastaan demokraattista vuoropuhelua käyvien ja intressejä artikuloivien yhteiskunnallisten organisaatioiden välityksellä. Toistaiseksi yhteiskunnalliset liikkeet ja yhdistykset näyttävät tarjoavan parhaan mahdollisuuden ottaa huomioon erilaiset vaihtoehtoiset ratkaisut poliittisen kehityksen ongelmiin. Samaiset liikkeet tarjoavat myös tuntumaa tavallisten ihmisten huolenaiheisiin ja kokemuksiin. (Siisiäinen, 1996.)

Järjestöt ovat osa kansalaisyhteiskuntaa. Järjestöt kartuttavat sosiaalista pääomaa ja vaikuttavat yhteiskunnallisen kehityksen suuntaan. Aktiivinen kansalaisuus ja osallisuus rakentuvat myös järjestöissä toimimalla ja oppimalla. Niiden toiminta ehkäisee ongelmien syntymistä ja syvenemistä sekä tukee ihmisten arjessa selviytymistä. Järjestöt tavoittavat usein ihmisiä, jotka jäisivät muuten yksin ja tuetta erilaisten ongelmiansa kanssa.

Toiminnalla on tärkeä merkitys myös köyhyyden ja syrjäytymisen ehkäisemisen sekä syrjäytyneiden ihmisten yhteisöön kiinnittymisen ja osallistumismahdollisuuksien kannalta. (vrt. Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti 2008a, 46.) Vaikka esimerkiksi sosiaali- ja terveysjärjestöt tarjoavat osallistumisen mahdollisuuksia myös vaikeissa elämäntilanteissa oleville ihmisille, myös erilaisilla järjestöillä on myös kehitettävää siinä, miten ne voisivat mahdollistaa osallistumista nykyistä laajemmalle ihmisjoukolla ja erityisesti huono-osaisille ihmisryhmille.

Päihteidenkäyttäjien, vankien, toimeentulotuen saajien ja asunnottomien osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden parantumiseen tarvitaan laaja osallistumis- ja vaikuttamiskenttä. Vallan ja vaikuttamisen puute näkyy ryhmien puutteena saada vaikuttaa niihin muotoihin, joilla osallistua. Yksilöiden, kansalaisjärjestöjen, uskonnollisten yhteisöjen ja julkisten toimijoiden yhteistyötä tulisi kehittää osallisuuden ja osallistumismuotojen paranemiseksi ja omaehtoisen osallisuuden tukemiseksi. Omaehtoista osallistumista ja sen eri muotoja pitäisi saada laajemmin näkyväksi. Suorien ja epäsuorien osallistumismuotojen käytön kynnystä tulisi laskea. Erityisryhmien osallistumisen, aktiivisen kansalaisuuden toteuttamisen ja vaikuttamisen tulisi myös näkyä heidän omaa elämää, lähiyhteisöä ja yhteiskuntaa koskevassa päätöksenteossa. Ihmisiä on aivan turha kannustaa osallistumaan, jos osallistumisella ja vaikuttamisella ei nähdä konkreettisesti olevan merkitystä heidän oman elämänsä kannalta ja vaikutusta tehtyihin päätöksiin.

9.3 Yhteiskunnallinen osallistuminen ja sitä tukevat rakenteet

Tutkimusaineistossa korostuivat halu olla osallisena omaan elämään koskevaan päätöksentekoon sekä sosiaalisten verkostojen tärkeys. Osallisuus omaan elämään koskevaan päätöksentekoon nousi esiin kaikissa tarkastelluissa erityisryhmissä. Silti on vaikea löytää yhteiskunnallisia rakenteita tai mekanismeja, jotka tukisivat kyseisten ryhmien osallisuutta heidän arkielämässään. Paljon puhutaan yhteiskunnallisen osallistumisen ja äänestysaktiivisuuden laskusta, ja pohditaan näiden nostamiseen vaikuttavia keinoja. Samalla tuntuu unohtuneen se, että osallisuus ja osallistumisen halu sekä aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen lähtevät yksilön arjen tasolta, lähiyhteisöstä, sosiaalisesta verkostosta ja elinympäristöstä.

Tutkimusaineistosta nousi esiin yhteiskunnan rakenteiden vaikutus osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kokemuksiin. Kuten edellä on jo todettu, yhteiskunnassamme kansalaisilta odotetaan osallistumista tiettyihin rakenteisiin, kuten työelämään ja koulutukseen. Kun osallistuminen näihin rakenteisiin ei onnistu, häviää monelta osallistumismuodolta pohja. Siitäkin huolimatta etteivät kansalaiset aina pysty täyttämään heille asetettuja vaatimuksia, tulisi heille taata mahdollisuus osallistua yhteiskunnan toimintaan täysivaltaisina kansalaisina. Yhteiskunnan tehtävänä on varmistaa, että kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on helppoja ja toimivia tapoja osallistua omaa elämäänsä, lähiyhteisöään koskevaan ja laajempaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon.

Samalla osallisuutta, osallistumista ja aktiivista kansalaisuutta tulisi tulkita entistä laveammin, ja ymmärtää ne yksilön omaehtoisena aktiivisena toimintana. Aktiivinen kansalaisuus on ennen kaikkea yksilön ominaisuus. Ihminen on luonnostaan toimiva ja aktiivinen. Aktiiviseen kansalaisuuteen opitaan saamalla kokemuksia osallisuudesta ja oman osallistumisen myönteisistä vaikutuksista.

Yhteiskunta tarjoaa huono-osaisille monessa suhteessa vastuuta, muttei valtaa. Vastuun vaatimukset näkyvät aktivointipuheena. Yksilöillä on vastuu aktivoitua palvelujärjestelmän ja viranomaisten haluamalla tavalla. Vallan puute näkyy puolestaan puutteena saada vaikuttaa muotoihin, jolla osallistua, laajemmin osallistumismahdollisuuksien puutteena tai vähäisyytenä omassa elämässä, yhteisössä ja yhteiskunnassa. Huono-osaisten arkisten ongelmien yhteydet yhteiskunnan rakenteisiin ovat muuttuneet monimutkaisemmiksi. Ihmiset eivät välttämättä itse hahmota, mistä heidän ongelmansa johtuvat ja miten niitä pystyisi ratkomaan. Lisäksi huono-osaisten eri ryhmillä ei välttämättä ole kokemuksia etujensa yhtenäisyydestä, jolloin syrjäyttäviä mekanismeja ei nähdä. Yhteiskunnan rakenteet ovat siis yksilön kannalta merkityksellisiä. Erilaiset julkiset järjestelmät voivat vahvistaa kansalaisten omaehtoista toimijuutta. Se, ettei syrjäytymisuhan alla olevien ihmisten toimintakykyä ja osallistumisen mahdollisuuksia paranneta, on yhteiskunnallinen rakenteellinen ongelma (vrt. Särkelä M. ym. 2009).

Kansallisen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportin mukaan ”köyhyyttä kokevien päätöksentekoon vaikuttamisen lähtökohta on toimiva demokraattinen järjestelmä, oikeuslaitos sekä hyvä hallinto, joka kuulee kansalaista. Suurin osa köyhien

väestöryhmien asemaan suoraan vaikuttavista päätöksistä tehdään paikallisella tasolla. Kunnallinen demokratia ja aloite-oikeus tukevat Suomessa paikallista vaikuttamista. Hallinnon tulee toimia lähellä kansalaisia ja olla tietoinen eri väestöryhmien tilanteesta. On tärkeä taata, että kansalaisen kääntyminen hallinto- viranomaisen puoleen on mahdollisimman vaivatonta.” (Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti 2008a, 46.) Valitettavasti näyttää kuitenkin siltä, ettei huono-osaisten osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus juuri kukoista lähiyhteisön tasolla kunnallisessa päätöksenteossa (vrt. Kansalaisbarometri 2009). Tämä voi johtua siitä, ettei huono-osaisten erityisryhmien edustajia ole päättäjinä tai siitä, ettei kuntapäätäjiltä välttämättä löydy kiinnostusta huono-osaisten kuunteluun ja heidän arkielämänsä kannalta tärkeiden asioiden ajamiseen.

Uusien kaikkien yhteiskuntaryhmien osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta tukevien rakenteiden ja muotojen kehittämistyö tulisi käynnistää. Tällä hetkellä on vaikea löytää kovin monia yhteiskunnallisia rakenteita tai mekanismeja, jotka yksinkertaisesti ja helppoilla tavoilla toimivasti tukisivat eri ihmisryhmien osallisuutta niin laajemmin yhteiskunnallisesti kuin arkielämässä. Toivottavaa on, että sosiaali- ja terveysministeriön (2008b) Kaste- ohjelma⁵ ja eri tahojen osallisuushankkeet toisivat muutosta parempaan. Osallisuus ja osallistumisen halu sekä aktiivisen kansalaisuuden toteuttaminen lähtevät yksilön arjen tasolta, kuten sosiaalisista verkostoista ja elinympäristöstä. Arjen tason osallisuutta ja osallistumista tulisi painottaa enemmän julkisessa keskustelussa, joka päättäjien taholta usein kääntyy vain keskusteluksi äänestysaktiivisuuden laskusta. Olisivatko esimerkiksi uudenlaiset matalan kynnyksen osallistumismuodot vastaus laajempaan aktiivisen kansalaisuuden toteuttamiseen ja keino osallistumismahdollisuuksien lisäämiseen?

Voisiko syrjäytyneiden ja huono-osaisten yhteiskunnallista osallistumista vahvistaa deliberatiivisen demokratian avulla (ks. Gastil & Levine 2005; Nuorteva 2008). Deliberatiivinen demokratia perustuu ajatukseen, että kaikki päätökset tehdään avoimen keskustelun ja tahdonmuodostuksen avulla. Asioiden päätöksen pohjana ovat julkinen ja tasa-arvoinen keskustelu. Pitäisikö siis suomalaista demokratiaa uudelleen muotoilla niin, että erilaiset ihmisryhmät pääsisivät paremmin mukaan yhteiskunnalliseen

⁵ Kaste-ohjelmasta lisää Sosiaali- ja terveysministeriön sivuilta www.stm.fi/julkaisut.nayta/_julkaisu/1389884.

päätöksentekoon. Olisivatko esimerkiksi uudenlaiset matalan kynnyksen osallistumismuodot vastaus laajempaan aktiivisen kansalaisuuden toteuttamiseen ja keino osallistumismahdollisuuksien lisäämiseen?

Uudenlaisia matalan kynnyksen osallistumismuotoja on Suomessa viime vuosina jo kokeiltu. Kokeiluilla on lähdetty luomaan sellaisia osallistumisen paikkoja, joihin ihmisten on helppoa ja vaivatonta tulla. Näistä kokeiluista esimerkkeinä kansalaisareenat ja kansalaisten kohtaamispaikat, kansalais- ja asukastalot, asukastuvat, vanhempain kahvilat, kumppanuuskeskukset sekä pyöreän pöydän keskustelut. Myös virtuaalisia kohtaamispaikkoja, kuten vertaistukiryhmiä ja erilaisia keskusteluryhmiä ja -tiloja on kehitetty kiihtyvällä tahdilla. Virtuaalisten kohtaamispaikkojen etuna on nimettömänä pysyminen tai nimimerkillä keskustelu, joka saattaa edesauttaa sellaisten henkilöiden osallistumista, jotka eivät halua tuoda omaa nimeään esille. Toisaalta virtuaaliset kohtaamispaikat eivät ole vielä kaikkien tavoitettavissa esimerkiksi oman tietokoneen ja Internet-yhteyden vuoksi. Tärkeää olisikin kehittää palveluja niin, että kaikilla halukkailla olisi mahdollisuus osallistua virtuaalisiin kohtaamispaikkoihin sekä myös pääsy muualle Internetiin.

Kansalaisareenan keräämän tiedon mukaan erilaisia matalan kynnyksen kohtaamispaikkoja löytyy ympäri Suomen jo noin 200 kappaletta. Kaikille avoimia kohtaamispaikkoja ovat esimerkiksi Idan kyökki Anjalankoskella ja Mummon kammari Hyvinkäällä, Tutun tupa Kajaanissa, Kumppanuuskeskus Oulussa, Asukastalo kivenkolo Helsingissä sekä Lähimmäisenkammari Jyväskylässä. (ks. <http://www.kansalaisareena.fi/index.php?sivu=kohtaamispaikat>.) Järjestöbarometrin 2008 mukaan ”kohtaamispaikat tarjoavat monenlaista apua ja tukea erilaisissa haastavissa elämäntilanteissa oleville”. Ne ovat yleensä järjestöjen, seurakuntien ja kuntien ylläpitämiä tiloja, joissa kansalaiset voivat osallistua erilaisiin toimintoihin. Kohtaamispaikat tarjoavat kävijöillä muun toiminnan ohella myös tilaisuuden osallistua vapaaehtois- ja vertaistoimintaan. (Järjestöbarometri 2008, 109–110.)

Youngin (1990) mukaan ihmisten tulisi ymmärtää toisten ihmisten sosiaaliset lähtökohdat ja heidän näkökulmansa osana demokratiaa. Myös tähän saattaisi deliberatiivinen demokratia olla vastaus. Deliberatiivisen demokratian ajatusten tuominen osaksi suomalaista osallisuus- ja vaikuttamiskeskustelua, saattaisi olla avain

osallistumismahdollisuuksien kehittymiseen laajemman osallistumispuhjan suuntaan. Huono-osaiset saattavat kokea kynnyksen osallistua varsin korkeaksi. Poutanen (2000) toteaa, että haluttomuutta osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ei pidä ajatella erilaisten elämäntaitojen puutteena, vaan se osoittaa, ettei institutionaalisilla osallistumismahdollisuuksilla ole arvostusta eikä omiin vaikuttamismahdollisuuksiin uskota. Osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien vaikuttavuutta tulisi pystyä parantamaan, niin, että kaikki väestöryhmät kokisivat osallistumisen mielekkääksi ja oman mielipiteensä julkittomisen tärkeäksi ja kannattavaksi.

9.4 Lopuksi

Tutkimuksen tulokset huono-osaisten, päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, asunnottomien ja vankien, heikosta osallisuudesta eivät ole yllättäviä, mutta surullisia. Kuten edellä on kuvattu, heidän osallisuutensa ja aktiivinen kansalaisuutensa näkyvät tutkimusaineistossa varsin rajoittuneissa muodoissa – aktivointina, integroitumisena ja objektiivana. Omaehtoisen osallisuuden muotoja ei tutkimusaineistosta käytännössä noussut esiin. Myös yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen osallisuus osoittautui varsin heikentyneeksi (vrt. esim. Kaukonen 2002; Knuuti 2007; Murto 1978).

Tutkimustulokset loivat selvän kuvan siitä, että suomalaisesta yhteiskunnasta on löydettävissä kahdenlaista kansalaisuutta, aktiivista toiminnallista sekä passiivista toiminnan kohteena olevaa kansalaisuutta. Päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, asunnottomien ja vankien kansalaisuuskuvaksi muodostuu jälkimmäinen. He päätyvät toiminnan kohteiksi erityisesti palvelujärjestelmän tasolla. Suomalaisessa yhteiskunnassa on perinteisesti nähty kansalaisuuden rakentuvan työelämän kautta. Tätä mielikuvaa tulisikin rikkoa, sillä jo 1990-luvun lama osoitti sen, miten helposti suuret ihmisryhmät yllättäen putoavat työelämästä. Työelämästä putoamisen ei pitäisi rajata tai muokata kenenkään kansalaisuutta kapeampaan suuntaan.

Tutkimustuloksista nousee aktivoinnin, integraation ja objektiivuden lisäksi häivähdyksiä omaehtoisen osallistumisen tärkeydestä (vrt. Granfelt 2003; Pohjola 1995; Kauppila 1999). Omaehtoista osallisuutta ei kuitenkaan suoranaisesti nosteta esiin eikä sen

ilmenemismuotoja juurikaan esitellä tai anneta kehittämisehdotuksia⁶. Tutkimusaineiston lähteet lähtevät liikkeelle ennen kaikkea ryhmien ulkopuolisista tavoitteista (aktivointi ja integraatio), tosin myös ryhmien elämismaailmaa, kokemuksia ja identiteettiä tuodaan esiin. Silti huono-osaisten ryhmät, pähteidenkäyttäjät, toimeentulotuen saajat, asunnottomat ja vangit, ovat ennen kaikkea kohteita, joiden oma ääni ei juuri tutkimusaineistossa kuulu. Tutkimusaineisto luo hyvän kuvan siitä, miten yhteiskunnassa huono-osaisten omaehtoinen osallistuminen ja aktiivisen kansalaisuuden toteuttamismuodot eivät ole tärkeysjärjestyksen yläpäässä.

Tutkimustulosten perusteella huono-osaisten osallisuuden, osallistumismahdollisuuksien ja aktiivisen kansalaisuuden parantamiseksi tulisi (1) kiinnittää huomiota ihmisten ajattelurakenteisiin ja asenteisiin, (2) muokata palvelujärjestelmää ihmislähtöisempään suuntaan, (3) kehittää eri toimijoiden yhteistyötä, (4) sekä matalan kynnyksen osallistumismuotoja, (5) tehdä tutkimusta huono-osaisten osallisuudesta ja osallistumismahdollisuuksista, jossa huono-osaiset ihmiset ovat itse mukana toimijoina ja tulkitsijoina.

Suomalaisessa yhteiskunnassa ja sen eri rakenteissa elää vahvana ajatus siitä, että huono-osaisten elämäntilanteiden parantamiseksi heihin tulisi kohdentaa erilaisia toimenpiteitä. Huono-osaisten elämän ja tilanteen parantamiseen tulee kiinnittää enemmän huomiota ja voimavaroja. Tärkeää olisi nostaa huono-osaisten toimenpiteiden kohteesta toimijaksi. Asenteisiin tulisi vaikuttaa myös niin, että päästäisiin eroon hiljaisesta syrjinnästä, poissulkemisesta ja leimautumisesta johtuvista ongelmista. Tämä tavoite on lähinnä ideologinen, mutta ihmisten asenteisiin vaikuttaminen pitkällä aikavälillä olisi mahdollista.

Palvelujärjestelmän kehittäminen ihmislähtöisempään suuntaan mahdollistaisi asiakas-työntekijä suhteen kehittämisen tasa-arvoisempaan suuntaan, niin ettei asiakas olisi vain toiminnan kohde, vaan aktiivinen toimija omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa. Palvelujärjestelmän kehittäminen onkin jo aloitettu sosiaali- ja terveysministeriössä sosiaali- ja terveyshuollon kansallisen kehittämisohjelman (KASTE) avulla. Kasteen päätavoitteina ovat osallisuuden lisääminen ja syrjäytymisen vähentäminen, hyvinvoinnin ja terveyden lisääminen sekä palvelujen saatavuuden, laadun ja vaikuttavuuden

⁶ Kirjoittaja huomauttaa, ettei ota kantaa tutkimusaineiston kirjoittajien näkemyksiin tai mielipiteisiin, vaan pyrkii objektiivisesti nostamaan esiin tutkimusaineistosta nousseet tulokset.

parantaminen. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008b, 17–30.)

Eri toimijoiden, julkisten, yksityisten ja järjestöjen yhteistyön kehittäminen monipuolistaisi huono-osaisten osallistumismahdollisuuksia ja sosiaalisia verkostoja. Huono-osaisten ihmisten osallisuuden ja osallistumismahdollisuuksien kehittäminen näiden ihmisten omista lähtökohdista on kaikkien tahojen yhteinen haaste ja vastuu. Matalan kynnyksen osallistumuotojen kehittäminen ja tutkimuksen monipuolistaminen laajentaisivat osallisuuden, osallistumisen ja aktiivisen kansalaisuuden kenttää. Tutkimusaineiston kapeuden perusteella lisätutkimuksen tarve on ilmeinen. Tutkimustietoa tarvittaisiin huono-osaisten osallisuuden ja aktiivisen kansalaisuuden kokemuksellisuudesta, osallisuudesta kulttuurisena ja kielellisenä kysymyksenä, siitä miten yhteiskunnan rakenteet vaikuttavat huono-osaisten osallistumismahdollisuuksiin sekä identiteetin rakentumiseen.

Mikä on sitten vastaus tutkimuksen otsikkoon: voiko huono-osainen olla osallinen? Tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että huono-osaisen on valtaväestöä vaikeampi olla täysipainoisesti osallinen. Osallisuuden ongelmat näkyvät niin omaa elämää koskevassa päätöksenteossa, sosiaalisissa verkostoissa, lähiyhteisön toimintaan osallistumisessa kuin laajemmin yhteiskunnallisessa osallisuudessa. Huono-osaisten, päihteidenkäyttäjien, toimeentulotuen saajien, asunnottomien ja vankien, osallisuus näyttää varsin ohuelta ja rajatulta osallisuudelta. Heidän osallisuuteensa, osallistumiseensa ja aktiiviseen kansalaisuuteensa tulisi kiinnittää jatkossa enemmän huomiota. Huono-osaisten osallisuuden vahvistamisessa ja heidän äänensä kuulumisessa on kyse hyvin syvästä asiasta yhteiskunnassa – yhteiskunnan kehittäminen kaikille edellyttää kaikkien mahdollisuutta osallistua sen kehittämiseen omien voimavarojen mukaisesti. Huono-osaiset on otettava mukaan yhteiskunnan aktiivisiksi toimijoiksi. Heille tulisi luoda paremmat edellytykset vaikuttaa omaa elämäänsä koskettaviin asioihin, yhteiskunnallisiin asioihin ja erityisesti heitä itseään koskevaan päätöksentekoon.

LÄHTEET

- Aarniola R. (1988) Asunnottomuuden arkipäivää. Y-säätiö, Gummerus, Jyväskylä.
- Ahmaoja M. (2006) Osallisena elämässä: kokemuksia Neva-yhteisön kuntoutuksesta. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- A-klinikkasäätiö (1998) Huumeet ja yhteiskunta: huume politiikka, hoito ja ennaltaehkäisy. Prevet-ohjelma. A-klinikkasäätiö, Helsinki.
- Alasuutari P. (1994) Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere.
- Allardt E. (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Anttiroiko, A.V. (2003) Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa Bäcklund P. (toim.) Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula. Tutkimuksia 5/2003. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki.
- Arajärvi P. (1997) Toimeentulotuen kehittäminen: selvitysmiesraportti. Sosiaali- ja terveysministeriö, talous- ja suunnitteluosasto, Helsinki.
- Arajärvi P. & Särkelä R. (2008) Leipää ja lämpöä. Näkökulmia sosiaaliturvan uudistamiseksi. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry., Helsinki.
- Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus (2008) Asunnottomat 2007. Selvityksiä 3/2008. Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Benn 2000 The genesis of active citizenship in the learning society. Studies in the Education of Adults 32/2000
- Berger P. & Luckman T. (1995) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Gaudeamus, Helsinki.
- Bourdieu P. (1998) Järjen käytännöllisyys: Toiminnan teorian lähtökohtia. Vastapaino, Tampere
- Bäcklund P, Häkli J. & Schulman H. (toim.) (2002) Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus, Helsinki.
- Enroos R. (2008) Vankila lapsuudessa – lapset vankilassa. Tutkimus lapsista, joiden elämää äidin vankeus värittää. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2008. Rikosseuraamusvirasto, Vammala.
- European Commission (2001) Joint Report on Social Inclusion. Part 1: The European Union and Executive Summary. European Commission, Brussels.

- Euroopan yhteisöjen komissio (2001) Eurooppalaisen elinikäisen oppimisen alueen toteuttaminen. Komission tiedonanto 21.11.2001. KOM (2001) 678 lopullinen. Euroopan yhteisöjen komissio.
- Euroopan yhteisöjen komission tiedonanto (2003) Yhteinen raportti sosiaalisesta osallisuudesta KOM(2003) 773. Euroopan yhteisöjen komissio, Bryssel.
- Euroopan yhteisöjen komissio (2005) Sosiaalista suojelua ja sosiaalista osallisuutta koskeva yhteinen raportti KOM(2005) 14. Euroopan yhteisöjen komissio, Bryssel.
- Faubion J. (edit.) (2002) Essential works of Foucault 1954-1984. Part 3, Power. Penquin.
- Forma P. & Saarinen A. (2008) Väestön mielipiteet sosiaaliturvasta. Teoksessa Moisio P., Karvonen S., Simpura J., Heikkilä M. (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2008. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Gastil J. & Levine P. (edit.) (2005) The Deliberative Democracy Handbook. Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century. Jossey-Bass, United States of America.
- Granfelt R. (2008) Osalliseksi omaan elämään – Work out-ohjelma nuoren vangin tukena. Rikosseuraamusviraston julkaisu 4/2008. Vammalan kirjapaino oy, Vammala.
- Granfelt R. (2007) ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”: tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusvirasto, Helsinki.
- Granfelt, Riitta (2006) Paha olla – vankilan sisällä, ulkona, vangin lähellä? Teoksessa: Helne T. & Laatu M. (toim.) Vääryyskirja. Kansaneläkelaitos, Helsinki. 145–158 s.
- Granfelt R. (2003) Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudesta. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Granfelt R. (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Gordon D. & Townsend P. (2000) Breadline Europe: The measurement of poverty. The policy Press, Bristol.
- Haahtela R. (2008) Asunnottomien naisten osallisuus ja identiteetit kuntoutumiseen tähtäävässä palveluketjussa. Teoksessa Jokinen A. & Juhila K. (toim.) Sosiaalityö aikuisten parissa. Vastapaino, Tampere. 224–252 s.
- Haapola I. (2004) Köyhyyden kynnyksellä?: toimeentulotuen dynamiikka 1990-luvun Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.
- Haapola I. (2002) Toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa: paneelitutkimus vuosien 1990–1992 uusista tuensaajista. Sosiaali- ja terveysturvan ministeriö, Helsinki.

- Hakkarainen P. (1992) Suomalainen huumeekysymys. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja. Hakapaino, Helsinki.
- Hall S. (1999) Identiteetti. Vastapaino, Tampere.
- Halttunen T. (1999) ”Tarttis pärjätä itteki”: toimeentulotuki ja lapsiperheiden taloudellinen selviäminen laman jälkeisessä Suomessa. Väestöntutkimuslaitos, Vammala.
- Harju A. (2004) Aktiivisten kansalaisten Suomi. Keskustelunavaus järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta. Oikeusministeriön julkaisu 11/2004. Oikeusministeriö, Helsinki.
- Hein R. & Virtanen A. (toim.) (2001) Alkoholit ja huumeet 2000. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Hein R. (1999) Alkoholit ja huumeet 1998: kulutus, käyttö ja haitat. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Heiskala R. (1996) Kohti keinotekoista yhteiskuntaa. Gaudeamus, Helsinki.
- Helne T. (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Hiilamo H. (2004) Tavoitteena kannustavampi toimeentulotuki: tutkimus toimeentulotuen lakimuutoksista. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Hirvilampi T. & Laatu M. (2008) Johdanto. Teoksessa: Hirvilampi T. & Laatu M. (toim.) Toinen Vääräkirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Kelan tutkimusosasto, Vammalan kirjapaino oy, Vammala. 9-32 s
- Huumausainepoliittinen koordinaatioryhmä (2006) Huumausainepoliittian kertomus vuodelta 2005. Sosiaali- ja terveysministeriö. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki.
- Hyväri S. (2001) Vallattomuudesta vastuuseen: kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Tietosanoma, Helsinki.
- Häkkinen A. & Peltola J. (2005) Suomalaisen ”alaluokan” historia. Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000 Teoksessa Häkkinen A & Pulma P. & Tervonen M. Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, historiallinen arkisto 120. Hakapaino, Helsinki. 39–95 s.
- Hämäläinen M. (2003) Asunnottomana yhteiskunnassa: Helsingiläisten ja Jyväskyläläisten näkemyksiä asioinnista viranomaisten kanssa. Jyväskylän yliopisto.
- Julkunen I. (1994) Jatkuva tilapäisyys: pitkäaikainen toimeentulotuki Helsingissä. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia, Helsingin kaupunki, Helsinki.

- Julkunen R. (2001) Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Vastapaino, Jyväskylä.
- Juurinen P. & Virtanen-Olejniczak K. (2008) Asunnottomuuden ytimessä. Teoksessa: Hirvilampi T. & Laatu M. (toim.) Toinen Vääräyyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Kelan tutkimusosasto, Vammalan kirjapaino oy, Vammala. 141–154 s
- Jerkku T. (2005) Kaaos kukkarossa ja mielessä: moniammatillinen auttaminen. Opas-projekti, Helsinki.
- Juurinen P. (2001) Asunnottomuus Tampereella 3.11.2000. Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen monistesarja 15/2001, Tampere.
- Kaakinen J. & Nieminen J. (2006) Oikeus asuntoon, oikeus ihmisarvoiseen elämään. Valtakunnallisen (2001–2005) ja pääkaupunkiseudun (2002–2005) asunnottomuden vähentämisen toimenpideohjelman arviointi. Ympäristöministeriön raportteja 8/2006.
- Kainulainen S. (2006) Huono-osaisuuden kasautuminen ja pitkittyminen Suomessa 1970–2000. Yhteiskuntapolitiikka 71, 2006:4. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. 373–386 s.
- Kangas O. & Ritakallio V.-M. (2005) Köyhyyden teoria ja käytäntö. Teoksessa Saari J. (toim.) Köyhyyspolitiikka. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki. 28–62 s.
- Karisto A., Takala P. & Haapola I. (2003) Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipoliittikan muutos Suomessa. WSOY, Juva.
- Karjalainen J. & Saranpää U. (2002) Havaintoja huono-osaisuudesta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, raportteja 266. Gummerus, Saarijärvi.
- Karjalainen J. (1993) Mitä silmä ei näe, sitä sydän ei sure: asunnottomuus, asumispalvelut ja sosiaalityö. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Karsikas V. (2005) Selvinpään olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2005.
- Kaukonen O. & Hakkarainen P. (toim.) (2002) Huumeidenkäyttäjät hyvinvointivaltiossa. Gaudeamus, Helsinki.
- Kauppila T. (1999) Vankeudesta vapauteen: suomalaisten miesvankien turvattomuus ja elämäntilanteiden hallinta. Vankeinhoidon koulutuskeskus, Tietosanoma, Helsinki.
- Kautto M. (toim.) (2006) Suomalaisten hyvinvointi 2006. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Gummerus, Vaajakoski.
- Keskitalo E. (2008) Sosiaalinen kansalaisuus ja uusi paternalismi – vertaileva näkökulma suomalaiseen aktivointipolitiikkaan ja sen käytännön toteutumiseen. Tutkimusraportteja 177. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.

- Kettunen P. & Osenius J. (2002) Kohti osallistumisen uutta aikaa. Osallisuushankkeen II-vaiheen arviointiraportti. Sisäasiainministeriö, Helsinki.
- Kiili J. (1998) Lapset ja nuoret hyvinvointinsa asiantuntijoina. Raportti hyvinvointi-indikaattoreiden kehittämisestä. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen yhteiskuntapolitiikan työpapereita no.105. Yliopistopaino, Jyväskylä.
- Kinnunen A. (2001) Huumausainerikoksiin syyllistyneiden rikosura ja sosioekonominen asema. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.
- Knuuti Ulla (2007) Matkalla marginaalista valtavirtaan? Huumeidenkäytön lopettaneiden elämäntapa ja toipuminen. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen julkaisuja 1/2007. Yliopistopaino, Helsinki.
- Kohonen K. & Tiala T. (toim.) (2002) Kuntalaiset ja hyvä osallisuus. Lupaavia käytäntöjä kuntalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien edistämiseksi. Sisäasiainministeriö, Helsinki.
- Korhonen E. (2002) Asunnottomuus Helsingissä. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki.
- Koskiaho B. (2002) Onko osallisuus vahvaa demokratiaa? Maankäyttö- ja rakennuslain soveltamisesta. Teoksessa Bäcklund P, Häkli J. & Schulman H. (toim.) Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus, Helsinki. 36-57s.
- Kosonen P. (1990) Suomessa asumisen autuus ja outous – hyvinvointivaltion tilan pohdintaa. Teoksessa Lehto J. & Hänninen S. (toim.) Näkökulmia huono-osaisuuteen 1. Sosiaalhallituksen julkaisuja 16–17/1990. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Kosunen V. (1999) Paljonko on riittävästi? : vähimmäisetuuksien riittävyden arviointia kulutuksen näkökulmasta. Raportteja, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Gummerus, Helsinki.
- Kulmala A. (2004) Toiset identiteettiä rakentamassa. Yhteiskuntapolitiikka-lehti, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus ja kehittämiskeskus 2004:3. 231-241s.
- Kuure T. (1996) Marginaalin politiikkaa: marginaalista murtautumisen vaihtoehtoiset strategiat. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Kuusi P. (1968) 60-luvun sosiaalipolitiikkaa. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 6, Porvoo.
- Kuusisto-Niemi S. (1996) Jos elämäntilanne niin vaatii: toimeentulotukityön selvitysprojektin raportti. Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- Lappalainen E. (1998) Ihmisenä otettaisiin, ei tapauksena: uusien toimeentulotukiasiakkaiden käsityksiä toimeentulotuesta ja asiakkuudesta. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- Lappalainen J. (2000) Toimeentulotuki, aktivointi ja kuntien käytäntöjä. Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- Lehtonen L. & Salonen J. (2008) Asunnottomuuden monet kasvot. Ympäristöministeriö, Edita publishing, Helsinki.
- Maksimainen M. (2007) Asunnottomien alkoholistien arki. Mikrotason tarkastelu Helsingistä 1967–1972. Helsingin yliopisto. Pro gradu työ.
- Malin- Kaartinen K. & Marttinen K. & Puro p. & Viljanen M. (2008) Linkki-projekti – huumehaittojen vähentäminen vertaisryhmätoimintana Helsingin terveysneuvontapiste Vinkissä vuosina 2004–2008. Raporttisarja 54, A-klinikkasäätiö.
- Mann M. (1986) *The Sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Manninen, J. (2008) Matkalla osallisuuteen. Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu – kehittämishankkeen vaikuttavuuden arviointi. Opetusministeriön julkaisuja 8/2008, Yliopistopaino.
- Matthies A.-L. (1992) Toimeentulosta 1990-luvun kansalaisoikeus? Teoksessa Lahtinen I. (toim.) *Perustulo: kansalaisen palkka.* Hanki ja jää, Helsinki.
- Mikkonen A. & Kärkkäinen S.-L. (2003) Homeless immigrants in Finland: national report 2002: European observatory homelessness. National Research and Development Centre for Welfare and Health, Helsinki.
- Meriläinen Rosa (2000) Onko narkomaani kansalainen? Poliittisen tutkimuksen laitos. Tampereen yliopisto. Pro gradu työ.
- Moisio P. (2007) Köyhyys Suomessa. Tietoisku suomalaisesta köyhyydestä. *Dialogi* (2007):1. 35–37 s.
- Moisio P. (2006) Suhteellinen köyhyys Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (2006):6. 639–645 s.
- Moisio P., Karvonen S., Simpura J. & Heikkilä M. (toim.) (2008) *Suomalaisten hyvinvointi 2008.* Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Murto L. (1978) Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. *Alkoholitutkimussäätiö.*
- Möttönen S. & Niemelä J. (2005) *Kunta ja kolmas sektori. Yhteistyön uudet muodot.* PS-Kustannus, Keuruu.
- Niemelä J. (2004) Hyvinvointivaltio tarvitsee kansalaisyhteiskuntaa. Teoksessa: Soininen M. & Sulkko S. (toim.) *Puheenvuoroja itä-suomalaisen päihdetyön tulevaisuudesta.* Itä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisuja 1/2004

- Pulma P. (1994) Väestönkasvun ja työvoimapulan aikakausi. Teoksessa: Jaakkola J., Pulma P., Satka M. & Urponen K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Jyväskylä. 36–50 s.
- Päihdelääketieteen yhdistys (1999) Alkoholit ja muut päihteen: tutkimuksen ja hoidon näkökulmia päihdepotilaan hoitoon. Orion-yhtymä, Espoo.
- Rantala K. (2006) Syrjäytyneille turvaa vai tuomioita? Vaietut vankilakierteet ja vastuun jakautuminen. Teoksessa Rantala K. & Sulkunen P. (toim.) Projektityhteiskunnan käänköpuolia. Gaudeamus, Helsinki. 207-228s.
- Rantala K. (2004) Vankilasta vapautuvat huumeidenkäyttäjät: sosiaalinen ongelma? Uusintarikollisuuden vähentäminen yksilökohtaisella työotteella ja verkostoituen. Tampereen Huumeipilotin 4. raportti 2004. Sosiaali- ja terveystoimi, Tampere.
- Rastas M. (2002) Maahanmuuttajien asunnottomuus Helsingissä. Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Rauhala A. & Töhönen A. (2003) Elämä on pelkkää säätöä: kuvaileva tapaustutkimus viidestä huumeidenkäyttäjistä. Jyväskylän yliopisto, erityispedagogiikan laitos, Jyväskylä.
- Rauhala U. (1988) Huono-osaisen muotokuva. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 7:1988, Suunnitteluosasto, Helsinki.
- Raunio K. (2006) Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, Helsinki.
- Riittinen L. (1998) Vankien elämänhallinta. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Rikoksettomaan elämänhallintaan (2001). Seuraamusjärjestelmän ja yhteiskunnan tukijärjestelmien yhteensovittamista selvittäneen toimikunnan mietintö. Komiteamietintö 2001:2.
- Rikosseuraamusvirasto (2003) Perhe muurin toisella puolella. Työryhmän mietintö. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2003. Vammalan kirjapaino oy, Vammala.
- Ritakallio V.-M. (1991) Köyhyys ei tule yksin: tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkaille. Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Rostila I. (1997) Keskustelu sosiaaliluukulla: sosiaalityön arki sosiaalitoimiston toimeentulotukikeskusteluissa. Acta Universitatis Tamperensis. Tampereen yliopisto. Vammalan kirjapaino, Vammala.
- Rotinen R. (1995) Toimeentulotukiasiakkaan oikeudet. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntapolitiikan laitos, Jyväskylä.

- Ruckenstein M. & Teppo A. (2005) Vankien väliset valtasuhteet ja väkivallan pelko suljetussa vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisu 1/2005. Vammalan kirapaino oy, Vammala.
- Saari A. (2008) Inklusio-käsite avattuna. Luonnos Kansalaisyhteiskuntapolitiikan neuvottelukunnan – osallisuuden vahvistaminen työryhmälle 13.11.2008
- Saari, J. (toim.) (2005) Köyhyyspolitiikka. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki.
- Salomaa K. (1997) Selvitys ehkäisevästä toimeentulotuesta. Sosiaali- ja terveysministeriö, talous- ja suunnitteluosasto, Helsinki.
- Sassi S. (2002) Kulttuurinen identiteetti ja osallisuus. Teoksessa Bäcklund P, Häkli J. & Schulman H. (toim.) Osalliset ja osajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus, Helsinki. 58-74s.
- Sen A. (1999) Development as freedom. University Press, Oxford
- Seppänen M. (2001) Liipolan onni. Asuinalueen sosiaalinen erilaistuminen ja merkitys asukkaille. Palmenia-kustannus, Helsinki.
- Seppälä P. (2003) Havaintoja huumeista: tutkimus uusien huumeilmiöiden varhaisena tunnistajana. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Setälä M. (2006) Demokratiakäsite ja demokratian normatiiviset perusteet. Teoksessa: Borg S. (toim.) Suomen demokratiaindikaattorit. Oikeusministeriön julkaisu 2006:1. Oikeusministeriö, Helsinki.
- Setälä M. (2003) Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet. Gaudeamus, Helsinki.
- Siisiäinen, M. (1996) Yhteiskunnalliset liikkeet, yhdistykset ja hyvinvointivaltio. Teoksessa: Matthies A-L., Kotakari U. & Nylund M. (Toim.) Välittävät verkostot. Vastapaino, Tampere. 33–48 s.
- Siltaniemi A., Perälähti A., Eronen A., Särkelä R. & Londèn P. (2009) Kansalaisbarometri 2009. Suomalaisten arviointia hyvinvoinnista, palveluista ja Paras-uudistuksesta. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki.
- Siltaniemi A., Perälähti A. ym. (2008) Hyvinvointi ja osallisuus Itä-Suomessa. Kansalaiskyselyn tuloksia. Sosiaali ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki.
- Siltaniemi A., Perälähti A. ym. (2007) Hyvinvointi, palvelut ja elämänlaatu Keski-Suomessa. Sosiaali ja terveysturvan keskusliitto, Helsinki.
- Soininvaara O. (1994) Hahmotelma perustulomallista. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.

- Solomon M. (1998) Olin särkynyt sisältä: kertomuksia elämänhallinnan palautumisesta. A-kiltojen liitto, Tampere.
- Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:38 (2008a) Kansallinen sosiaalisen suojelun ja osallisuuden strategiaraportti vuosille 2008–2010. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2008b) Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämissuunnitelma KASTE 2008–2011. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008:6. Sosiaali- ja terveysministeriö. Yliopistopaino, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2003a) Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma vuosille 2003–2005. Työryhmämuistioita 2003:23. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2003b) Hallinnonalojen välisen syrjäytymistyöryhmän loppuraportti. Työryhmämuistioita 2003:20. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2001) Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma. Työryhmämuistio 2001:11. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2000) Aktiivinen sosiaalipolitiikka-työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus (2008b) Alkoholit ja huumeet alueittain 2006 - Alkohol och narkotika regionvis år 2006 - Alcohol and drugs by Area 2006. Tilastotiedote 2/2008. Suomen virallinen tilasto. Sosiaaliturva 2008. Stakes 14.1.2008.
- Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus (2008a) Toimeentulotuki 2007 - Utkomststöd 2007 - Social Assistance 2007. Tilastotiedote 37/2008. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2008. Stakes 19.12.2008.
- Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry (2008) Sosiaalibarometri 2008. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry (2006) Sosiaalibarometri 2006. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry (2004) Sosiaalibarometri 2004. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, Helsinki.
- Stark E. (2002) Agraariköyhyyden muistot nykyhetkessä. Yhteiskuntapolitiikka 67, 2002:6. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimus- ja kehittämiskeskus. 513–522 s.
- Summa H. (1990) Asunnoton hallinnon diskurssiobjektina. Teoksessa Lehto J. & Hänninen S. (toim.) Näkökulmia huono-osaisuuteen 1. Sosiaalihuollon julkaisuja 16–17/1990. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

- Sunikka S., Seppälä U. & Granfelt R. (toim.) (2007) Asunnottomuuskirja: näkökulmia asunnottomien palvelujen kehittämiseen. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCA, Heikki Waris -instituutti.
- Suonpää J. (2002) Alkoholi ja parisuhde: sosiaalinen kontrolli, konfliktit, juomiseen kannustaminen ja muutokset alkoholin käytössä. Sarja 4/2002. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki.
- Svedberg L. (1995) Marginalitet. Studentlitteratur, Lund.
- Särkelä M., Viander R., Häkkinen K. & Blomqvist J. (2009) Jokainen on kansalainen. Huono-osaisien osallisuus ja aktiivinen kansalaisuus. Jyväskylän yliopisto. e-julkaisu: <http://www.kansanvalta.fi/Etusivu/Tutkimusjakehitys/Julkaisujajatutkimuksia>
- Taipale I. & Kaakinen J. (1988) Johdanto. Teoksessa Aarniola R. Asunnottomuuden arkipäivää. Y-säätiö, Jyväskylä.
- Toiviainen R. (2008) Palvelujärjestelmä sulkee ovet päihderiippuvaisilta. Teoksessa: Hirvilampi T. & Laatu M. (toim.) Toinen Vääräkirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Kelan tutkimusosasto, Vammalan kirjapaino oy, Vammala. 157–168 s
- Tuomi J. & Sarajärvi A. (2002) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi, Helsinki.
- Törmä S. & Huotari K. (2005) Sateisten teiden kulkijoita: huono-osaisimmat ja moniongelmaisimmat päihteidenkäyttäjät avun tarvitsijoina ja asiakkaina. Helsingin diakonissalaitoksen julkaisuja 1/2005. Helsingin diakonissalaitos, Helsinki.
- Urponen K. (1994) Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa: Jaakkola J., Pulma P., Satka M. & Urponen K. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. 163-270 s.
- Valokivi H. (2008) Kansalainen asiakkaana: tutkimus vanhusten ja lainrikkajien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampereen yliopisto, Tampere.
- van Aerschot (1996) Köyhät ja laki: toimeentulotukilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Viirkorpi P. (1993) Osallisuus, yhteistyö, valta ja muutos. Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- Virkki T. (2004) Vihan voima. Toimijuus ja muutos vihakertomuksissa. Atena, Jyväskylä. e-julkaisu: www.naistutkimusentohtorikoulu.fi/file_download/23/virkki_fi.pdf
- Vlemminckx K. & Smeeding T.M. (2001) Child well-being, child poverty and child policy in modern nations. The policy Press, Bristol.
- Vähätalo K. (1994) Suomalainen huono-osaisuuden tutkimus 1980–1990 luvulla. Teoksessa Heikkilä M. & Vähätalo K. (toim.) Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus, Tampere. 7-31s.

Waxman C. I. (1977) *The stigma of Poverty: a critique of poverty theories and policies.* Pergamon international library of science, technology, engineering and social studies, New York.

Young I. M. (1990) *Justice and the politics of difference.* Princeton University Press, Princeton.

www-lähteet:

Alkoholin käyttö Suomessa. Päihdelinkki: www.paihdelinkki.fi/110. viitattu 16.4.2009

Aravalaki (17.12.1993/1189). Finlex: www.finlex.fi. viitattu 5.4.2009

Asunnottomat 2008. Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus:

www.ara.fi/default.asp?node=1666&la=fi. viitattu 29.4.2009

Egenkraftsmobilisering. Versova: www.versova.fi viitattu 14.3.2009

Haktivismi. Kansalaisyhteiskunnan tutkimuksen tutkimusportaali:

<http://kans.jyu.fi/sanasto/sanat-kansio/haktivismi> viitattu 16.4.2009

Huumeiden käyttö Suomessa. Päihdelinkki: www.paihdelinkki.fi/112. viitattu 15.4.2009

KASTE-ohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriö:

http://www.stm.fi/vireilla/kehittamisohjelmat_ja_hankkeet/kaste. viitattu 17.4.2009

Kohtaamispaikat. Kansalaisareena:

<http://www.kansalaisareena.fi/index.php?sivu=kohtaamispaikat>. viitattu 30.4.2009

Laki asunto-olojen kehittämisestä (29.11.1985/919). Finlex:

[http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1985/19850919?search\[type\]=pika&search\[pika\]=laki%20asunto-olojen%20kehitt%C3%A4misest%C3%A4](http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1985/19850919?search[type]=pika&search[pika]=laki%20asunto-olojen%20kehitt%C3%A4misest%C3%A4) viitattu 5.4.2009

Laki avustuksista erityisryhmien asunto-olojen parantamiseksi (30.12.2004/1281). Finlex:

www.finlex.fi. viitattu 5.4.2009

Päihdehuoltolaki (29.08.1986/653). Finlex:

<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1986/19860653>. viitattu 29.4.2009

Rikoslaki (19.12.1889/39). Finlex: www.finlex.fi. viitattu 5.4.2009.

Sosiaalihuoltolaki (17.9.1982/710). Finlex:

<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1982/19820710>. viitattu 29.4.2009

Suomen perustuslaki (11.6.1999/731). Finlex:

www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731. viitattu 2.3.2009

Toimeentulotukilaki (30.12.1997/1412). Finlex:

www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19971412. viitattu 17.4.2009

Tulonjakotilasto 2006. Tilastokeskus 2008: <http://www.stat.fi/til/tjt/2006/index.html>.

viitattu 29.4.2009

Vankiluku. vankiilat ja henkilökunnan määrä vuonna 2007. Rikosseuraamusvirasto:

www.rikosseuraamus.fi/uploads/aqdlq.pdf sekä www.rikosseuraamus.fi/15371.htm.

viitattu 16.3.2009

Vankilasta vapautuneet. Tilastokeskus: www.stat.fi/til/van_tau.html. viitattu 18.3.2009

Vankitaulukko. Tilastokeskus: www.stat.fi/til/van_tau.html. viitattu 18.3.2009

Vuoden 2008 kunnallisvaalien äänestysprosentti. Kuntavaalit: www.kuntavaalit.fi viitattu 16.4.2009

LIITE 1.

Aineistohaut Lindasta ja Helmetistä

Tutkimusaineisto on kerätty kirjastojen yhteistietokannoista käyttämällä seuraavia hakusanoja ja yhdistelmiä.

Hakusanoja ja yhdistelmiä on lähdetty rakentamaan seuraavien termien kautta:

- päihteet/päihteidenkäyttö/päihteidenkäyttäjät/
- huumeet/huumeidenkäyttö/narkomaanit/lääkkeiden väärinkäyttö
- alkoholi/alkoholistit/alkoholinkäyttö/alkoholiongelmat
- asunnottomuus/asunnottomat/asunnoton
- toimeentulotuki/toimeentulotuen saaja/
- osallisuus/osallistuminen/osallistaminen/vaikuttaminen
- aktiivinen kansalaisuus/kansalaisuus

Hakusanoja on käytetty tietokantojen yhdistelmähaussa seuraavasti:

- päihte? ja osalli?
- päihte? ja aktiivinen kansala?
- päihte? ja kansala?
- huume? ja osalli?
- huume? ja aktiivinen kansala?
- huume? ja kansala?
- alkoholi? ja osalli?
- alkoholi? ja aktiivinen kansala?
- alkoholi? ja kansala?
- asunnot? tai asunnotto? ja osalli?
- asunnot? tai asunnotto? ja aktiivinen kansala?
- asunnot? tai asunnotto? ja kansala?
- toimeentulotu? ja osalli?
- toimeentulotu? ja aktiivinen kansala?
- toimeentulotu? ja kansala?